

Híába repülsz te akázhová...

Segédkönyv a kárpátaljai magyar
nyelvhasználatok tanulmányozásához

Szerkesztette:
Csizmadia István
és Márku Anita

nyelven kollégiumosok
barátságával !
szünet

„HIÁBA REPÜLSZ TE AKÁRHOVÁ...”

**Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások
tanulmányozásához**

ЗАКАРПАТСЬКИЙ УГОРСЬКИЙ ІНСТИТУТ ІМ. Ф. РАКОЦІ ІІ

II. RÁKÓCZI FERENC KÁRPÁTALJAI MAGYAR FŐISKOLA

„HIÁBA REPÜLSZ TE AKÁRHOVÁ...”

**Segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások
tanulmányozásához**

**Szerkesztette:
Csernicskó István és Márku Anita**

PoliPrint
Ungvár, 2007

ББК 81.665.2-5

Д 20

УДК 811.511.141.276

A kiadvány egyfajta oktatási segédkönyv a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához, mely röviden összefoglalja a helyi területi magyar nyelvváltozatok jellemzőit, bemutatja osztályozásukat. Külön fejezet foglalkozik az anyanyelvi nevelés és a dialektológia, a nyelvjárások kapcsolatával. A kötet összefoglalja a témakörben megjelent fontosabb kutatások megállapításait, közli az ide vágó alapvető publikációkat.

A kiadványt elsősorban a nyelvészek (dialektológusok), nyelvész szakos egyetemi és főiskolai hallgatók, valamint a tanárok és tanítók figyelmébe ajánljuk.

Szerkesztette: *Csernicskó István és Márku Anita*

Tördelte: *Garanyi Béla*

A kiadásért felel: *Orosz Ildikó, Soós Kálmán*

A kiadvány megjelenését az Apáczai Közalapítvány támogatta.

A kiadvány a Rákóczi-füzetek sorozat 27. köteteként jelent meg.

ISBN 978-966-7966-57-7

© II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai
Magyar Főiskola, 2007

Készült:
PoliPrint Kft.
Ungvár, Turgenyev u. 2.
Felelős vezető: Kovács Dezső

Tartalom

I. A kárpátaljai magyar nyelvjárásokról (Beregszászi Anikó és Csernicskó István)	7
1. Bevezető gondolatok	7
2. A verbális repertoár és a kommunikatív kompetencia	11
3. A nyelv változatossága, a nyelvi változatok	12
4. Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról?	13
5. A kárpátaljai magyar nyelvjárások tipizálása	16
6. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és a társadalmi rétegződés	24
7. A helyi nyelvjárások és az iskola	42
Felhasznált irodalom	86
 II. Szöveggyűjtemény a kárpátaljai magyar nyelvjárások tanulmányozásához ...	97
Gecser Béla: Tájszók. Ugocsamegyeiek	97
Csapodi István: Máramarosi nyelvjárás	98
Törös Béla: Beregszászi nyelvjárás	101
Csűry Bálint: A tiszaháti és ugoccai nyelvjárás nevezetesebb sajátságai	116
Csűry Bálint: Magánhangzók elisiója a tiszaháti és ugoccai nyelvjárásban	120
Tamás Lajos: Az aknaszlatinai bányászok szókincséből	129
Káposztai Erzsébet: A derceni nyelvjárás diftongusai	134
Fodó Sándor: Szláv jövevényszók a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban... ..	138
Horváth Katalin: A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere ...	148
Lizanec Péter–Horváth Katalin: A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátos- ságairól	154
Kótyuk István: Az ö-zés esetei az ungi nyelvjárásban	168
Balogh Lajos–Debreceni Anikó: Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében	172
Kótyuk István: Az ungi nyelvjárás névszótő- és igető-rendszere	176
Kótyuk István: Az ige ragozásrendszere az ungi nyelvjárásban	190
Balogh Lajos: A kettőshangzók fonológiai státusza a kárpátaljai Dercen nyelvjárásában	198
Tóth Péter: Változásvizsgálat A magyar nyelvjárások atlaszának kárpátaljai kutatópontjain	202
 III. Nyelvjárási példaszövegek	211
Magyar családba születtem, így aztán magyar is maradtam	211
...hát vártuk mán a családot, a gyermekeket, mindég, hát e vót a lényeg	222
Magyarul tanított imádkozni anyám, és téged szeretni, gyönyörű szép hazám	235
Az nem számít, hogy milyen nemzetiségű, csak éljenek békébe	246
Hát nem mondom, hogy helyes magyar beszéd, de hát szép az	257
...bizalom vót mindig bennem az életemben	273
...kítartásnak kellett lenni, és akkor nem vót semmi baj	286
... elszaladt tőlünk a világ, mi meg valahogy lemaradtunk	299
...legyünk tiszták, amennyire tudunk	306
Hiába repülsz te akárhová, akkor is az otthonod itt van, ahol születtedél	336
 IV. Feladatok a nyelvjárási példaszövegekhez	358

I. A KÁRPÁTALJAI MAGYAR NYELVJÁRÁSOKRÓL

Beregszászi Anikó és Csernicskó István

1. Bevezető gondolatok

A mai Kárpátalja területe csak a 20. század elején, számos politikai fordulatot megérve vált földrajzi, közigazgatási egységgé (lásd Botlik 2005). A mindig is peremterületnek számító vidék sokak érdeklődését felkeltette már, de a tudományos igényű és alaposságú kutatások csak viszonylag későn, jórészt csak az 1990-es években indulhattak meg. Nagyrészt a nyelvi, nyelvészeti vizsgálatokra is érvényes ez a megállapítás.

A magyar nyelvészetnek ugyanis hosszú ideig nagy adóssága volt a Magyarországon kívüli magyarok nyelvének, nyelvhasználatának vizsgálata. Nyilvánvaló, hogy a hiány oka elsősorban a politikai tényezőkben keresendő: a kommunizmust építő, kötelezően internacionalista blokkon belül nem volt ildomos az egy szekértáborba tartozó baráti szocialista állam belügyének tekintett s akként is kezelt, a nemzetiségi, kisebbségi problémákkal szorosan összefüggő nyelvi, nyelvhasználati és nyelvi emberi jogi kérdések felvetése, az alap kutatások szinte teljes hiányában pedig nem is lehetett érdemben, szakmai alaposzággal foglalkozni a témával. Annak ellenére sem rendelkezünk mélyreható ismeretekkel, hogy a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) tett óvatos kísérleteket arra, hogy képet kapjon a kisebbségbe szakadt magyarok nyelvi helyzetéről.¹

A fentiek ismeretében nem meglepő tehát, hogy például – bár a magyarok közel egyharmada Magyarországon kívül él, és nincs olyan nagy magyar nyelvjárási régió, mely nem terjed túl a mai Magyarország területén (ellenben van három olyan, mely nem nyúlik át a mai Magyarországra; vö. Kiss szerk. 2001) – a Magyar Nyelvjárások Atlaszának (MNyA.) mindössze 68 határon túli kutatópontja lehetett (ezen belül négy kárpátaljai), és ennél fogva a kisebbségi magyar területeken beszélt tradicionális területi dialektusok leírása korántsem teljes. Jellemző (és nemcsak a romániai magyar nyelvjárások vonatkozásában), hogy a 2001-ben

¹ 1969. augusztus 5-én a Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) agitációs és propaganda bizottsága készített állásfoglalást „a szomszédos szocialista országok magyar anyanyelvű lakosságának kulturális helyzetéről és az ezzel kapcsolatos feladatokról”. Grétsy László (aki akkor az MTA Nyelvtudományi Intézetének tudományos osztályvezetője volt) 1971. október 29-i keltezéssel (179/71 iktatási számmal) az „A szomszédos országok magyarságával való kulturális kapcsolatok komplex vizsgálata című közép-távú kutatási feladat nyelvészeti résztémáinak tervezete” címmel készített összefoglalójából megtudhatjuk, hogy Deme László elméleti tanulmánya mellett azonos szempontok szerint egy-egy átfogó elemzés készült Románia, Csehszlovákia, Jugoszlávia és a Szovjetunió „magyar lakosságának jelenlegi nyelvhasználatára” témakörében. A dokumentum szerint kb. öt ív terjedelmű, részben „bizalmas jellegű” tanulmányok szerzői: Deme László (Csehszlovákia), Éder Zoltán (Románia), Grétsy László (Jugoszlávia) és Sebestyén Árpád (Szovjetunió). Hogy az MSZMP mit kezdett az elkészült tanulmányokkal, előtűnik ismeretlen (a tanulmányok megtalálhatók a Teleki László Alapítvány könyvtárában).

megjelent *Magyar dialektológia* című egyetemi tankönyv (Kiss szerk. 2001: 266) a következőképpen fogalmaz:

„A romániai magyar nyelvjárásokat a MNyA. csak 22 kutatóponttal képviseli, s ez a hálózat olyan ritka, hogy bázisukon Imre² nem építhetett fel megnyugtató rendszerezést. Jóllehet a közelmúltban (1995-től) megindult *A romániai magyar nyelvjárások atlaszának* (RMNyA.) publikálása, egyelőre még nem készült olyan korszerű összefoglalás, amely Imre monográfiájának ezen tipológiai hiányát pótolta volna. Tankönyvünk ide csatlakozó fejezetei tehát a majdani részlettanulmányok nyomán finomításra szorulhatnak, sőt bizonyára szorulnak is.” Mindemellett gyakorlatilag a dialektológia volt az egyetlen olyan területe a magyar nyelvtudománynak, amely – az említett politikai korlátok között – foglalkozhatott és lehetőségei szerint foglalkozott is a Magyarországon kívül élő magyar közösségek nyelvhasználatával.

Annak ellenére máig is viszonylag kevés információval bír a magyar nyelvész a Magyarország határain kívül élő magyarok nyelvi helyzetéről, hogy az 1980-as évek végétől egyre többet és többen foglalkoznak a témával. A magyar élőnyelvi kutatások úttörője, az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztálya 1988-ban indította el az Élőnyelvi Konferenciák sorozatát, melyeken magyarországi és határon túli nyelvészek rendszeresen találkozhatnak (lásd Kontra 2003b). Az 1988-as első ilyen tanácskozás óta 2006-ban már a 14. Élőnyelvi Konferenciát rendezték.³ 1991-ben jelent meg Kontra Miklós szerkesztésében a *Tanulmányok a határokon túli kétnyelvűségről* című gyűjtemény (Kontra szerk. 1991), melyben a (cseh)szlovákiai (Lanstyák 1991) és ausztriai (Szépfalusi 1991) magyarok nyelvi helyzete mellett a felsőöri magyar és az erdélyi szász nyelvcsereéről olvashatunk (Gal 1991). 1992 októberében az MTA Magyar Nyelvi Bizottsága az ELTE BTK-val közösen nyelvművelő konferenciát rendezett Budapesten, melyen *A határokon túli magyarság nyelvművelése és nyelvi gondjai* című szekcióban több előadás hangzott el a témakörben (a konferencia anyagát lásd a *Magyar Nyelvőr* 1993. évi 4. számában). 1993-ban az MTA Nyelvtudományi Intézete Élőnyelvi Osztályának koordinálásával alakult meg az a munkaközösség, amely *A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén* című könyvsorozat kötetei révén, az európai nyelvi kontaktusokat bemutató enciklopédia (Goebel et al eds. 1997) szempontjaihoz igazodó koncepció alapján, országonként mutatja be Trianon nyelvi következményeit. A könyvsorozatnak eddig három kötete jelent meg (Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000). Publikálásra került három olyan kötet, melyek a határokon túli magyar közösségek nyelvi jogi helyzetét mutatják be (Kontra–Hattyár szerk. 2002, Glatz szerk. 2003, Nádor–Szarka szerk. 2003). Nem kis részben a határon túli magyar nyelvváltozatok kapcsán kibontakozott, indulatoktól és érzelmektől sem mentes polémia eredményeképpen (anyagait összefoglalva lásd Kontra–Saly szerk. 1998)

² Imre Samu (1971) *A mai magyar nyelvjárások rendszere* című munkájáról van szó.

³ Az Élőnyelvi Konferenciák helyszínei sorrendben: 1. Budapest (1988), 2. Újvidék (1989), 3. Budapest (1990), 4. Kolozsvár (1991), 5. Nyitra (1992), 6. Budapest (1993), 7. Nagymegyer (1994), 8. Ungvár (1995), 9. Szeged (1996), 10. Bécs (1998), 11. Újvidék (2000), 12. Nyíregyháza (2002), 13. Kolozsvár (2004), 14. Bükk (2006). A konferenciák többségének anyaga kötet formájában is megjelent, lásd: Balogh–Kontra szerk. 1990, *Hungarológiai Közlemények* 21. évf. 3. szám (1989), Kontra szerk. 1992, *Hungarológia* 3 (1993), Kassai szerk. 1995, Csernicskó–Váradi szerk. 1996, Sándor szerk. 1998, Borbély szerk. 2000, Papp szerk. 2001, P. Lakatos–T. Károlyi szerk. 2004, Benő–Szilágyi szerk. 2006.

némiképp változott a kisebbségi magyar nyelvváltozatok megítélése a magyar nyelvészetben; ennek is köszönhető, hogy a magyar értelmező kéziszótár 2003-ban megjelent második, átdolgozott kiadásában már a szlovákiai, ukrainai és romániai magyar változatok szóanyaga is képviselve van (erről lásd Beregszászi 1997, Beregszászi–Csernicskó 2004b: 127–138, Csernicskó 1997, Kiss 2004, Péntek 2004, Pusztai 1994, Pusztai főszerk. 2003). Illetőleg *A magyar nyelv kézikönyvtára* című könyvsorozat (sorozatszerkesztő Tolcsvai Nagy Gábor) eddig megjelent *Helyesírás* című kötete (Laczkó–Mártonfi szerk. 2004), valamint a kiadás alatt lévő *Idegen szavak szótára* is tartalmaz már határon túli magyar szóanyagot, és a *Képes diákszótár* (szerkesztő: Kiss Gábor) is.⁴

A magyar nyelv kézikönyve és a *Magyar nyelv* című reprezentatív kiadványokban (Kiefer szerk. 2003, 2006) külön alfejezet foglalkozik a határon túli magyarok nyelvével (Kontra 2003a, 2006a).

A 21. század első éveiben a négy nagyobb határon túli magyar régióban egy-egy nyelvi, nyelvészeti kutatóintézet jött létre: a Gramma Nyelvi Iroda Dunaszerdahelyen, a Szabó T. Attila Intézet Kolozsvárott, a szabadkai Magyarságkutató Intézet nyelvi szekciója és a Hodinka Antal Intézet a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola bázisán. A kutatóhálózathoz 2003-tól ausztriai, horvátországi és szlovéniai ún. egyéni kutatóhelyek csatlakoztak (erről lásd Csernicskó–Papp–Péntek–Szabómihály 2005, Kolláth–Z. Szentesi–Sztókák 2005). Az intézetek több közös kutatási programban vesznek részt (lásd Péntek 2004, Kolláth 2005, Csernicskó 2006).

Megjelent egy angol nyelvű összefoglaló kötet is a magyar nyelv határon túli változatairól (Fenyvesi szerk. 2005).

A kétségkívül jelentős eredmények ellenére van azonban mit pótolnunk, és különösen sok a kutatnivaló a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok vonatkozásában. A mai Kárpátalja magyar nyelvváltozatai kapcsán közel egy évszázaddal ezelőtt többen is úgy fogalmaztak, hogy a nyelvészek számára ismeretlen, felderítetlen terület, fehér folt (vö. pl. Csapodi 1907: 31, Csűry 1929: 11, Törös 1910: 3–4 stb.). Ez a helyzet a század második felében sem változott jelentősen⁵, hiszen ha valamely régióban nehezítették a politikai viszonyok a békés kutatómunkát, akkor Kárpátalján mindenképp (a MNyA.-nak például mindössze négy kutatópontja lehetett a régióból: az ungi Homok, a beregi Csongor és Vári, valamint az ugocsai Salánk; Máramaros Kárpátaljához tartozó nyelvszigetei teljesen kimaradtak). Az 1918-ban Csehszlovákiához csatolt, majd 1938-ban részben, 1939-ben pedig teljes egészében Magyarországhoz visszakerült, és 1944-ben a Szovjetunió részévé vált, 1991 óta pedig a független Ukrajna kötelékébe tartozó Kárpátalján beszélt magyar nyelvváltozatok leírása annak ellenére sem mondható teljesnek, hogy az Ungvári Állami (ma Nemzeti) Egyetemen 1963-ban létrejött és 1968-ban önállóvá

⁴ Az újonnan megjelenő szótárakba elsősorban a Magyarországgal szomszédos országokban létrejött, „a határon túli magyar nyelvészeti kutatóműhelyek virtuális hálózata”-ként emlegetett (Kolláth 2005: 156) intézmények munkája révén kerülhet határon túli magyar szóanyag.

⁵ Gondoljunk csak arra, hogy évtizedekig tekintették *terra incognita*-nak a régiót (lásd pl. S. Benedek 1991, Beregszászi–Papp 2005).

vált Magyar Filológiai Tanszéken kiemelten kezelték a nyelvészeti kutatásokat (vö. Lizanec–Horváth szerk. 1993).

A rendszerváltást közvetlenül követő első években a kárpátaljai magyarok nyelvéről készült írások, elemzések azonban nem szaporodtak meg látványosan⁶, és a helyi magyar nyelvészek nem vettek részt azokban a polémiákban sem, amelyek a határon túli magyarok nyelve, a magyar nyelv 20. század végi helyzete körül folytak (a vita összefoglalását lásd Kontra–Saly szerk. 1998).

A tanszék munkatársainak tollából megjelent publikációk (pl. Horváth–Lizanec–Szabó 1992, Lizanec 1992, 1996, 2003, Lizanec szerk. 2000, Horváth 1976, Kótyuk 1995 stb.), valamint azon munkák révén, melyek nem ott, hanem az 1996-ban Beregszászon létrejött II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola⁷ kutatóműhelyeiben készültek (pl. Beregszászi 1995/1996, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003, Beregszászi–Csernicskó szerk. 2004, Beregszászi–Csernicskó 2004b, 2006, Csernicskó–Fenyvesi 2000, Huszti szerk. 2004, Orosz–Csernicskó 1999 stb.), egyre több információnk van a magyar nyelv kárpátaljai helyzetéről, változatairól, beszélőiről. Ám attól még nagyon távol állunk, hogy azt mondhassuk: a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokról, illetőleg azokon belül a nyelvjárásokról mindent tudunk. Még akkor sem, ha az elmúlt másfél évtizedben sok minden történt: három kötetben megjelent *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza*, s megkezdődött a kárpátaljai magyar nyelvjárások szótárának publikálása is (Lizanec 1992, 1996, 2003, Lizanec szerk. 2000).

A jelen kiadvány nem vállalkozhat arra, hogy eltüntesse a fehér foltokat. Célja, hogy a kárpátaljai felsőoktatási intézményekben dialektológiát hallgató diákok számára egyfajta segédkönyvként szolgáljon a helyi magyar nyelvjárásokról. Ennek számos ok miatt láttuk szükségét.

Előszörban az motiválta a szerkesztőket a kötet összeállításában, hogy a magyarországi felsőoktatásban – figyelembe véve a dialektológiában az utóbbi néhány évben végbement szemléletbeli és módszertani újításokat, a nemzetközi és magyar dialektológiai kutatások újabb eredményeit, illetve a társadalmi, s ezzel a nyelvi, nyelvhasználati környezetben bekövetkezett változásokat – a közelmúltban új nyelvjárástani tankönyv jelent meg *Magyar dialektológia* címmel (Kiss szerk. 2001). A kötet azonban nem térhetett ki részletesen a kárpátaljai magyar nyelvjárások elemző bemutatására. Szem előtt tartva a dialektológiai ismeretek szükségességét az óvodapedagógus, tanító és magyartanárok képzésében (erről lásd pl. Kiss szerk. 2001: 152) úgy véltük, célszerű a dialektológiai tankönyv elméleti és gyakorlati is-

⁶ Nincs például kárpátaljai tanulmány a *Magyar Nyelvőr* című folyóirat határon túli magyarokkal foglalkozó, 1992. évi nyelvművelő konferencia anyagait közreadó számában (Nyr. 1993/4.), mint ahogyan a határon túli magyar közösségek nyelvi, nyelvpolitikai helyzetéről született első áttekintésben (Kontra szerk. 1991) sem.

⁷ Az önálló magyar nyelvű pedagógusképzés 1994-ben kezdődött Kárpátalján, amikor a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskola helyi magyar társadalmi szervezetekkel közösen kihelyezett speciális képzést indított Beregszászon. Ebből a képzési formából nőtt és vált önálló, akkreditált ukrainai felsőoktatási intézménnyé a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola, amely 2004 óta II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola néven működik (lásd Brenzovics 1998, Orosz 1997, 2004, 2005, Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001, Orosz–Soós–Csernicskó–Vass–Kohut–Pallay szerk. 2006; lásd még a <http://www.kmf.uz.ua> honlapot).

meretanyagát helyi, kárpátaljai adalékokkal, a régió nyelvjárásaira vonatkozó kutatási eredményekkel kiegészíteni.

Kötetünk tehát nem tér ki a dialektológiai alapfogalmak tárgyalására, a magyar nyelvjárásban eredményeinek bemutatására. Nem helyettesíteni, hanem kiegészíteni kívánja a nyelvjárástani tankönyvet, mégpedig a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról szóló konkrét ismeretekkel, tényekkel, adatokkal.

Segédkönyvünk előbb a helyi magyar területi nyelvváltozatok jellemző sajátosságait foglalja össze vázlatosan, a témához tartozó szakirodalomra utalva. Ezt követően a nyelvjárások és az iskolai oktatás szoros kapcsolatáról, a dialektusok szerepéről esik szó. Majd néhány olyan tanulmányt, illetve tanulmány-részletet közlünk (az írások első megjelenésének időrendjében), melyek témája a mai Kárpátalja területén beszélt nyelvjárásokhoz kötődik, s melyek a kárpátaljai magyar egyetemi és főiskolai hallgatók számára nem vagy csak nagyon nehezen hozzáférhetők. Végül mutatóanyagokat közlünk a helyi magyar nyelvjárások anyagából magnetofon-szalagra rögzített szövegfelvételek lejegyzett változatainak formájában. A szöveganyag a kárpátaljai magyar hanganyagtár (lásd Csernicskó 2004, 2005) adatbázisából származik. A hanganyagtár célja, hogy valamennyi kárpátaljai magyarok lakta településről, illetőleg különféle stílusváltozatokból, regiszterekből származó beszélt nyelvi szövegeket gyűjtsön és archiváljon, s ezáltal tegyen a nyelvészek számára hozzáférhetővé.

A szöveganyaghoz gyakorlati feladatok tartoznak, melyek segíthetik az elméleti ismeretek elsajátítását, gyakorlati alkalmazhatóságának ellenőrzését.

Könyvünket ajánljuk mindazok figyelmébe, akiket érdekel a nyelv változatossága, foglalkoztatnak a magyar nyelv kárpátaljai változatai.

2. A verbális repertoár és a kommunikatív kompetencia

Verbális vagy *nyelvi repertoár* alatt mindazokat a nyelveket, nyelvváltozatokat, stílusváltozatokat stb. értjük, amelyeket egy adott közösség a kommunikáció során használ. Susan Gal (1987: 286) megfogalmazásában:

„Nyelvi repertoáron egy közösség szociálisan szignifikáns interakcióiban a közösség tagjai számára rendelkezésre álló nyelvi források összességét értjük. A nyelvi források magukba foglalják mindazon nyelveket, nyelvváltozatokat, regisztereket, stílusokat és nyelvfordulatokat, amelyek a csoport beszédében vagy más kommunikációs modalitásaiban (pl. írásban) előfordulnak.”

Ugyanez a fogalom Trudgill (1992) kötete magyar fordításában *kódkészletként* szerepel, az alábbi meghatározással: „A kifejezés azoknak a nyelvi változatoknak az összességét jelöli, amelyek egy beszélőközösség számára hozzáférhetők. A kódkészlet különböző stílusváltozatokat tartalmaz, de kétdialektusú (...) vagy diglosszikus (...) közösségekben tartalmazhat különböző dialektusokat is, többnyelvű (...) közösségekben pedig különböző nyelveket” (Trudgill 1997: 36–37).

A beszélők a verbális repertoár elemei közül a helyzetnek, partnernek stb. megfelelően választanak kommunikatív kompetenciájuk alapján. A *kommunika-*

tív kompetencia a nyelvhasználat helyénvalóságának ismerete (vö. Hymes 1975, Trudgill 1997: 38).

Ronald Wardhaugh (1995: 224) tankönyvének magyar fordításában Gumperz (1982: 205) definícióját idézi: „A nyelvi kompetencia a beszélőnek a grammatikailag helyes mondatok létrehozására szolgáló képessége, a kommunikatív kompetencia viszont azt a képességet jellemzi, amelynek segítségével kiválasztja a számára hozzáférhető grammatikailag helyes kifejezések összességéből azokat a formákat, amelyek helyesen tükrözik azokat a társadalmi normákat, amelyek a speciális találkozások alkalmával szabályozzák a viselkedést”.

Wardhaugh szerint (1995: 225) megtanulni beszélni azt jelenti, hogy „együttal megtanulunk *beszélgetni*, úgy értve ezt, hogy megtanulunk azokon a módokon kommunikálni, amelyeket az a csoport helyesnek tart, amelyben a beszélést tanuljuk.”

A kommunikatív kompetencia tehát a nyelvhasználatot irányító helyi normák ismerete, s ennek alapján választunk nyelvet, nyelvváltozatot a helyzetnek megfelelően.

Sándor Klára (2001c: 98) írja: „a kétnyelvű beszélők egy-egy szituációban nemcsak anyanyelvük különböző változatai közül választhatnak, hanem anyanyelvük és egy másik nyelv között is. Kommunikatív kompetenciájuk így nemcsak arra terjed ki, hogy egy adott beszédhelyzetben anyanyelvük melyik változatát kell használniuk, hanem arra is, hogy egy adott beszédhelyzetben melyik nyelvüket kell/lehet/érdemes használniuk.”

Ezek a választási szabályok azonban nem kategorikusak, nem *igen–nem* rendszerűek. Inkább valószínűségi rendszerben beszélhetünk választásról: az adott konkrét helyzetben rendszerint, nagy valószínűséggel X, más helyzetben Y nyelvi formák megjelenésére van nagyobb esély.

3. A nyelv változatossága, a nyelvi változatok

A 20. század második felében megjelent szociolingvisztika (társasnyelvészet) másképp szemléli a nyelvi változatosságot, mint a leíró (deskriptív) vagy elméleti nyelvészet. A hagyományos magyar leíró nyelvészeti szemlélet szerint a magyar nyelv vízszintesen és függőlegesen tagolódik. A vízszintes tagolódás szerint nyelvjárásokat, a függőleges alapján pedig réteg- és csoportnyelveket különít el a tradicionális felosztás, és mindezek fölé helyezi az úgynevezett irodalmi nyelvet és annak beszélt változatát, a köznyelvet (lásd pl. Sebestyén 1988, Wacha 1992, A. Jászó szerk. 1995: 180).

Az újabb felosztások a nyelvjárások és az irodalmi nyelv/köznyelv közé beékelik a regionális köznyelvet is mint átmeneti változatot (lásd pl. A. Jászó szerk. 1995: 44–45). Nem tudunk meg azonban a hagyományos rendszer alapján semmit arról, milyen viszonyban vannak egymással a vertikálisan és horizontálisan elválasztott nyelvváltozatok, illetve arról sem kapunk képet, hol kapnak helyet ebben a sémában a határon túli magyar milliók által beszélt (és írott) változatok.

A szociolingvisztika ezekkel a statikus, állandó kategóriákkal szemben dinamikus rendszerben gondolkodik, ahol minden egyes nyelvváltozat maga is változatokban él és folyamatosan mozgásban van, változik, miközben valamennyi változat kölcsönös kapcsolatban áll egymással (bővebben lásd Sándor 2001b). A nyelvváltozatokat ezért a társasnyelvészet valamilyen szinten általánosításoknak tekinti. „A nyelvváltozatokat úgy írhatjuk le, mint valamilyen szinten közös tulajdonságokat fölmutató nyelvhasználati módok együttesét, amely az éppen releváns szinten elkülönül más nyelvváltozatoktól” (Sándor 2001b: 37). Vagy ahogyan David Crystal (1998: 39) fogalmaz *A nyelv enciklopédiája* című kötetben: „A dialektusokat tehát több idiolektus elemzése révén kapott absztrakciónak tekinthetjük, a nyelveket pedig több dialektuson végzett absztrakció eredményének”.

Ebből következik, hogy az alábbi áttekintésben, ahol a kárpátaljai magyar nyelvjárásokról esik szó, mindvégig figyelembe kell vennünk, hogy valamennyi dialektus további változatokra oszlik. Nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a nyelvjárásokat is olyan emberek használják, akik amellet, hogy élnek valahol (és ezáltal területileg kötődnek valamely regionális változatokhoz), egyben ilyen vagy olyan iskolázottsági és foglalkozási kategóriába tartoznak, és természetesen nemük és életkoruk is van stb. Képzeljünk el példának okáért egy személyt, aki férfi, 45 éves, és Kárpátalja egyik vegyes lakosságú falujában él. Ez az úr felsőfokú végzettséggel rendelkező mérnök, aki az általános és középiskolában magyarul, de az egyetemen orosz és ukrán nyelven tanult, ráadásul aktív tagja a falu vadásztársaságának is. Vajon lehetséges-e, hogy az általa használt különféle nyelvváltozatokat vertikálisan és horizontálisan elválasszuk egymástól? Képes lehet-e arra képzeletbeli honfitársunk, hogy amikor megszólal, azt a vagy függőleges, vagy vízszintes rendszerbe sorolt nyelvváltozatai egyikén tegye, mégpedig úgy, hogy azok semmilyen hatással se legyenek egymásra? Nyilvánvalóan *nem*-mel kell válaszolnunk a feltett kérdésekre. Ahogy szociológiailag egy időben több csoporthoz tartozik, nyelvhasználatával, a nyelvváltozatok közötti választásával számos identitást fejezhet ki az adott helyzetnek megfelelően. Az alább tárgyalt nyelvjárások is tehát csupán általánosítások, elvonatkoztatások, amelyek vegytiszta valóságukban nem fordulnak elő.⁸ Az, hogy a valós nyelvhasználatban hogyan jelennek meg, nagyban függ attól, ki (milyen társadalmi háttérrel rendelkező személy), mikor, hol és kivel szemben használja őket.

4. Beszélhetünk-e egységesen „kárpátaljai magyar nyelvjárások”-ról?

A fentiekből nyilvánvalóan következik, hogy nem léteznek homogén *‘kárpátaljai magyar nyelvjárások’* sem. A *kárpátaljai magyar nyelvjárások* mint összefoglaló terminus, mint elvileg önálló nyelvváltozat úgy létezhet az általánosítás szintjén, hogy a nyelvváltozat fenti definíciója értelmében abból indulunk ki, hogy az ide

⁸ Lásd pl.: „a ténylegesen elhangzó megnyilatkozás rendszerint még az informális helyzetben sem *‘tisztá’* nyelvjárás/mindennapi beszélt nyelv, s a formális helyzetekben sem *‘tisztá’* standard, hanem a kettő elemeit finoman (*‘feltűnés nélkül’*) ötvöző közveleg” (Lanstyák 1996: 12).

tartozónak tekintett nyelvhasználati módok együttese közös tulajdonságokat is felmutat, s ezek alapján elkülöníthető más nyelvváltozatoktól. „A kárpátontúli magyar nyelvjárások kifejezés összefoglaló jellegű, korántsem jelenti azt, hogy területünk magyar nyelvjárásai nyelvjárástani szempontból egységes képet mutatnak” – fogalmazott Horváth Katalin (1976: 7). Ám a különbségek mellett természetesen számos hasonlóság, azonosság is jellemzi ezeket a dialektusokat.

A kárpátaljai magyar közösségben három nyelv használatos: a magyar, az ukrán és az orosz. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kárpátaljai magyarság a három nyelv összes változatát használja a kommunikáció során. A két- vagy többnyelvű közösségekre általában jellemző, hogy mindkét nyelvükön kevesebb nyelvváltozatot használnak, mint az egynyelvűek (vö. pl. Gal 1979: 12), s minden bizonnyal a stílusváltozatokról is hasonló mondható el. Az első nyelven (L1) belül a kevesebb használt nyelvváltozat oka elsősorban az, hogy a nyelvhasználati színterek egy részét a másodnyelv (L2) uralja (lásd Csernicskó 1998, Csernicskó szerk. 2003: 68–83, Beregszászi–Csernicskó 2004b: 55–70). Hasonló okok – azaz a kétnyelvű közösségek nyelvei között fennálló munkamegosztás – magyarázzák a másodnyelve(ke)n belül használt kevesebb nyelvváltozatot is.

A szomszédos magyarországi magyar nyelvjárásoktól több szempontból is különböznek a helyi tradicionális dialektusok. Az eltérések egyik oka, hogy területileg ezek a nyelvjárások mindig is ún. peremnyelvjárások voltak, a magyar nyelvterület szélén helyezkedtek el, így már jóval a trianoni békeszerződés előtt is jellemző volt rájuk két olyan lényeges dolog, amely általában jellemzi a peremnyelvjárásokat ugyanúgy, mint a kisebbségi nyelvváltozatokat. Ez a két dolog a *nyelvi konzervativizmus* és a *kontaktushatások megléte*, minden nyelvi következménnyel egyetemben (vö. Deme 1974: 196, Lanstyák 1994: 64, Sándor 2001c).⁹

A nyelvi konzervativizmuson tulajdonképpen fáziskésést értünk: „a kisebbségi magyar nyelvek az anyaországihoz viszonyítva fáziskésésében vannak” (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 48). A peremnyelvjárásokban, tehát a központtól területileg távol eső dialektusokban jellemzően tovább maradnak fenn az archaikus nyelvi formák, illetve később jutnak el ide a neologizmusok, a központból induló nyelvi változások (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 6, Kiss szerk. 2001: 194, P. Lakatos–T. Károlyi 2002).¹⁰ Ezért van az, hogy Magyarországon gyakran vélik úgy: a határokon túl archaikusan, régiesen beszélnek magyarul.¹¹

A kontaktushatások korai léte pedig abból következik, hogy nem csak azóta élünk más nyelvi környezetben, amióta elcsatolták Kárpátalját Magyarországtól. Jóval korábban is voltak gazdasági, kulturális és nyelvi kapcsolatok az itt élő különböző

⁹ Vö.: „A kárpátaljai magyar nyelvjárásokban a szláv elemek száma jóval nagyobb, mint a nyelvterület többi részén, s különösen 1945 után gyarapodott jelentősen” (Horváth 1998).

¹⁰ A Magyar dialektológia (Kiss szerk. 2001: 194) Péntek Jánost idézi: „...mert a nyelvjárások szélei felé haladva a nyelvjárások is egyre archaikusabbak, a kilométerek éveket, évtizedeket jelenthetnek visszafelé a nyelv múltjába”.

¹¹ Ezt a fajta archaizmust gyakran tekintik úgy Magyarországon, mint a hagyományok őrzését, az anyanyelvhez való ragaszkodást, a „tisztta” és népi nyelv megőrzését. Valójában azonban a kisebbségi magyar nyelvjárások (és minden nyelvváltozat) viszonylagos archaikussága azzal magyarázható, hogy a rendszerint a központi területekről induló nyelvi változások a periférikus területekre később jutnak el, és az államhatárok tovább fokozzák ezt a késést (lásd P. Lakatos szerk. 2002).

nyelvű és nemzetiségű lakosok között, és ez természetesen a kárpátaljai magyar nyelvjárásokon is nyomot hagyott. Több olyan ukrán/ruszin eredetű szó van például a kárpátaljai magyar nyelvjárásokban, amelyek régebben integrálódtak a helyi dialektusokba.

A nyelvi konzervativizmus és a kontaktushatások jelentkezését természetesen *nagyban felerősítette* az, hogy Kárpátalját elszakították Magyarországtól, és ezáltal a perem és a központ közötti kapcsolatok sokkal kevésbé intenzívekké váltak, mint korábban voltak, egy időben szinte teljesen megszakadtak (vö. Lanstyák–Szabó Mihály 1997: 6, P. Lakatos szerk. 2002). „Az országhatár, illetve az ennek következményeként jelentkező több évtizedes kényszerű elzártság egyértelműen bizonyos nyelvi elkülönülést kiváltó tényező (az egyébként szinte teljesen magyar nyelvű közösségekben is)” – olvashatjuk a Trianon hatása a nyelvi változásokra című tanulmányban (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 244).

A kárpátaljai magyar nyelvjárásokra a magyarországiaktól eltérően jellemző még, hogy ezek *a leggyakrabban használt kárpátaljai magyar nyelvváltozatok*, ugyanis a többi magyar nyelvváltozat használati szinterei meglehetősen beszűkültek: a nyelvhasználati szinterek nagy részén, elsősorban a nyilvános, az állami befolyás alá tartozó szintereken ugyanis nem a magyar, hanem az ukrán/orosz nyelv használatos (lásd Csernicskó 1998: 152–161, Csernicskó szerk. 2003: 68–86, Beregszázi–Csernicskó 2004b: 55–70).

P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (2006: 208–209) a magyar–ukrán–román hármashatár mentén végzett összehasonlító vizsgálatának ide vágó tapasztalatait így foglalta össze: „Az anyaországban maradtak beszédének változásában az országhatár, egy másik államnyelv, a hatalmi struktúra nem játszik szerepet, de a központhoz képest az itt élők peremhelyzetben vannak, az elszigeteltségi tényezőknek tehát szerepe van, ez pedig a tapasztalatok szerint kedvez a hagyományörzésnek (...). A túloldalon maradtakat azonban a trianoni határ ’elvágta’ a köznyelv kialakulásának és elterjedésének lehetőségétől, sőt anyanyelvjárásuktól is”.¹²

A kárpátaljai magyar nyelvjárások területileg tehát szerves folytatásai a magyarországiaknak¹³, ám azoktól megkülönbözteti őket:

(1) szélesebb és gyakoribb használati körük;

(2) nagyobb fokú konzervativizmusuk; illetve

(3) a kontaktushatások markánsabb megléte (vö. Kiss 1994: 94, 1995: 194, Kiss szerk. 2001: 193–195).

A kárpátaljai magyar nyelvhasználat (a magyarországi nyelvhasználókéhoz mérten) nagyobb fokú nyelvjárásossága¹⁴ a következő tényezőkből következik:

(1) a kárpátaljai magyarok nagyobb része (71,7%-a) falun él (lásd pl. Csernicskó 1998: 40–41, Molnár–Molnár 2005), ahol a nyelvjárás használata Magyarországon is elfogadottabb;

¹² Erről lásd még P. Lakatos szerk. 2002.

¹³ Vö.: „az északkeleti nyelvjárási régiót (...) a határon inneni és túli nyelvjárások egységeként kell szemlélnünk” (P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 76).

¹⁴ Vö.: „a kisebbségi nyelvhasználat regionálisabb, mint az anyaországi” (Kiss szerk. 2001: 154).

(2) a kárpátaljai magyarok körében alacsonyabb a felső végzettségűek aránya, mint az anyaországban (lásd Beregszászi–Csernicskó–Orosz 2001: 61–63, Molnár–Molnár 2005: 68–74);

(3) a beszélők egy része nem anyanyelvén végezte tanulmányait, így nem volt (nincs) alkalma intézményes keretek között elsajátítani a standard változatot;

(4) azon nyelvhasználati szinterek egy részén, ahol a standard, ill. a köznyelv használata a szokásos, a többségi nyelv(ek) használatos(ak), így kevesebb lehetőség és igény van e nyelvváltozatok használatára (vö. Lanstyák 1998: 25).

A legújabb magyar egyetemi dialektológiai tankönyv (Kiss szerk. 2001: 193) a következőképpen foglalja össze a magyarországi és határon túli magyar nyelvjárási nyelvhasználat közötti különbségek szociológiai okait:

	Az anyaországban	Kisebbségben
1. a lakhely típusa szerint	Jóval kevesebben élnek falun	A (túlnyomó) többség falun él
2. anyanyelven végzik-e iskolai tanulmányaikat	Majdnem 100% igen	Jóval kevesebb
3. iskolai végzettség szerint	A felsőbb iskolát végzettek aránya magas	A felsőbb iskolát végzettek aránya alacsony
4. a nyilvános nyelvhasználati szinterek nyelve	Az anyanyelv	Túlnyomórészt a többségi nyelv
5. az anyanyelvi beszélt köznyelv hatása	Akadálytalan, ezért nagymérvű	Akadályozott vagy nincs is, ezért a hatás változóan mérsékelt vagy nincs

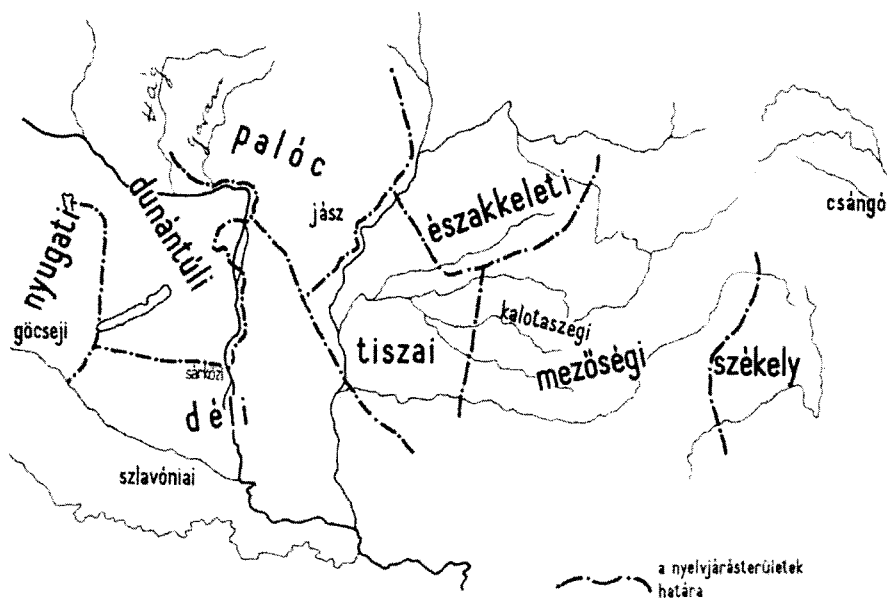
A fentiek tudatában sem hagyhatjuk azonban figyelmen kívül, hogy a kárpátaljai magyar nyelvjárások az északkeleti nyelvjárástípusba tartoznak (Imre 1971: 365), s erről a típusról tudjuk, hogy a nagy magyar nyelvjárástípusok közül ez áll a legközelebb a magyar standardhoz (vö. Kiss 1993: 146). A helyi nyelvjárások és a standard között tehát nincs jelentős nyelvi távolság. S mivel a többi kárpátaljai magyar nyelvváltozat a nyelvjárásokra épül, ez a kárpátaljai magyar nyelvváltozatok összességére is vonatkozik.

5. A kárpátaljai magyar nyelvjárások tipizálása

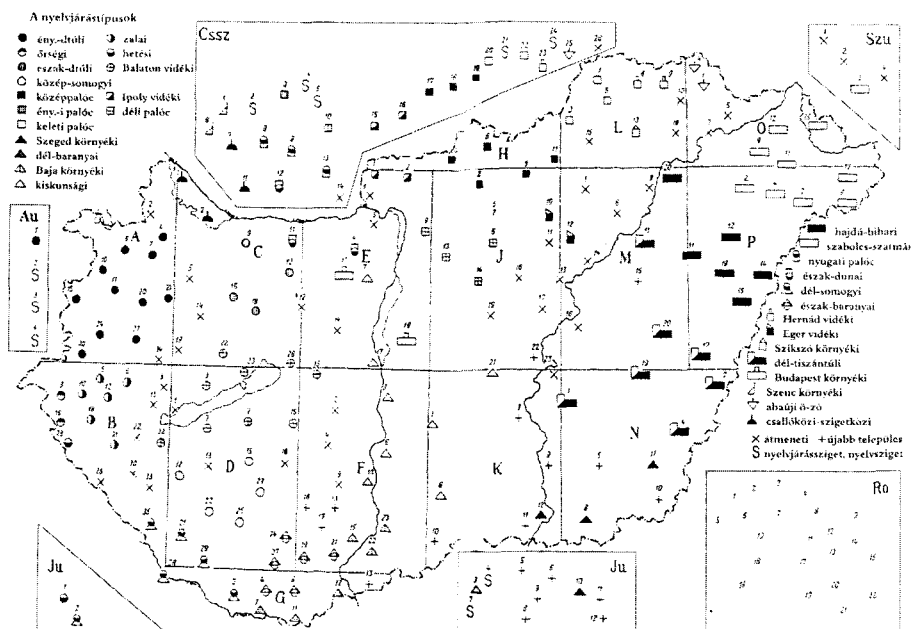
A kárpátaljai magyar nyelvjárások az ún. északkeleti magyar nyelvjárástípusba (Imre 1971: 365, Lizanec–Horváth 1981: 3, Horváth 1992: 20), vagy az újabb dialektológiai terminológia szerint az északkeleti nyelvjárási régióhoz (Kiss szerk. 2001: 292) tartoznak, és a szomszédos magyarországi magyar területi nyelvváltozatok szerves folytatásai (lásd P. Lakatos–T. Károlyi 2002: 244, P. Lakatos szerk. 2002: 90).

Amint azt korábban tisztáztuk, nem beszélhetünk egységesen 'kárpátaljai magyar nyelvjárások'-ról.¹⁵ Ennek megfelelően a ma Kárpátalján beszélt nyelvjárásokat többen különböző csoportokra, típusokra osztják.

¹⁵ Még akkor sem, ha pl. T. Károlyi Margit (2002: 19) az északkeleti magyar nyelvjárástípuson belül egységes, önálló altípusként tartja számon a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat.

1. térkép. A magyar nyelvjárásrterületek Kálmán Béla (1966) Nyelvjárásaink c. kötetében

2. térkép. A magyar nyelvjárásrterületek Imre Samu (1971) A mai magyar nyelvjárások rendszere c. kötetében

Horváth Katalin (1992) hangtani jellemzőik alapján a következő altípusokra osztja a kárpátaljai magyar nyelvjárásokat:

1. A Rahói járás nyelvszigetei és Aknaszlatina (Técsői járás) nyelvjárása. Jellemző rájuk, hogy (az *á* és *é* kivételével) nem használják a hosszú magánhangzókat.
2. Visk (Husztai járás) mint nyelvjárássziget, amely több rokon vonást mutat a mezőségi nyelvjárástípussal.
3. A Nagyszőlősi és a Beregszászi járás nyelvjárásai, amelyekre kétféle *é* fonéma jellemző: *é'g* (fn) és *'ég* (ige).
4. Salánk nyelvjárása a Nagyszőlős járásban, amelyet a zárt *e*-zés és *i*-zés jellemez.
5. Badaló (Beregszászi járás) és Dercen (Munkácsi járás) nyelvjárása, ahol záródó és nyílódó labiális diftongusok találhatók.
6. Nagydobrony (Ungvári járás) és Beregrákos (munkácsi járás) palóc jellegű nyelvjárásszigetek.
7. Az Ungvári és a Munkácsi járás zárt *i*-ző nyelvjárásai.

A Kiss Jenő szerkesztette egyetemi nyelvjárástani tankönyv az északkeleti nyelvjárási régió nyelvjárás csoportokra bontása során a következő nyelvjárás csoportokba sorolja a kárpátaljai magyar dialektusokat:

1. A bereg-ugocsaiba a Munkács és Huszt közötti nyelvjárásokat.
2. Az ungiba az Ungvári járásiakat.
3. Valamint megjegyzi, hogy a volt Máramaros vármegye helyi nyelvjárásai (Husztól keletre) nem alkotnak egységes csoportot (Kiss szerk. 2001: 292).

Salánkot és Beregújfalut a zárt *é* megléte miatt, Nagydobrony és Beregrákost palóc jellege, Visket pedig a mezőségi nyelvjárástípushoz való kapcsolata okán tekinti nyelvjárásszigetnek; Dercen, Salánk és Kerekhegy kapcsán megjegyzi, hogy peremvidéki nyelvjárásszigetek (Kiss szerk. 2001: 294), Aknaszlatinát pedig helyi nyelvjárásnak tekinti (uo. 317).

Lizanec (2003) A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötetében lexikai-szemantikai alapon három csoportot különít el:

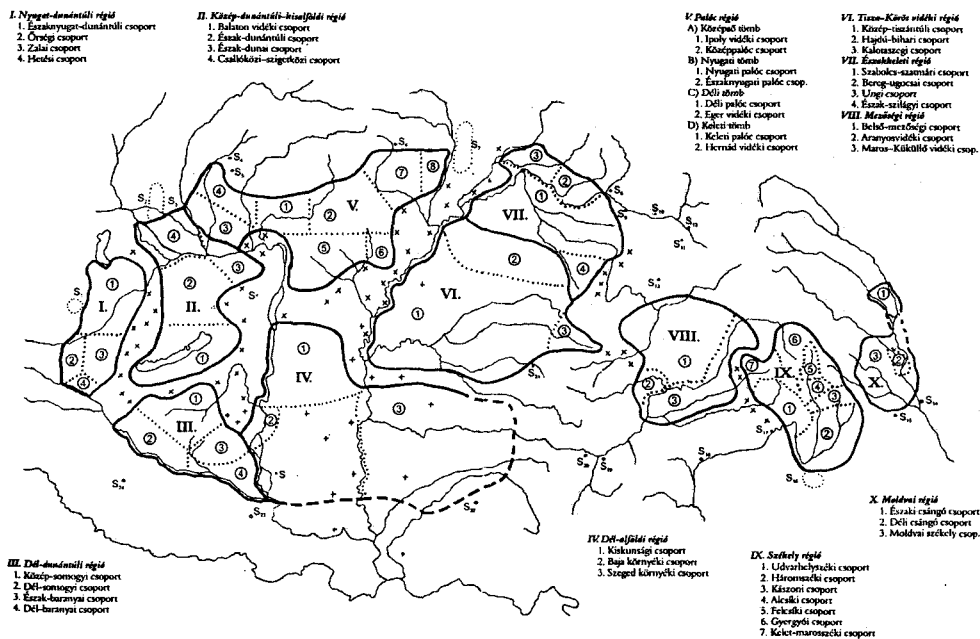
- a) dél-ungi-latorcai;
- b) dél-borzsai;
- c) dél-máramarosi.

Ezen csoportok mellett kiemeli a nyelvjárásszigetek létét is (Lizanec 2003: 728), s az 1214. térképlapon hét nyelvjárásszigetet különít el: Nagydobrony, Beregrákos, Badaló, Dercen, Salánk, Visk, Kerekhegy (Lizanec 2003: 727).

Lizanec az atlasz adatai alapján a dél-ungi-latorcai nyelvjárási csoporthoz Kárpátalja nyugati részét sorolja: ide tartozik „az Ung és a Latorca völgye, a szlovák államhatártól nyugatra”. Ezt a csoportot átmeneti alcsoportokra oszthatónak tekinti.

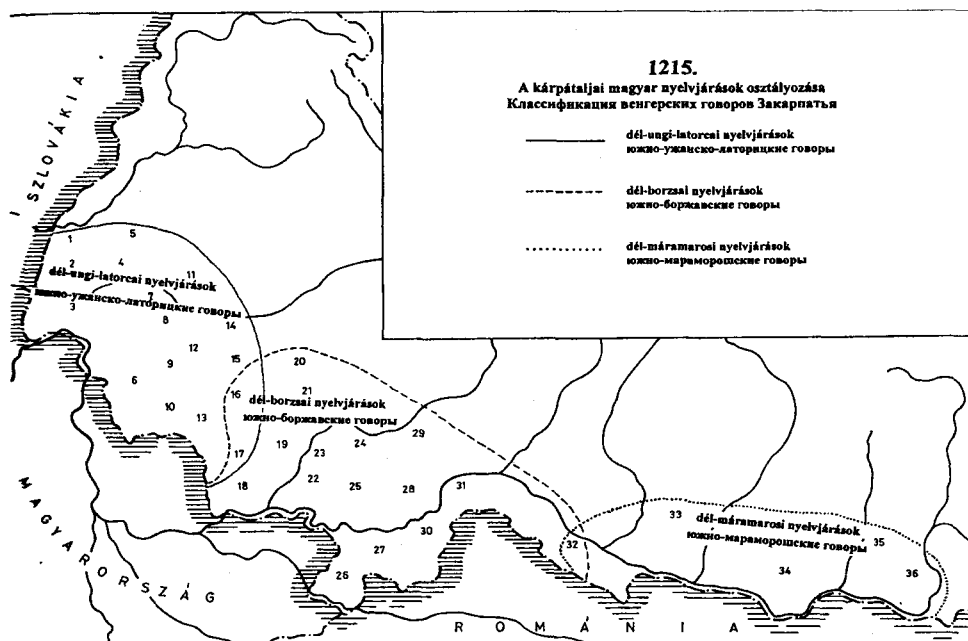
A dél-borzsai nyelvjárások területe „Nyugatról a Latorca és a Borzsa közötti területen húzódik kelet felé a Rika¹⁶ folyóig. Ez a terület nagyjából megegyezik a volt Bereg megye határával” (Lizanec 2003: 728), és a mai közigazgatási felosztás szerint a Munkácsi járás déli részét, a Beregszászi járást, valamint a Nagyszőlősi járás déli részét foglalja magába. Azonban ez a nyelvjárási csoport sem homogén.

¹⁶ A Rika folyó magyar neve: Nagyág.

3. térkép. Kiss Jenő (Kiss szerk. 2001) térképe a nyelvjárási régiókról

A dél-máramarosi nyelvjárást a Huszti, a Técsői és a Rahói járás délnyugati részén beszélik, azaz „a Rika folyó nyugati részétől a Sopurka folyóig terjed keleti irányban” (Lizanec 2003: 728).

4. térkép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások három csoportja Lizanec atlasza III. kötetéből (Lizanec 2003: 729)

Meg kell azonban jegyeznünk ismét, hogy ezek a típusok, csoportok – akár csak maga a nyelv, nyelvváltozat vagy nyelvjárás fogalma – általánosítások, és maguk is változatosak.

A fentiek ismeretében összefoglalóan azt is elmondhatjuk, hogy a magyar dialektológiai szakirodalom szerint vannak olyan jellegzetességei a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak, melyek egyrészt egyértelműen az északkeleti nyelvjárási régióhoz kapcsolják ezeket a dialektusokat, másrészt melyek általában jellemzik a kárpátaljai magyar területi nyelvváltozatokat. Hangtanilag jellemzi például őket a középső nyelvvállású féligzárt palatális, illabiális rövid magánhangzó, az *ě* fonéma hiánya¹⁷ (Horváth 1976: 8); a viszonylag nagyfokú *e*-zés (*fel, ember, seper, megett*) (vö. Horváth 1976: 18–19, 29); a *j*-zés (*jány, mejjem*) (vö. Lizanec–Horváth 1981: 3, Horváth–Lizanec 1993: 57).

Alaktani szempontból jellemző a *-hoz/-hez* jelentésben használt *-nál/-nél* (*Jóskáék eljönnek nálunk = hozzánk*) (vö. Balogh 1993a: 227, Kiss szerk. 2001: 293), illetve a hasonlító *-nál/-nél* szerepében használatos *-tól/-től* (*Sanyitól nagyobb = Sanyinál*). Egy részük (elsősorban a Beregszászi és a Nagyszőlősi járás) az ún. *süksük-ölő*, ill. *szukszük-ölő* nyelvjárásokhoz tartozik (*mi kinyissuk az ajtót, mi elhalasszuk a döntést*) (Lizanec–Horváth 1981: 17, Kiss szerk. 2001: 293).

Szókészletére jellemző a környező szláv nyelvek hatása. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának két első kötete (Lizanec 1992, 1996) például az alábbi kölcsönszavakat térképezte:

<i>advokát</i>	<i>butyka</i>
<i>áftomát</i>	<i>butyka</i>
<i>angina</i>	<i>csájnyik</i>
<i>avansz</i>	<i>csepika, csipiha</i>
<i>bánka</i>	<i>cserdák</i>
<i>batereja, baterejka, batri</i>	<i>csomadán</i>
<i>beteglap</i>	<i>dámba</i>
<i>bida</i>	<i>dezsurnij, dezsurnyk</i>
<i>bidnyák</i>	<i>dicsérőlap, dicsérőlevél</i>
<i>bidon</i>	<i>dnyevnyik</i>
<i>bilet</i>	<i>dobávka</i>
<i>bilizna</i>	<i>dorozsnyik</i>
<i>binokl</i>	<i>dránica, dránka</i>
<i>bint</i>	<i>drimál</i>
<i>bloknot</i>	<i>druga, drugafa, drugár</i>
<i>bolnyicsnij</i>	<i>druzsba</i>
<i>bricgál, brizgál</i>	<i>durák</i>
<i>buhalter</i>	<i>fufájka, fufajkaujjas, kufajka,</i>
<i>buhánka</i>	<i>pufajka, pufajkaujjas</i>
<i>bujjon</i>	<i>fundament</i>
<i>bulocska</i>	<i>gálsztuk, hálsztuk</i>
<i>butilka</i>	<i>golova, holova</i>

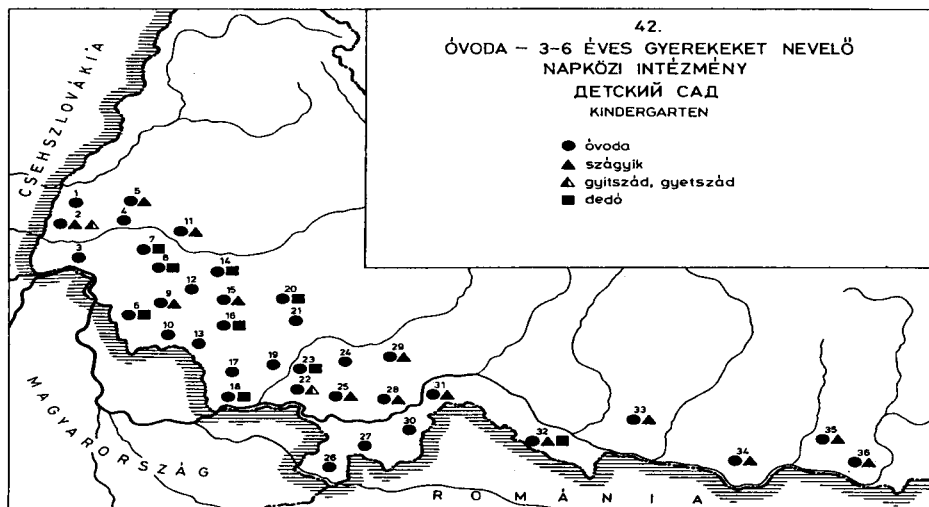
¹⁷ A *ě* fonémaként csak két településen él Kárpátalján: Beregújfaluban és Salánkon (Horváth 1976: 8, 33, Kiss szerk. 2001: 292).

grafik
gramota
gripp
gruppa
gruscsik
gyeddom
gyetszád, gyitszád
gyidu
gyivka
halina, halinya
halinacsizma
holupci
jászli
kajsztron
kalabina
kártoska
kioszk
klejonka, kljonka
kocserha, kocserka
koliszka
komangyirovka
komitet
konduktor
konverta
kopera
korcsuha
kotleta, kotléta
koznyák
krán
kurtka
kvitancia
lánka
linyejka
lizsni
lizsnyák
lopátka
májka, májki
minerálni
misál
nácsálnik, nácsányik
nákáz
noszilka
noszki
nyevigyimka
paduska
pápka

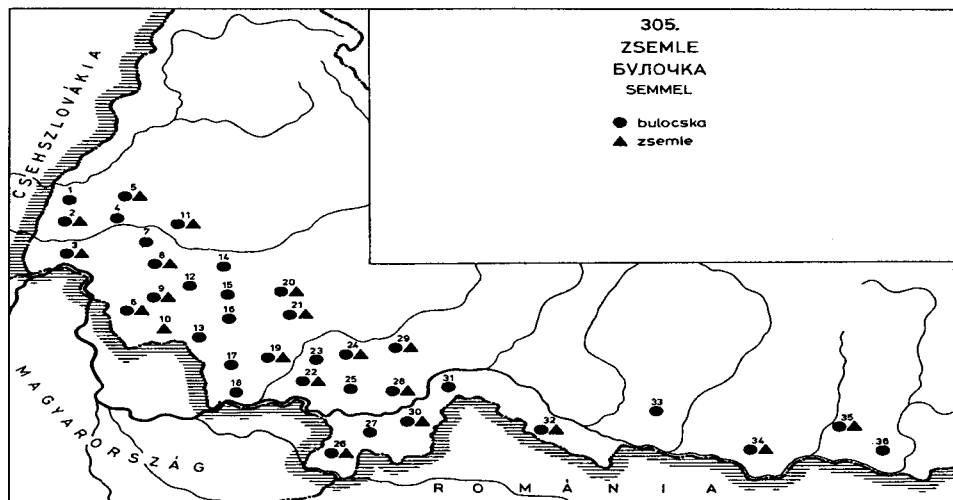
perejezd
petruska
piroha
pjanyica
plán
plasc
poduska
pogranyicsnyik
poncsiki
poveszka
pricep
prikáz
profszojuz
profszpiler
propuszk
roddom
roszkladuska, rozskláduska
rucska
sámpánszki
scsodennyik
scsupál
skupi, szkupi
skvárka
slopánki, sloпки, slyopánci
stukátor, stukatúr, stukatura
stukatúroz
susinka
szágyik
szarafán, szerafán
száráj
száz gramm
szelszovet, szelyszovet
szelyotka, szilotka, szilyotka
szemocska
szesztra
szilráda
szir, szirocska
szkovorotka
szosziszki
szotek, szotyek
szpicski, picski
szprávka
szto gramm
sztorozs
sztréha
sztruska

szup
taburetká
tácska
tápocski
tázik
telegram
továr
usánka
utyuh
váfli

válenki
vorotnyik
vremjanka
zájáva
zelyonka
zsebrák, zsobrák
zsmurki
zsujterka
zsulik
zsrnál

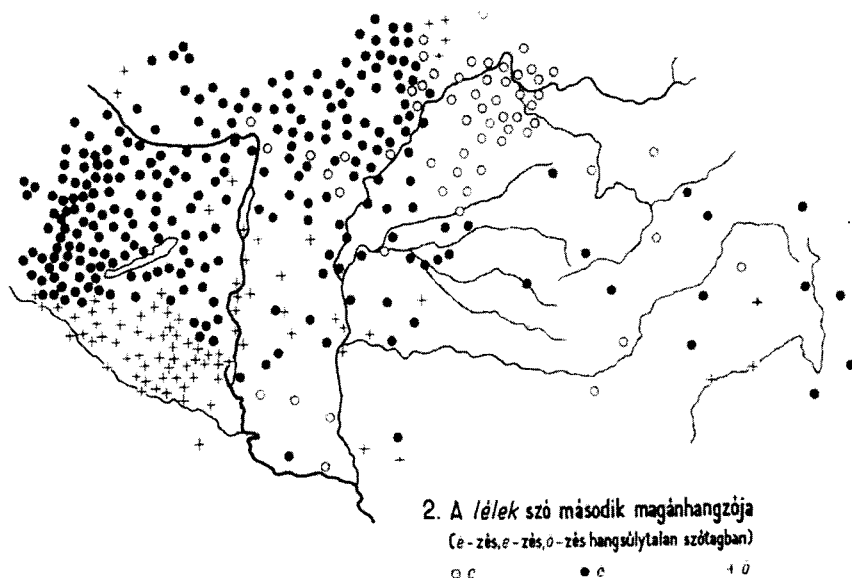
5. térkép. Az *óvoda* szó és közvetlen kölcsönzésből származó megfelelői A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötete 42. térképén (Lizanec 1992)

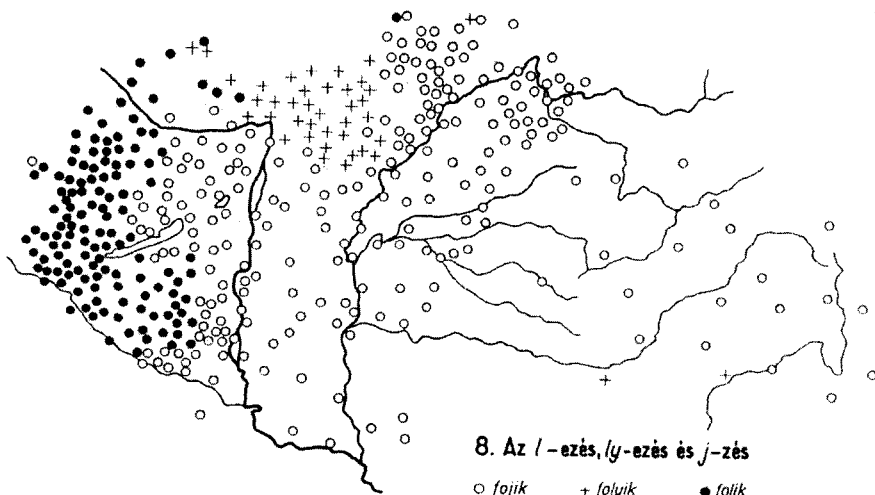
6. térkép. A *zsemle* szó és közvetlen kölcsönzésből származó megfelelői A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötete 305. térképén (Lizanec 1992)

Ezek egy részének elterjedtsége, használati gyakorisága, illetve kölcsönszó volta erősen kérdéses ugyan, ám arra alkalmas ez a felsorolás, hogy megállapítsuk: a helyi magyar nyelvjárásokban számos ukrán, orosz eredetű szó használatos.

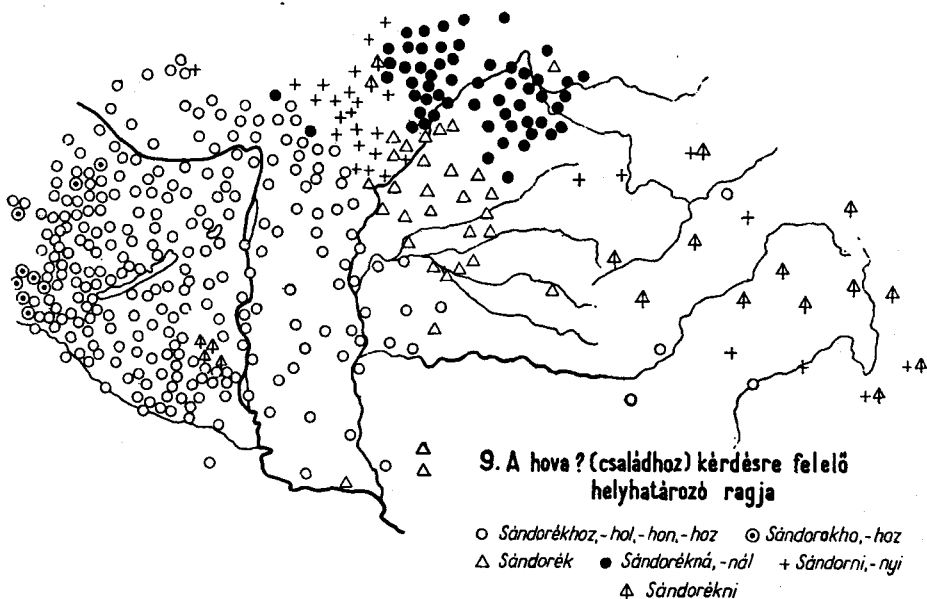
Mondattanilag jellemzik a hátravetett igekötős szerkezetek: *szakad le a kezem, halok meg a röhögéstül* (vö. Balogh 1993a: 226–227).

7. térkép. A zárt *ē* elterjedtsége a magyar nyelvterületen (Kálmán 1966: 121)

8. térkép. Az *l*-ezés, *ly*-zés és *j*-zés a magyar nyelvjárásokban (Kálmán 1966: 133)

9. térkép. A hova? (családhoz) kérdésre felelő helyhatározó ragja (Kálmán 1966: 135)

6. A kárpátaljai magyar nyelvjárások és a társadalmi rétegződés

6.1. A kutatásról

Korábban már említettük, hogy a nyelvjárási beszélők mellett, hogy élnek valahol, egyszersmind valamely társadalmi réteg tagjai s több különböző identitás birtokosai is. Természetesen mindez nyelvhasználatukra is hatással van. A tradicionális dialektológia (lásd Trudgill 1997) főként a hagyományos paraszti életmódot folytató, kevésbé mobil, alacsony iskolázottságú beszélőket tartotta vizsgálatra érdemesnek. *A magyar nyelvjárások atlasza* (MNYA.) és *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* szintén ezen elvek szerint válogatta adatközlőit. „Az anyaggyűjtésbe természetesen csak a tősgyökeres adatközlőket vontuk be, akik jól ismerik és használják a falu nyelvjárását” – olvashatjuk például ez utóbbi kiadványban (Lizanec 1992: 19). Azaz a hagyományos nyelvjáráskutatás szinte kizárólag a nyelvhasználat területi változatosságát vizsgálta; az kevésbé foglalkoztatta, hogy a nyelvjárási jegyek használatában mutatkoznak-e (és ha igen, akkor milyen) szociális különbségek.

Ez még akkor is így van, ha *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* például számos térképlaphoz fűzött megjegyzésében említ korosztályok, közigazgatási egységek szerinti különbségeket egy-egy szó használata kapcsán, például:

„A gyűjtők megfigyelése szerint az idősebb nemzedék gyakrabban használja a *pédimentum*, *págyimentom* szót, s úgy vélik, hogy korábban ez élt a kutatópontok többségében az 'agyagpadló' jelölésére” (Lizanec 1992: 98).

„Az adatközlők szerint az *ajtóúfőil* főleg a fiatalok nyelvhasználatában fordul elő, az *ajtóutok* pedig az idősebbekében, ami náluk jelentheti az ajtótok oldalsó falát is és magát az ajtótokot is” (Lizanec 1992: 106).

Ám ezek és az ehhez hasonló utalások esetlegesek, következtelenek, gyakran kíséri őket olyan megjegyzés, hogy „az adatközlők szerint”, „a gyűjtők feljegyezték” stb. Vagyis ezek a megjegyzések ad hoc módon tallózott adatok, illetve leggyakrabban szubjektív benyomások alapján levont következtetések. Tudományos szempontból csak arra jók, hogy kutatásokat inspiráljanak, bárminemű következtetések levonására azonban nem alkalmasak.

Különösen így van ez az atlasz korosztályok szerinti rétegződésre vonatkozó megjegyzéseivel, ugyanis azok már csak azért sem lehetnek tudományosan megalapozottak, mert a nyelvi adatok gyűjtése – amint arról az atlasz első kötetében meggyőződhetünk (Lizanec 1992: 27) – 1970 és 1987 között gyakorlatilag folyamatos volt.

A szociolingvisztika (társasnyelvészet) megjelenése termékenyítőleg hatott a dialektológiai kutatások szemléletére és módszertanára egyaránt. Így ma már természetes, hogy a nyelvjáráskutatás figyelme kiterjed az egyes nyelvi jellegzetességek földrajzi kiterjedése mellett arra is, hogyan oszlik meg az egyes változók változatainak előfordulása a különböző társadalmi rétegek között, illetve ma már természetes, hogy a falvak mellett a városok is kutatóponttá váltak (lásd pl. Kiss szerk. 2001: 131–144, 178–193, Molnár 1999 stb.). Fontos kutatási témává vált továbbá a dialektológiában az ún. regionalitásfok-mérés is, azaz annak vizsgálata, mennyire jellemzik az egyes beszélőket, társadalmi csoportokat, stílusváltozatokat stb. a nyelvjárási jegyek (lásd pl. Kiss szerk. 2001: 137, P. Lakatos szerk. 2002 stb.).

Az alábbiakban arra teszünk kísérletet, hogy a kárpátaljai magyar közösség 18 éven felüli részének reprezentatív mintáján 2003-ban végzett kérdőíves vizsgálat adatai alapján ízelítőt adjunk az egyes társadalmi csoportok regionalitás-fokáról, néhány nyelvjárási változat társadalmi disztribúciójáról.

Egy közösség nyelvhasználatának társadalmi rétegződését nyilván reprezentatív mintán a legjobb vizsgálni. Ezért amikor a 2001. évi első ukrainai népszámlálás kárpátaljai adatai végre részleteiben is hozzáférhetővé váltak (lásd Ilytyo szerk. 2003), és az első elemzések is napvilágot láttak (pl. Molnár 2004, Molnár–Molnár 2003a, 2003b, Molnár–Molnár 2005), s ezáltal lehetőség nyílt a kárpátaljai magyar közösség reprezentatív mintájának kialakítására, hozzáláttunk egy ilyen mintán végzett kérdőíves vizsgálat megszervezéséhez. 2003-ban Molnár József adatait és tanácsait is figyelembe véve alakítottuk ki a kárpátaljai magyarság 516 fős, több szempontból reprezentatív mintáját.¹⁸ A minta kialakításánál alapul vett népszámlálás mutatóit az alábbi kiadványokból vettük: Ilytyo szerk. 2003, Molnár 2004, Molnár–Molnár 2003a, 2003b.

A *Rétegződés-2003* munkacímű vizsgálat kérdőíves adatfelvételére a 2001. évi első ukrainai népszámlálás után két évvel, 2003 júliusa és novembere között került sor. Az adatfelvételt részben magunk végeztük, részben képzett terepmunká-

¹⁸ A minta reprezentativitását Molnár József ellenőrizte. Munkáját ezúton is köszönjük. Köszönjük továbbá Hires Kornéliának azt a segítséget, amit a minta kialakítása és az adatok számítógépes rögzítése, valamint elemzése során nyújtott.

sok (Hires Kornélia, Márku Anita, Karmacsi Zoltán, Fábián Zoltán) töltötték ki a kérdőíveket.

A 2001. évi népszámlálás adatai, illetve a saját maguk által kidolgozott eljárás segítségével Molnár József és Molnár D. István (2005: 33–38, 82–85) 124 magyarlakta települést talált Kárpátalján. Ezen települések közül 53 (az összes kárpátaljai magyarlakta település 42,7%-a) volt kutatópontunk (1. táblázat); kutatópontjaink hálózata ily módon lefedi a kárpátaljai magyarság teljes településterületét (lásd a 10. és 11. térképet). 516 fős mintánk a 151516 főnyi alapsokaságnak (a kárpátaljai magyar nemzetiségűek száma a 2001. évi népszámlálás alapján) 0,34%-a.

1. táblázat. A Rétegződés–2003 vizsgálat kutatópontjainak listája

N	kutatópont	közigazgatási besorolás (járás)	lakosok száma	magyarok aránya (%)	adatközlők száma (fő)	%-ban
1.	<i>Aknaszlatina</i> ¹⁹	Técsői	8956	24,5	7	1,4
2.	Barkaszo	Munkácsi	2236	64,9	7	1,4
3.	<i>Bátyu</i>	Beregszászi	3023	62,7	15	2,9
4.	Bene	Beregszászi	1409	90,1	10	1,9
5.	Beregdéda	Beregszászi	2013	79,8	9	1,7
6.	Beregrákos	Munkácsi	3280	45,5	6	1,2
7.	Beregsom	Beregszászi	1091	95,3	10	1,9
8.	Beregszász	Megyei jogú	26050	49,1	46	8,9
9.	<i>Bustyaháza</i>	Técsői	8506	4,0	3	0,6
10.	Csap	Ungvári ²⁰	8870	39,4	15	2,9
11.	Csetfalva	Beregszászi	755	96,8	8	1,6
12.	Csongor	Munkácsi	2265	93,4	6	1,2
13.	Dercen	Munkácsi	2793	97,6	6	1,2
14.	Eszeny	Ungvári	1677	95,8	10	1,9
15.	Feketepatak	Nagyszőlősi	1074	93,0	5	1,0
16.	Forgolány	Nagyszőlősi	890	96,7	5	1,0
17.	Fornos	Munkácsi	1455	97,0	6	1,2
18.	Gút	Beregszászi	1353	95,7	10	1,9
19.	<i>Gyertyánliget</i>	Rahói	3392	14,5	3	0,6
20.	Huszt	Megyei jogú	28559	6,0	6	1,2
21.	Izсныéte	Munkácsi	2243	64,0	5	1,0
22.	Karácshalva	Nagyszőlősi	400	84,0	3	0,6
23.	<i>Királyháza</i>	Nagyszőlősi	8064	6,3	3	0,6
24.	Kisbakos	Beregszászi	988	50,2	7	1,4
25.	Kisdobrony	Ungvári	1872	92,3	9	1,7
26.	<i>Kőrösmező</i>	Rahói	8043	10,1	3	0,6
27.	Makkosjánosi	Beregszászi	2030	81,6	10	1,9
28.	Mezőgecse	Beregszászi	1030	88,6	10	1,9

¹⁹ A falvakat normál, a városi típusú településeket dőlt, a városokat pedig vastag betűvel szedtük.

²⁰ A minta kialakításakor Csap még az Ungvári járáshoz tartozott. Azóta megyei alárendeltségű város lett.

11. térkép. A Rétégződés-2003 vizsgálat kutatópontjai

Az adatközlők kiválasztása a településen belül a következő szempontok alapján történt.

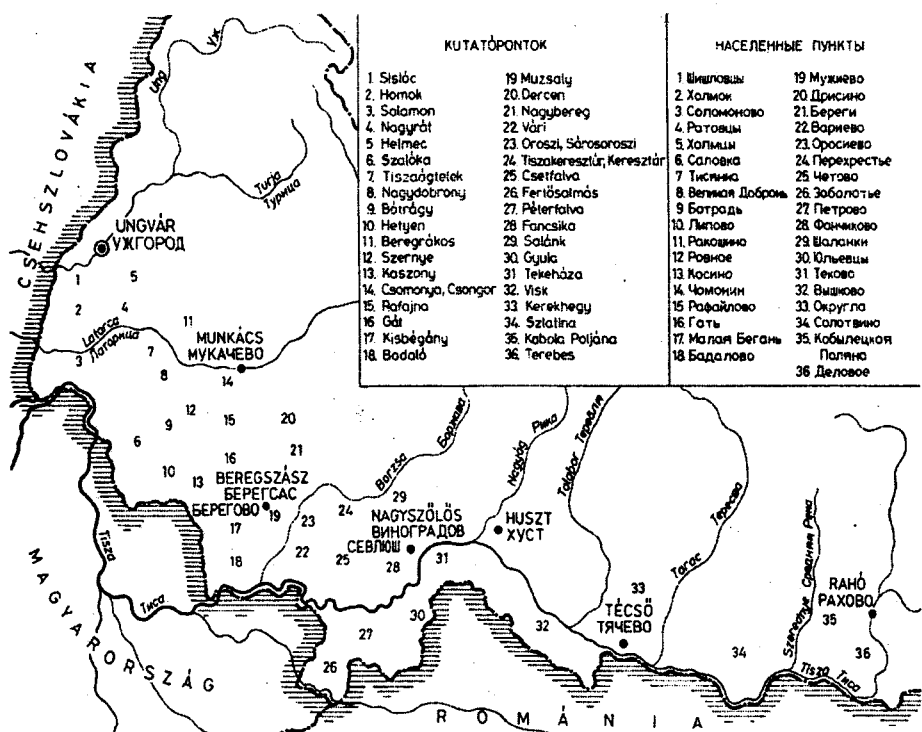
A kutatóponton belül a kérdezőbiztosok megrajzolt kvótát kaptak, amelyen feltüntettük az adatközlők számát, illetve megoszlásukat korcsoportok és nemek szerint. Ezen kívül valamennyi terepmunkás kapott egy útvonalat, amelyen haladva adatközlőket kereshetett. Az útvonal kiválasztását minden település esetében megelőzte a kutatásvezetők helyszíni szemléje, ahol helyismerettel rendelkező személyekkel áttekintettük a település szerkezetét, az egyes kerületek, falu- és városrészek jellegzetességeit abból a célból, hogy elkerüljük a minta torzulásait (pl. hogy csak a település egyik részéből kerüljenek adatközlők a mintába, más részeiből pedig ne). Ily módon minden mintába kerülő település és kérdezőbiztos esetében meghatároztuk a kérdezőbiztos(ok) lehetséges útvonalait. Az útvonalon (az utca meghatározott oldalán) szigorúan minden negyedik házban/lakásban kereshetett a mintába illő adatközlőt a terepmunkás. Amennyiben ott nem talált megfelelő adatközlőt, akkor a következő negyedik házban/lakásban (és így tovább) kellett folytatnia a keresést. Egy háztartásban csak egy személyt kérdezhetett meg. Ha több mintába illő személyt is talált az adott háztartásban, akkor azt kellett megkérdeznie, akinek születési dátuma (az évtől függetlenül) kisebb volt (pl. ha az egyik májusban, a másik decemberben született, akkor is a májusit kellett megkérdezni, ha egyébként évei számát tekintve ő volt a fiatalabb).

Azokon a településeken, ahol a magyarok aránya nagyon alacsony (pl. Rahó) vagy pedig a település mérete túlságosan nagy (pl. Ungvár, Munkács), esetleg nincsenek összefüggő magyar tömbök (pl. Ungvár, Nagyszőlős), a kérdezőbiztosok

némileg más utasítást kaptak. A kérdezőbiztos számára meghatároztunk néhány útvonalat, amelyeket a település térképén bejelöltünk, és melyeket meghatározott sorrendben kellett bejárnia. Az útvonalakon elindulva (az utca meghatározott oldalán vagy a megadott lakótelepen) sorban haladva fel kellett keresnie valamennyi fellelhető magyar családot mindaddig, amíg nem találta meg a megfelelő számú adatközlőt.

Az adatközlők kiválasztásáról a kérdezőbiztosok naplót vezettek, ahol feltüntették, hogy az adott útvonalon melyik házban, lakásban találtak, illetve nem találtak adatközlőt, hol tagadták meg a válaszadást, hová mentek vissza többször is stb. A terepnaplókban szereplő adatokat szűrőpróbaszerűen ellenőriztük. Így el tudtuk kerülni azt, hogy a kérdezőbiztosok szubjektív választása befolyásolja a minta alakulását.

Összehasonlítóképpen: A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának 36 kutatópontja volt (34 falu és 2 városi típusú település; lásd a 12. térképet) és 595 adatközlője (Lizanec 1992: 18–27); az adatközlők kiválasztásának fő szempontjai az alábbiak voltak: „Az anyaggyűjtésbe természetesen csak a tősgyökeres adatközlőket vontuk be, akik jól ismerik és használják a falu nyelvjárását” (Lizanec 1992: 19).

12. térkép. A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlaszának kutatópontjai

A fenti módon kialakított minta főbb ismérvei a következők:

Mintánk csaknem pontosan tükrözi a kárpátaljai magyar közösség *nemek* szerinti megoszlását, a minta és a közösség nemek szerinti összetétele közötti eltérés nem szignifikáns (2. táblázat).

2. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli²¹ részének nemek szerinti megoszlása (NEM2)

Nem2	Minta		Kárpátaljai magyarság ²²	
	N	%	N	%
férfi	237	46,5%	57408	46,8%
nő	273	53,5%	65155	53,2%

N=516; hiányzó esetek száma: 6.

Khi-négyzet-próba ($f=1$): 0,01 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)²³

Reprezentatív a mintánk korosztályok szerint is. A mintán belül 11 korcsoportot különítettünk el. A minta és a kárpátaljai magyar közösség korosztályok szerinti megoszlása a népszámlálás adatai alapján csak kis mértékben különbözik; az eltérés nem szignifikáns (3. táblázat).

3. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság korosztályok szerinti összetétele (KOR11)

Kor11 (év)	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
18–26 éves	108	21,1	20495	17,0
27–31 éves	43	8,4	11434	9,5
32–36 éves	55	10,8	10240	8,5
37–41 éves	43	8,4	10079	8,4
42–46 éves	51	10,0	11567	9,6
47–51 éves	45	8,8	10974	9,1
52–56 éves	42	8,2	10574	8,8
57–61 éves	26	5,1	7658	6,4
62–66 éves	31	6,0	7848	6,5
67–71 éves	34	6,7	7035	5,9
72–100 éves	33	6,5	12368	10,3

N=516; hiányzó esetek száma: 5.

Khi-négyzet-próba ($f=10$): 3,59 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A mintát azonban nemcsak 11, hanem 3 korosztályra is felosztottuk. Az így kapott eredmény szerint a minta szintén reprezentatív (4. táblázat).

²¹ Mivel mintánkban az adatközlők 18 éven felüliek, a kárpátaljai magyar közösségnek mint alapsokaságnak szintén csak a 18 évesnél idősebb részéhez mértük mintánk reprezentativitását.

²² Itt és a további táblázatokban a 'kárpátaljai magyarság' oszlopban a szám adatok a 2001. évi ukrainai népszámlálás hivatalos adatai alapján szerepelnek.

²³ Kutatásunkban az 5%-os szignifikancia-szintet tekintettük határnak.

4. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli részének korosztályok szerinti összetétele (KOR3)

Kor3 (év)	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Fiatal (18–31 éves)	151	29,5	31929	26,5
Középkorú (32–61 éves)	262	51,3	61092	50,8
Idős (62–100 éves)	98	19,2	27251	22,7

N=516; hiányzó esetek száma: 5.

Khi-négyzet-próba ($f=2$): 0,88 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A 2001. évi ukrainai népszámlálás adatai szerint a kárpátaljai magyar közösség 64,6%-a faluban, 8,8%-a városi típusú településen, 26,6%-a pedig városban él. Mintánk településtípusok szerinti megoszlása hasonló: a megkérdezettek 59,9%-a él faluban, 11,4%-a városi típusú településen, 28,7%-a pedig városban (5. táblázat).

5. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS3)

Település3	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Faluban	309	59,9	97918	64,6
Városi típusú településen	59	11,4	13314	8,8
Városban	148	28,7	40284	26,6

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=2$): 1,30 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Mintánkat településtípusok szerint nemcsak az ukrainai közigazgatási felosztás szerinti három csoportra osztottuk fel, hanem egy két kategóriájú változót is felvettünk, ahol a *nem város* kontra *város* felosztást alkalmaztuk (6. táblázat).

6. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (TELEPÜLÉS2)

Település2	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Nem városban	368	71,3	111232	73,4
Városban	148	28,7	40284	26,6

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=1$): 0,22 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A településen élők száma, azaz a település nagysága szerint a kárpátaljai magyar közösséget és mintánkat öt csoportra osztottuk:

- 1) 500-nál kisebb lélekszámú településen élők;
- 2) 501–1000 lélekszámú településen élők;
- 3) 1001–2000 lélekszámú településen élők;

4) 2001–5000 lélekszámú településen élők;

5) 5000 lélekszámúnál nagyobb településen élők (7. táblázat).

7. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY5)

Lakhely5	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
<500	8	1,6	2872	1,9
501–1000	38	7,4	19095	12,6
1001–2000	120	23,2	37873	25,0
2001–5000	158	30,6	38174	25,2
>5000	192	37,2	53502	35,3

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=4$): 3,63 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A LAKHELY változó alapján mintánkat nemcsak a fenti öt, hanem két további csoportra is felosztottuk, eszerint megkülönböztetve a 2000 lakosnál kisebb és a 2000 lakosnál nagyobb településen élőket (8. táblázat).

8. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság településtípusok szerinti összetétele (LAKHELY2)

Lakhely2	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
2000-nél kisebb	166	32,2	59840	39,5
2000-nél nagyobb	350	67,8	91676	60,5

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=1$): 2,24 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A nemzetiségileg és nyelvileg vegyes lakosságú Kárpátalján mintánkat lakóhelyük nemzetiségi összetétele (pontosabban a településen élő magyarok aránya) szerint is csoportokra osztottuk. Ily módon öt csoportot különítettünk el:

- 1) a magyarok aránya 0–9%;
- 2) a magyarok aránya 10–29%;
- 3) a magyarok aránya 30–50%;
- 4) a magyarok aránya 51–80%;
- 5) a magyarok aránya 81–100% (9. táblázat).

9. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK5)

Arányok5	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
0–9%	71	13,8	21258	14,0
10–29%	40	7,8	11002	7,3
30–50%	80	15,5	25433	16,8
51–80%	91	17,6	24001	15,8
81–100%	234	45,3	69822	46,1

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=4$): 0,35 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Ugyanezen szempont alapján, az öt kategóriát kettőbe összevonva alakítottuk ki az ARÁNYOK2 változót (10. táblázat), megkülönböztetve azokat a településeket, ahol a magyarok kisebbségben élnek (0–9%-tól 30–50%-ig) azoktól, amelyeken többségben (51–80% és 81–100%).

10. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság összetétele a településeken élő magyarok aránya szerint (ARÁNYOK2)

Arányok2	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Kisebbségben	191	37,0	57693	38,1
Többségben	325	63,0	93823	61,9

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=1$): 0,05 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Mintánk csaknem teljesen követi a kárpátaljai magyar közösség járások szerinti megoszlását is (11. táblázat).

11. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása járások szerint (JÁRÁS5)

Járás5	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Ungvári járás és Ungvár	104	20,2	32794	21,6
Munkácsi járás és Munkács	63	12,2	19846	13,1
Beregszászi járás és Beregszász	190	36,8	53948	35,6
Nagyszőlősi járás	102	19,8	30874	20,4
Egyéb járások	57	11,0	14054	9,3

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=4$): 0,56 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Ha a 2003-as közigazgatási beosztásnak megfelelően kiemeljük a három nagyvárost (Ungvár, Munkács és Beregszász), akkor kialakul a JÁRÁS8 változó (12. táblázat).

12. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása közigazgatási egységek szerint (JÁRÁS8)

Járás8	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Ungvár	23	4,5	7972	5,2
Ungvári járás	81	15,7	24822	16,4
Munkács	21	4,1	6975	4,6
Munkácsi járás	42	8,1	12871	8,5
Beregszász	46	8,9	12785	8,4
Beregszászi járás	144	27,9	41163	27,2
Nagyszőlősi járás	102	19,8	30874	20,4
Egyéb járások	57	11,0	14054	9,3

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=7$): 0,63 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

A mai Kárpátalja az egykori Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros vármegyék területének nagyobb részét foglalja magába, valamint Szabolcs és Szatmár megye néhány települését. A magyarok lakta járások közül a néhai Ung vármegye a mai Kárpátalja Ungvári járását, az egykori Bereg megye a Beregszászi, a Munkácsi és a Szolyvai járást, Ugocsa vármegye a Nagyszőlősi járást, Máramaros megye pedig a Huszti, Técsői és Rahói járást foglalja magába (az egykor Szabolcsához és Szatmárhoz tartozott települések ma részben az Ungvári, részben pedig a Nagyszőlősi járáshoz tartoznak). Érdekesnek tűnik annak megvizsgálása is, hogy az egykori vármegyékben élő adatközlők nyelvhasználatában között vannak-e eltérések. Ennek megfelelően mintánkat az egykori vármegyék területének megfelelően is csoportokra osztottuk (13. táblázat).

13. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság megoszlása a történeti vármegyék egykori területe szerint (VÁRMEGYE4)

Vármegye4	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Ung	104	20,1	32887	21,7
Bereg	259	50,2	74316	49,0
Ugocsa	102	19,8	30874	20,4
Máramaros	51	9,9	13439	8,9

N=516; hiányzó esetek száma: 0.

Khi-négyzet-próba ($f=3$): 0,27 (az eltérés $p<5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Bár mintánk iskolázottság szerinti összetétele nem követi a kárpátaljai magyar közösség iskolázottság szerinti szerkezetét²⁴, s így e szempont szerint nem tekinthető reprezentatívnak (a felső végzettségűek magasan felülreprezentáltak mintánkban), mégis úgy döntöttünk, hogy az ISKOLA4 és az ISKOLA2 változót is felvesszük az elemzett változók közé. Mintánk összetétele ezen változók szerint a 14. és 15. táblázatban látható.

14. táblázat. A minta összetétele az ISKOLA4 változó szerint

Iskola4	Minta	
	N	%
Általános iskola	69	13,4
Érettségi	183	35,6
Szakiskola	159	31,0
Főiskola, egyetem	103	20,0

N=516; hiányzó esetek száma: 2.

15. táblázat. A minta összetétele az ISKOLA2 változó szerint

Iskola2	Minta	
	N	%
Nincs felsőfokú végzettsége	411	80,0
Felsőfokú végzettségű	103	20,0

N=516; hiányzó esetek száma: 2.

²⁴ Az iskolázottsági mutatók nemzetiségek szerinti mutatóiról a minta kialakítása során nem rendelkezünk adatokkal (vö. Molnár-Molnár 2005: 68–74).

Mintánk kialakítása, illetve az adatfelvétel után három évvel, 2006-ban hozta nyilvánosságra Ukrajna a népszámlálási adatsorokból készített, nemzetiségekre lebontott iskolázottsági adatait. Ha megvizsgáljuk a 16. táblázat adatait, akkor abból kitűnik, hogy mintánkban jelentősen felülreprezentáltak a felső végzettséggel rendelkezők, ezért sem az ISKOLA4, sem az ISKOLA2 változó szerint nem tekinthető reprezentatívnak.

16. táblázat. Kárpátalja jelentősebb nemzetiségeinek iskolázottsági mutatói a 2001. évi népszámlálás alapján

	A 10 évesnél idősebbek száma	Felsőfokú		Felsőfokú, bsc		Befejezetlen felsőfokú		Középiskola		Általános iskola		Elemi iskola	
		N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Ukránok	875876	70882	8,1	5321	0,6	114710	13,1	349062	39,9	169490	19,4	144586	16,5
Oroszok	29854	8100	27,1	295	1,0	7146	23,9	9866	33,0	2606	8,7	1704	5,7
Magyarok	133980	6233	4,7	562	0,4	13191	9,8	58482	43,6	31776	23,7	21931	16,4
Románok	27771	549	2,0	33	0,1	742	2,7	5451	19,6	13732	49,4	5913	21,3
Cigányok	10386	2	0,0	1	0,0	18	0,2	396	3,8	1776	17,1	5122	49,3

Forrás: <http://www.uncpd.kiev.ua/ucipr/ukr/stat/census/02/03h.pdf>

A kárpátaljai magyar közösség megoszlik a tanulmányok nyelve szerint. Eszerint vettük fel a TANNYELV2 változót (17. táblázat), figyelembe véve, hogy mintánk eszerint nem reprezentatív (már csak azért sem, mert arra vonatkozó népszámlálási adataink nincsenek, hogy a kárpátaljai magyar közösség milyen nyelven végezte tanulmányait; a census kérdőíve nem is kérdezett rá a tanulmányok nyelvére).

17. táblázat. A minta megoszlása az adatközlők iskolájának tannyelve szerint (TANNYELV2)

Tannyelv2	Minta	
	N	%
Magyar	438	85,0
Egyéb	77	15,0

N=516; hiányzó esetek száma: 1.

Mintánkat a társadalmi aktivitás szerint három csoportra osztottuk. Ez a fajta osztályozás nagyrészt megfelel a Beregszászi járás és Beregszász város²⁵ hasonló szempontú megoszlásával, azaz – feltételezve, hogy a kiemelt közigazgatási egységek reprezentálják a kárpátaljai magyar közösséget (vö. Molnár–Molnár 2005) – mintánk az AKTIVITÁS3 változó szerint is reprezentatív (18. táblázat).

²⁵ A Beregszászi járást és Beregszász várost a kárpátaljai magyar közösség reprezentánsának vettünk e tekintetben, tekintve, hogy az aktivitásra vonatkozó adatok nemzetiségek szerinti bontásban számunkra nem hozzáférhetők.

18. táblázat. A minta és a kárpátaljai magyarság²⁶ megoszlása társadalmi aktivitás szerint (AKTIVITÁS3)

Aktivitás3	Minta		Kárpátaljai magyarság	
	N	%	N	%
Aktív kereső	254	49,3	26864	42,4
Nyugdíjas	123	23,9	16579	26,2
Egyéb	138	26,8	19911	31,4

N=516; hiányzó esetek száma: 1.

Khi-négyzet-próba (χ^2): 0,366 (az eltérés $p < 5\%$ valószínűségi szinten nem szignifikáns)

Az adatközlő vertikális társadalmi mobilitását saját, illetőleg édesanyja és édesapja iskolai végzettségének összehasonlításával határoztuk meg. Azt tételeztük fel, hogy az iskolázottság és a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíció között összefüggés van, ezért azokat az adatközlőket, akik szüleikhez mérten magasabb iskolai végzettséggel rendelkeztek, *felfelé mobilnak* tekintettük; azokat pedig, akik alacsonyabb vagy ugyanolyan végzettségűek, mint szüleik, *lefelé, ill. immobilaknak*. Ezen szempontok szerint vettük fel az APAMOBIL2 és az ANYAMOBIL2 független változót (19. és 20. táblázat). Mivel azonban a 2001. évi népszámlálás adataiban nincsenek olyan adatsorok, amelyek alapján mintánkat össze tudnánk hasonlítani az alapsokasággal, e két változó szerint mintánk semmiképpen sem tekinthető reprezentatívnak.

19. táblázat. A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az apa iskolázottságához viszonyítva (APAMOBIL2)

Apamobil2	Minta	
	N	%
Felfelé mobil	228	44,5
Lefelé mobil vagy immobil	284	55,5

N=516; hiányzó esetek száma: 4.

20. táblázat. A minta megoszlása társadalmi mobilitás szerint az anya iskolázottságához viszonyítva (ANYAMOBIL2)

Anyamobil2	Minta	
	N	%
Felfelé mobil	220	42,9
Lefelé mobil vagy immobil	293	57,1

N=516; hiányzó esetek száma: 3.

²⁶ Pontosabban: a kárpátaljai magyar közösség reprezentánsának tekintett Beregszászi járás és Beregszász város 18 éven felüli lakosságának.

6.2. A Rétegződés-2003 során vizsgált függő és független változók

A *Rétegződés-2003* vizsgálatban nagyrészt olyan független és függő változókat vettünk fel, amelyeket korábbi kutatásainkban már vizsgáltunk, és a már ismert feladattípusokat használtuk.

A független változók:

- 1) (társadalmi) nem (NEM2);
- 2) életkor (KOR11 és KOR3);
- 3) településtípus (TELEPÜLÉS3 és TELEPÜLÉS2);
- 4) a település nagysága (LAKHELY5 és LAKHELY2);
- 5) a településen élő magyarok aránya (ARÁNYOK5 és ARÁNYOK2);
- 6) közigazgatási beosztás (JÁRÁS5, JÁRÁS8 és VÁRMEGYE4);
- 7) iskolázottság (ISKOLA4 és ISKOLA2);
- 8) az iskola tannyelve (TANNYELV2);
- 9) társadalmi aktivitás (AKTIVITÁS3);
- 10) társadalmi (vertikális) mobilitás (APAMOBIL2 és ANYAMOBIL2).

Kérdőívünkben összesen 20 típusváltozót vizsgáltunk 50 változópéldánnyal (feladattal).²⁷ Ezek közül e helyütt csak a D (dialektális), azaz olyan típusváltozók elemzésére térünk ki, melyek egyik változata nyelvjárási.

Ezeket az alábbi feladattípusokkal vizsgáltunk:

- 1) A *kell* állítmány jövő ideje (KELL LESZ):

R_102. A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. (MJ) Standard: *el kell majd.*

R_302. (a) Kellesz nekem egy új cipő.

(b) Kelleni fog nekem egy új cipő. (MV) Standard: *kelleni fog.*

- 2) A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* határozórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*) (HOVÁ?):

R_105. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: *hozzánk.*

R_305. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?

(b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: *hozzátok.*

- 3) A hasonlítás kifejezése (HASONLÍTÁS):

R_109. Ez a fiú nagyobb Pétertől. (MJ) Standard: *Péternél.*

R_201. Patrícia magasabb Klaudiá..... (MK) Standard: *Klaudiánál.*

R_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: *Jánosnál.*

R_310. (a) Okosabb vagyok téled.

(b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: *nálad.*

A kárpátaljai magyar közösség több szempontból reprezentatív mintáján végzett *Rétegződés-2003* vizsgálat e helyütt tárgyalt nyelvi jelenségeinek társadalmi **disztribúciója** különböző (21. táblázat). A különbségek egyrészt azzal magyarázhatók, hogy különböző az egyes nyelvi változók megítélése, másrészt pedig a feladat-típus is befolyásolja az eredményeket (lásd pl. Beregszászi–Csernicskó 2006).

²⁷ A típusváltozó, változópéldány fogalmakra lásd Lanstyák–Szabó Mihály (1998).

21. táblázat. A Rétegződés–2003 vizsgálat alapadatai

Kell lesz	Standard		Nem-standard	
	N	%	N	%
R_102	246	47,7	270	52,3
R_302	115	22,5	397	77,5
Hová?	Standard		Nem-standard	
	N	%	N	%
R_105	104	20,2	412	79,8
R_305	100	19,5	413	80,5
Hasonlítás	Standard		Nem-standard	
	N	%	N	%
R_109	115	22,3	401	77,7
R_201	370	72,0	144	28,0
R_206	281	54,6	234	45,4
R_310	223	43,3	292	56,7

6.3. A független változók hatása a nyelvi változókra

A vizsgált 8 változópéldány és 18 független szociológiai változó kapcsolatát megvizsgálva csak azokban az esetekben tekintjük igazolhatónak a nyelvi és szociológiai változó közötti összefüggést, melyeknél a kapcsolat statisztikai szempontból legalább 5%-os szinten szignifikáns. A lehetséges korrelációk száma (a nyelvi változópéldányok száma szorozva a független szociológiai változókéval, azaz 8-szor 18) 144. Ebből 54 esetben (37,5%) találtunk szignifikáns kapcsolatot a függő és független változók között (22. táblázat).

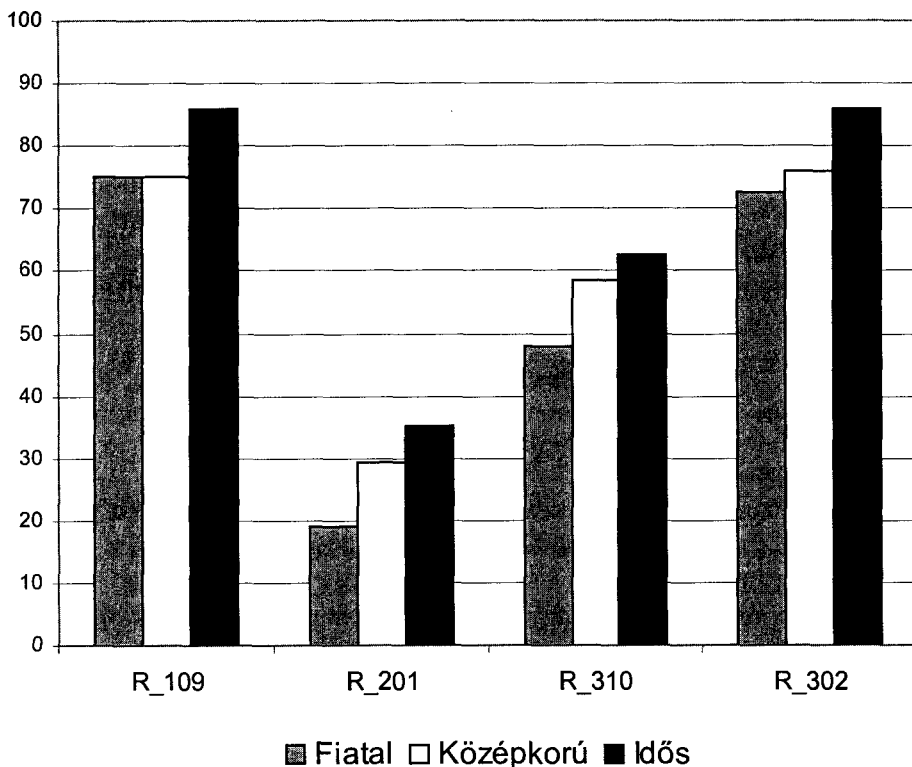
22. táblázat. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Rétegződés–2003 vizsgálatban (D változók)

N	Feladat	Változó típus	Típusváltozó	Feladattípus	NEM2	KOR11	KOR3	TELEFÜLÉS3	TELEFÜLÉS2	LAKHELY5	LAKHELY2	ARÁNYOK5	ARÁNYOK2	JÁRÁS5	JÁRÁS8	VÁRMEGYE4	ISKOLA4	ISKOLA2	TANNYELV2	AKTIVITÁS3	APAMOBIL2	ANYAMOBIL2	Szignifikáns kapcsolat
1.	109	D	HASONLÍTÁS	MJ	1		1	1	1	1		1	1	1	1	1	1	1		1			13
2.	201	D	HASONLÍTÁS	MK1			1							1	1	1							4
3.	206	D	HASONLÍTÁS	MK1								1	1	1	1	1							4
4.	310	D	HASONLÍTÁS	MV			1							1	1	1							4
5.	105	D	HOVÁ?	MJ				1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1	1			13
6.	305	D	HOVÁ?	MV										1	1	1					1	1	5
7.	102	D	KELL LESZ	MJ							1			1	1	1	1	1	1		1	1	9
8.	302	D	KELL LESZ	MV			1								1								2
Szignifikáns kapcsolat					1	0	4	2	2	2	2	2	3	7	8	7	3	3	2	2	2	2	54

Olyan változókról lévén szó, melyek egyik változata nyelvjárási, talán nem meglepő, hogy a földrajzi tagolódásra utaló JÁRÁS5, JÁRÁS8 és VÁRMEGYE4 független változók hatással voltak az eredményekre; az említett független változokon kívül azonban gyakorlatilag más tényező nem mutatott jelentős összefüggést a nyelvi változók változatainak megoszlásával. Ez arra utal, hogy a vizsgált nyelvjárási jegyek a kárpátaljai magyar közösség minden rétegében általánosan használatosak, nincsenek jelentős különbségek az egyes társadalmi csoportok között e nyelvi változatok használatát illetően. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy Kárpátalján minden magyar egyformán beszél, illetve hogy valamennyi nyelvjárási jegy esetében ez a helyzet!

Az 1. ábra például azt mutatja be, hogy a legfiatalabb generáció tagjai körében a legalacsonyabb a nyelvjárási változatok előfordulási aránya, míg a legidősebbek körében a legmagasabb.²⁸

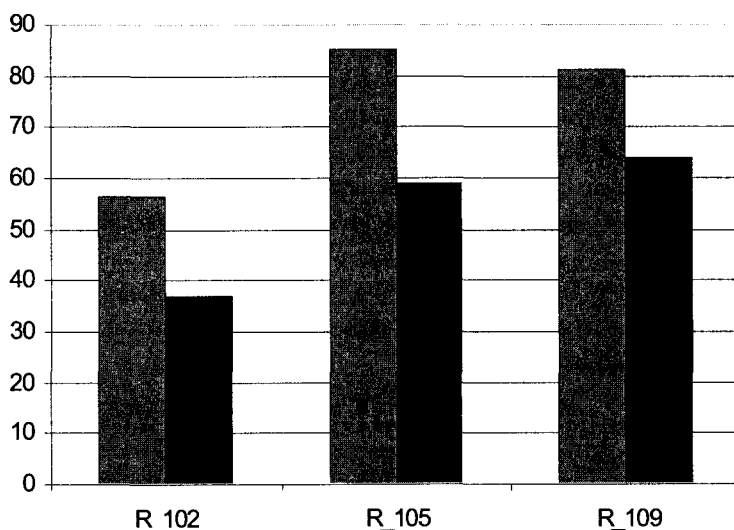
1. ábra. A nem-standard (nyelvjárási) változatok aránya korcsoportonként a kárpátaljai magyarság reprezentatív mintájában (N=516)

A 2. ábrán azt láthatjuk, hogy a felső végzettségűek körében alacsonyabb a nyelvjárási változatok aránya, mint azok körében, akik nem végeztek főiskolát/egyetemet.

²⁸ Az 1. és a 2. ábrán is csak azoknak a feladatoknak az eredményeit tüntettük fel, melyeknél szignifikáns az eltérés az egyes csoportok között.

2. ábra. A nem-standard (nyelvjárási) változatok aránya iskolázottság szerint a kárpátaljai magyarság reprezentatív mintájában (N=516)

■ nincs felső végzettsége ■ felső végzettségű

A nyelvhasználat regionalitásának fokát azonban nemcsak a közösségen belül mérhetjük, hanem összevethetjük a magyarországi adatokkal. 1996-ban A magyar nyelv a Kárpát-medencében a XX. század végén című kutatás keretében Kárpátalján 144, Magyarországon pedig 107 adatközlő töltötte ki ugyanazt a kérdőívet.²⁹ A feladatok között olyanok is szerepeltek, melyekkel nyelvjárási jelenségeket vizsgáltunk.

Karikázza be az (1)-t vagy a (2)-t aszerint, hogy melyik illik bele jobban a mondatba!

K_610. Az osztályban senki sem ...

(1) magasabb, mint ő (2) magasabb nála

Írjon a pontok helyére (ha szükségesnek érzi!) egy odaillő végződést vagy szót!

K_621. Patrícia magasabb Klaudiá..., pedig egy évvel fiatalabb.

K_626. Erzsi néninek fáj a szíve, Kati nének meg a láb... is fáj...

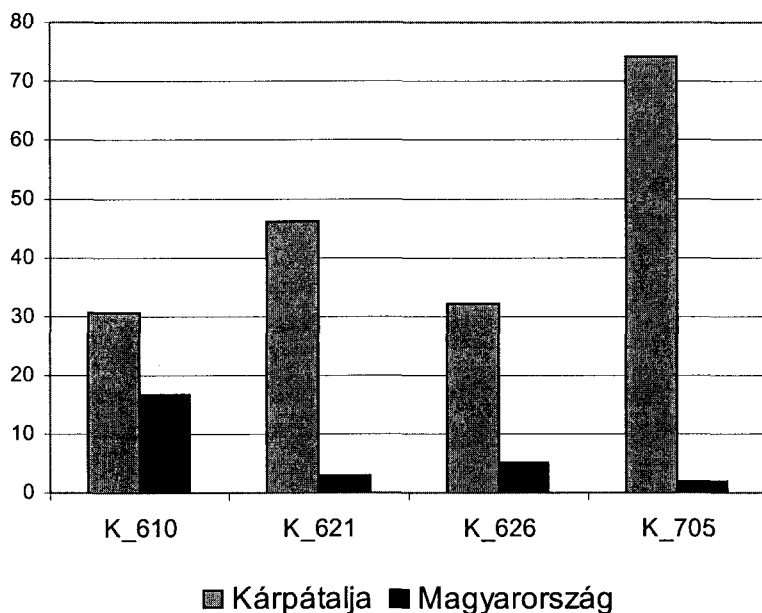
Ön szerint helyesek-e magyarul az alábbi mondatok? Ha nem, javítsa őket úgy, hogy jók legyenek!

K_705. Mikor jössz már el nálunk?

A K_610, 621 a HASONLÍTÁS, a K_705 a HOVÁ? típusváltozót vizsgálja. A K_626 a kárpátaljai magyar nyelvjárásoknak azt a sajátosságát vizsgálja, hogy a páros testrészek nevét a standard normával ellentétben gyakran többes számban használják (Horváth–Lizanec 1993: 72). A 3. ábrán láthatjuk, hogy a nem-standard (nyelvjárási) változatok előfordulása statisztikailag szignifikáns mértékben magasabb Kárpátalján, mint Magyarországon (vö. Csernicskó 1998: 255–291).

²⁹ A vizsgálatról, eredményeiről és a kérdőívről lásd Csernicskó 1998, Göncz 1999, Lanstyák 2000.

3. ábra. A nem-standard (nyelvjárási) változatok aránya a kárpátaljai (N=144) és magyarországi (N=107) mintában

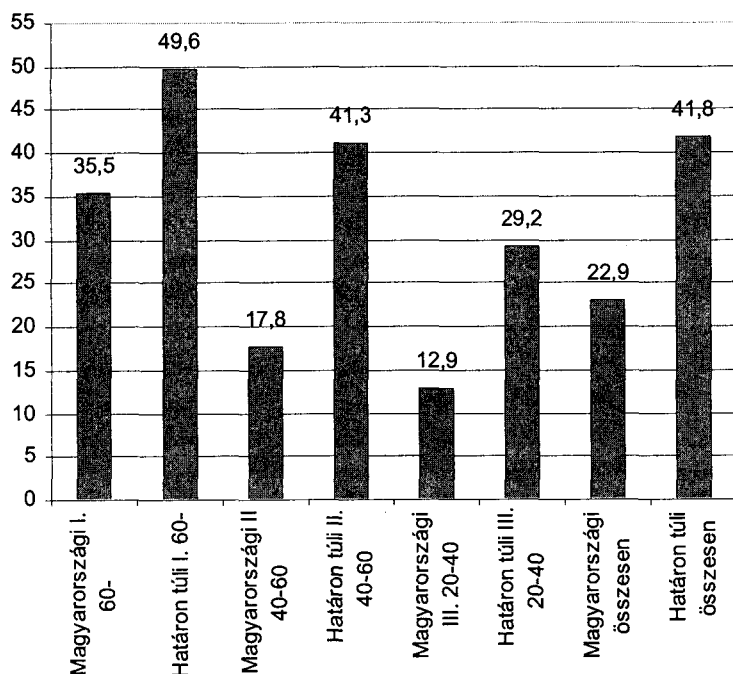
Hasonló eredményeket kapott P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit is, akik a magyar–ukrán–román hármashatár mentén található magyarlakta települések magyar nyelvjárásait vizsgálták (lásd P. Lakatos szerk. 2002). A 23. táblázat azt mutatja be, hogy a határon túli településeken mindhárom generációban magasabb a nyelvjárási változatok előfordulási aránya, mint a magyarországi kutatópontokon.

23. táblázat. A nyelvjárási (D), standard (S) és dialektális/standard (DS) kettős alakok előfordulása a vizsgált magyarországi és határon túli kutatópontokon
(P. Lakatos szerk. 2002: 51)

Település	Generáció	Összesen	D	%	S	%	DS	%
Magyarországi	I. 60–	929	330	35,5	501	54,0	98	10,5
Határon túli	I. 60–	1165	578	49,6	484	41,6	103	8,8
Magyarországi	II. 40–60	833	148	17,8	580	69,6	105	12,6
Határon túli	II. 40–60	480	198	41,3	237	49,3	45	9,4
Magyarországi	III. 20–40	691	84	12,9	566	81,9	41	5,9
Határon túli	III. 20–40	698	274	29,2	433	62,1	61	8,7
Magyarországi	Összesen	2453	562	22,9	1647	67,1	244	10,0
Határon túli	Összesen	2343	980	41,8	1154	49,3	209	8,9

Ugyanezt láthatjuk a 4. ábrán is, ahol a generációk közötti eltérések is jól kivehetők: a magyarországi és a határon túli adatközlők körében is a legfiatalabbak nyelvhasználata áll a legközelebb a standardhoz.

**4. ábra. A nyelvjárási (D) alakok előfordulási aránya a magyarországi és a határon túli kutatópontokon generációk szerinti bontásban
(P. Lakatos szerk. 2002: 51 alapján)**

Összefoglalóan megfogalmazhatjuk tehát, hogy a határon túli, s köztük természetesen a kárpátaljai magyar nyelvhasználat regionalistásfoka jelentősen magasabb a magyarországi települések nyelvhasználatnál. Ugyanakkor a kárpátaljai magyar közösség különböző csoportjainak nyelvjárásiassága is eltérő.

7. A helyi nyelvjárások és az iskola

7.1. Nyelvi megbélyegzés az iskolában

A magyar anyanyelvi nevelés és a nyelvművelés országhatároktól függetlenül évtizedekig egyik kiemelt céljának tekintette a nem standard (nyelvjárási) nyelvváltozatok és nyelvi jegyek kiirtását a tanulók nyelvhasználatából a standard elsajátíttatására hivatkozva. A nem standard nyelvi jegyeket hátránynak, akadállynak tekintő iskola szubtraktív (felcserélő) szemléletével – nem kis mértékben az osztályok nélküli társadalmi szerkezetet célul kitűző szocialista-kommunista ideológia hatására (Sándor 2001a: 179–188) – azt kívánta elérni, hogy a nagyrészt nyelvjárási hétköznapi magyar beszélők saját alapnyelvi változatukat cseréljék a standardra (Gúti–Szépe 2006: 113, Kiss 1998, 2002: 6, 2003: 297–298, 2006, Kiss szerk. 2001, Kontra szerk. 2003: 333–335, Sándor 2001a stb.; a szlovákiai magyar iskolákra lásd pl.

Lanstyák 1996). A kárpátaljai magyar tannyelvű iskola is ezt a szemléletet alkalmazza: amint korábbi elemzéseinkben rámutattunk, mindent, ami nem része az eszményinek tekintett standard nyelvváltozatnak, hibának tekintve megpróbálja kigyomlálni a tanulók nyelvhasználatából (vö. Beregszászi–Csernicskó 1996, Csernicskó 1996 stb.). Ám ez a módszer mégsem eredményes. Amint azt számos kutatás igazolja, mind Magyarországon, mind pedig Kárpátalján a 21. században is élnek a nyelvjárások, sőt: az iskolások továbbra is használnak nem standard nyelvi jegyeket (Kiss 1998: 933, Kiss szerk. 2001).

7.2. A felcserélő (szubtraktív) és egynormájú szemlélet alacsony hatékonyságáról

Annak ellenére, hogy a magyar anyanyelvi nevelés, s így a kárpátaljai magyar iskolai anyanyelvoktatás is a standard nyelvváltozat elsajátíttatását tekinti egyik legfőbb céljának és feladatának, a standard változatot valamennyi más nyelvváltozat, így a nyelvjárások fölé is helyező egynormájú, felcserélő nyelv szemlélet és módszertan ezen a téren meglehetősen alacsony hatékonyságú. Ezt az alábbiakban igazoljuk.

7.2.1. A vizsgálatról

2000 tavaszán Kárpátalja hat, részben magyarlakta járásában (Ungvári, Munkácsi, Beregszászi, Nagyszőlősi, Técsői és Huszti)³⁰ 29 település 37 oktatási intézményében összesen 675, magát magyarnak valló és a nyelvhasználati kérdőívünk magyar nyelvű kitöltésére vállalkozó, egy évvel az érettségi előtt álló középiskolást kérdeztünk meg. A 675 adatközlő közül 645 (95,6%) magyar, 30 pedig (4,4%) ukrán nyelven tanult. A magyar nyelven tanulók közül 19 fő nem hagyományos értelemben vett középiskolás volt, hanem a Munkácsi Tanítóképző magyar tagozatának hallgatója. (A tanítóképzőbe az általános iskola elvégzése után felvételiznek a diákok, és a négyéves képzés végén középfokú *elemi iskolai tanító* végzettséget kapnak.)

2000-ben Kárpátalján összesen 989 diák állt 30 település 37 magyar tannyelvű középiskolájában egy évvel az érettségi előtt. A vizsgálat során ebből összesen 29 település 36 iskolájában 626 tanulót kérdeztünk meg³¹, ami az összes magyar nyelven tanuló kárpátaljai középiskolás 63,3%-a. Mintánk tehát jól reprezentálja az adott célcsoportot.³²

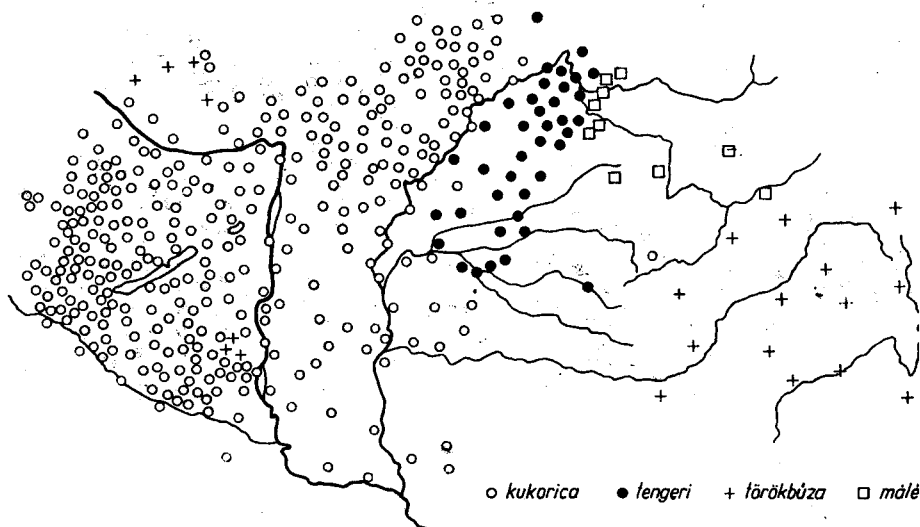
³⁰ Ebben a hat járásban él a kárpátaljai magyarok túlnyomó többsége (lásd Beregszászi–Csernicskó 2004b: 10–22, Molnár–Molnár 2005).

³¹ Összesen 675 adatközlőnk volt. Ebből 30 ukrán tannyelvű osztályban/iskolában tanult, 19-en pedig a Munkácsi Tanítóképző magyar csoportjának diákjai voltak: tehát $675 - (30 + 19) = 626$ adatközlő.

³² Az iskolai anyanyelvi nevelés hatékonyságát természetesen csak a magyar tannyelvű középiskolában tanulókon mérhetjük, így itt az elemzésből kizártuk a nem magyar nyelven tanulókat, illetve a tanítóképző hallgatóit is.

A kutatás során nyelvi (vagy más néven: szociolingvisztikai) változókat vizsgáltunk. A nyelvi változó olyan nyelvi egység, amelynek egynél több megvalósulási formája van; ezek a változó változatai (Wardhaugh 1995: 122). A változatok közül általában egy magas presztízsű, kodifikált, standard, a többi stigmatizált, nem-standard. A változó változatainak előfordulása nyelvi és/vagy társadalmi (pl. a beszélő kora, neme, iskolázottsága, lakóhelyének típusa stb.) tényezőktől függ.

Nyelvi változó például a *-bőll/-böl* határozórag; a két változata közötti választást hangtani (vagyis nyelvi) tényezők magyarázzák: magas hangrendű tőhöz a *-böl*, mély hangrendűhöz a *-böl* járul. De nyelvi változó annak a fogalomnak a neve is, melyet a Magyar Értelmező Kéziszótár (Pusztai főszerk. 2003: 772) így határoz meg: „1–2 m magasra növő, szemes termést hozó, számos változatban termesztett pázsitfűféle takarmánynövény (*Zea mays*)”. Ezt a fogalmat számos változatban nevezhetjük meg, például *kukorica*, *tengeri*, *málé*, *törökbúza*. Az egyes változatok közötti választást nem nyelvi, hanem társadalmi okok magyarázzák: a beszélő mely nyelvjárásban szocializálódott, ill. milyen nyelvváltozatot használ. A 13. térkép az egyes változatok elterjedtségét ábrázolja.

13. térkép. A *kukorica* szóföldrajza (Kálmán 1966: 137)

Az adatlapon háromféle feladattípussal számos nyelvi változó használatáról, megítéléséről gyűjtöttünk adatokat.³³

Az alábbi feladattípusokat használtuk.

- ✓ Mondatjavító (MJ) típus: *Jónak tartod-e az alábbi mondatokat? Ha nem, javítsd őket úgy, ahogyan szerinted jók lennének.*
- ✓ Mondat-kiegészítő (MK) típus: *Írj a pontok helyére egy odaillő végződést vagy szót!*
- ✓ Mondatválasztó (MV) típus: *Az alábbi mondatok közül karikázd be az egyiket, azt amelyik szerinted természetesebb!*

³³ A nyelvi jelenségek leírását lásd alább.

7.2.2. A vizsgált változók

7.2.2.1. A -t végű igék kijelentő módja

A standard magyarban a -t végű igék kijelentő és felszólító módjában a tárgyas ragozás esz. 3. személyében és tsz. 1–3. személyében nincs egybeesés, szemben a tradicionális magyar nyelvjárások egy részével (lásd Balogh 1997) és a nem-standard magyarral, ahol a kijelentő módú forma egybeesik a felszólító módúval. Különböző kutatásokból tudjuk, hogy a kijelentő és felszólító mód egybeesése a -t végű igék (sukuksükölés) és az -sz-t végű igék (szukszükölés) esetében nem azonos mértékben stigmatizált: előbbi társadalmi megítélése negatívabb (lásd Váradi–Kontra 1994, Kontra 1992, Csernicskó 2002, Csernicskó szerk. 2003: 170–179, Beregszászi–Csernicskó 2006: 92–99). Ennélfogva itt is külön tárgyaljuk a sukuksükölést és a szukszükölést.³⁴

7.2.2.2. Az alanyi iktelen ragozás, feltételes módú egyes szám 1. személyű -nVk³⁵ toldalék illeszkedése

A standard magyarban az „alanyi iktelen ragozás egyes szám 1. személyében a kötőhangzó nélküli módjel illeszkedés nélkül, mindig magas alakban járul a tőhöz: *vár-né-k, mond-ané-k*” (MMNyR: I 487). Annak ellenére, hogy voltaképpen az illeszkedő toldalék lenne a szabályos alak (vö. Kiefer 1998: 215–216, Csernicskó szerk. 2003: 205–206), használatát a nyelv művelés pongyolának, helytelennek, durva hibának tartja (vö. NyKk. I: 626, NymKsz.: 182 stb.). Az ok az, hogy az (*én*) *tudnák, várnák* szabályosan illeszkedő, feltételes módú, jelen idejű, alanyi ragozás, egyes szám 1. személyű alak egybeesne az (*ők*) *tudnák, várnák* szintén feltételes módú, jelen idejű, de tárgyas ragozás, többes szám 3. személyű alakkal, és „az ilyen homonímiát a nyelv, ha teheti, elkerüli” (Kiefer 1998: 216).³⁶ Az illeszkedő toldalék használatát, az ún. nákozást az egyik legstigmatizáltabb magyar nyelvi jelenségnek tartják (vö. G. Varga 1990: 179), a kárpátaljai magyar irodalomban is (Kótyuk 1995). A jelenségnek nyelvjárási háttere is van: a nyugati, a déli és a palóc nyelvjárásokban a toldalék a standard normával ellentétben *illeszkedik* a tő hangrendjéhez (vö. Szabó 1979: 86, Imre 1971: 321; lásd még Király 1998, Kontra szerk. 2003, É. Kiss 2004).

7.2.2.3. Az -e kérdőszócska szórendi helye

A leíró nyelvészeti irodalomból megtudhatjuk, hogy az -e kérdőszócska olyan eldöntendő kérdést tartalmazó mondatokban fordul elő, amelyek hanglejtése nem mutatja

³⁴ A kérdésről lásd még továbbá: Kassai 1998, Kontra szerk. 2003, É. Kiss 2004, Kenesei szerk. 2004: 79, Sinkovics 2006.

³⁵ A *V* a vokális (magánhangzó) jele. A nyelvészetben a -nVk-hoz hasonló rövidítéssel azt jelölik, hogy a két mássalhangzó között magánhangzók váltakoznak; ebben a konkrét esetben az *á* és az *é*: -nák/-nék.

³⁶ Meg kell jegyeznünk, hogy a hagyományos magyar leíró nyelvészeti felfogással ellentétben Kiefer Ferenc (1998: 215) mellett érvel, hogy jelen időben „A feltételes mód jele -n, és nem a nyelvtanainkban említett -na/-ne, -ná/-né”. Ez azonban nem változtat azon a tényen, hogy az illeszkedő alak – bár szabályos – nem-standard.

a mondat kérdő jellegét, illetve hogy szórendi helye kötött: „mindig az egyszerű állítvány, illetőleg a nem egyszerűnek ragozott része mögött áll” (MMNyR. II: 496).

A nyelv művelőktől megtudhatjuk továbbá azt is, hogy a kötött szórendi helyzet csak elméletben igaz, a valóságban számos beszélő nem az állítványhoz, hanem „a mondat más tagjához, például az igekötőhöz, a tagadószóhoz, a névszói-igei állítvány névszói részéhez, összetett igealakban a főigéhez” fűzi az *-e* kérdőszót (NyKk. I: 458). A nyelv művelők egyetértésben állítják, hogy az *-e* kérdőszó elválasztása az állítványtól teljes (nem hiányos) mondatokban „kirívó hiba” (NyKk. I: 458, vö. még NymKsz., 130, 409, Kótyuk 1995: 51–52). A magyar elméleti nyelvészet egyik képviselője (pl. Kálmán szerk. 2001: 102–104) nem normatív szempontból megközelítve a kérdést a következőket írja:

„A standard nyelvváltozatban az *-e* szócska a mellékmondat ragozott igéje után jelenik meg, ha ilyen van (...). Ha a mondatban nincsen ragozott ige, vagyis névszói állítványt tartalmaz, akkor az *-e* az állítvány végén jelenik meg.

Egyes nyelvváltozatokban az *-e* szócska tagadott állítványok esetén a *nem* tagadószó után is állhat (...). Sőt, vannak olyan nyelvjárások is, ahol az igekötő és az ige között is megjelenhet az *-e* szócska.”

É. Kiss Katalin (2004: 17–22) összefoglalja az *-e* kérdőszó szórendi helyére vonatkozó szabályokat, majd megjegyzi, hogy a nem standard változatokban más szórendi pozíciók is előfordulnak, és leszögezi: a standardtól eltérő szórend nem nyelvromlás.³⁷

7.2.2.4. A *kell* állítvány jövő ideje

Kárpátaljai magyarok szájából gyakran hallhatunk ilyen mondatokat:

(1) *Kell lesz nekem is a levesből.*

(2) *A jövő héten el kell lesz utazni.*

A fenti mondatokban a *kell lesz* jövőidejű igei állítvány. Ezek a jövőidejű alakok azonban nem-standard formák.

A standard magyarban a jövő időnek morfológiai értelemben nincs alaki jele. A jövőidejű igealak az igéből képzett főnévi igenévből és a *fog* segédige ragozott alakjából alkotott szerkezetből áll: *várni fog* (vö. MMNyR. I: 496, Kugler 2000: 106). Vannak természetesen kivételek is. A *van* létige jövőidejét a *fog lenni* szerkezet helyett rendszerint a *lesz* ragozott változataival fejezzük ki (vö. MMNyR. I: 496). A *lesz* jövőidejű ige. Tudjuk azt is, hogy „Mivel a jelen alakú [igealak] is lehet jövő értelmű, a *fog* segédigés jövőidejű alakokat nem nagyon sűrűn használjuk” (MMNyR. I: 496, vö. még Kugler 2000: 105).

A fentiek alapján a standard magyarban a *kell* ige jövőidejű szabályos alakja tehát a *kelleni fog*, így az (1)-gyel jelölt mondat a standard magyarban általában így hangzik:

(3a) *Kelleni fog nekem is a levesből.*

Vagy (figyelembe véve, hogy jelen idejű alakkal is kifejezhetünk jövő időt):

(3b) *Kell majd nekem is a levesből.*

³⁷ A kérdésről lásd még Kassai 1994, Kontra szerk. 2003.

Kótyuk István (1995: 53) szerint „A *kell lesz* köznyelvi alakulás. A hasonlóan személytelenül használt *lehet, szabad* mintájára keletkezett mint jövő idejű megfelelő: *lehet – lehetett – lehet lesz*. Terjedését nálunk – teszi hozzá Kótyuk – talán az orosz, ukrán nyelv hatása is segíti (vesd össze: *надо бyдем*)”. Azt is megjegyzi, hogy a *kell lesz* „elvben nem hibáztatható, hiszen, mint láttuk, szabályos magyar alakulás. Az irodalmi norma mégis elzárkózik a használatától” (Kótyuk 1995: 53). A kárpátaljai magyarban gyakran használt *kell lesz* szerkezet természetesen nem előzmény nélküli. A *szabad lesz* vagy a *lehet lesz* jövőidejű állítmány például teljesen standard.

Törös Béla (1910: 21) A beregszászi nyelvjárás című könyvében a következőket írja: „Különös s itt általánosságban használt jövő idejű alakja van a *kell* igének: *kelleszsz*”. Majd megjegyzi, hogy ez az alak már annyira megrögzött, hogy „tanult emberek sem tudják elhagyni” (Törös 1910: 21). P. Lakatos és Tukácsné (1997: 491) az északkeleti magyar nyelvjárástípusról írott rövid áttekintésében a *kell lesz* alakról mint „ma is élő”-ről szól. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatból könnyű adatolnunk a szerkezet létét: elég, ha megnézzük A *mi szavunk járása* című kötet (Csernicskó szerk. 2003) VI. fejezete 2. pontjában idézett felvételrészleteket, ahol a hivatalokat látogató ügyfél többször is használta a *kell lesz*-t. Sőt: a kárpátaljai magyar nyelvváltozatokban nemcsak szóban, hanem írásban is megjelenik ez a szerkezet „Reménykedjünk együtt, hogy erre már igazán nem kellesz³⁸ sokat várni!” – olvashatjuk például a Kárpáti Igaz Szó című lap 2005. augusztus 20-i számában (<http://www.hhrf.org/karpatiigazszo/index.html>).

7.2.2.5. A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* helyhatározórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*)

A standard magyarban *valakihez* megyünk látogatóba, és ha odaértünk, akkor *nála* vagyunk. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban viszont a *-nál/-nél* ragot gyakran használják ilyen esetekben a *-hoz/-hez/-höz* helyett (vö. Balogh 1993b: 227). Ennek nyelvjárási háttere van: „A palóc, az északkeleti, a mezősgéi és a székelly nyelvjárásban az odairányulást, tehát a *hová?* kérdésre felelő helyhatározót is *-nál/-nél* raggal fejezik ki, ha személyről van szó: *gyere nálunk* (hozzánk)! *Element a bírónál*.” – írja Kálmán Béla (1966: 58). P. Lakatos és Tukácsné (1997: 492) pedig így fogalmaz: „A magyar nyelvterület más részéről érkezők is szinte azonnal érzékelik az ún. családi helyhatározóragok sajátos használatát. Az északkeleti nyelvjárástípus egyik jellemzője a köznyelvben *hol?* kérdésre felelő *-nál, -nél* rag *hová?* kérdésre válaszoló használata. (...) A szakirodalom tanúsága szerint a *-nál, -nél* korábban szociálisan általános érvényű volt. Ma is megtalálható, a nyelvjárást beszélők körében nyelvjárási norma. Használata, használatának helye azonban szorosan összefügg az iskolai végzettséggel, így a nyelvjárási variáns előfordulása korlátozott, szociolingvisztikai megoszlást mutat”.

³⁸ Mivel a *kell lesz* állítmány a kiejtésben egy szóként hangzik, az újságíró is így, egybe írva használta a szerkezetet.

Ami tehát a standard magyarban így hangzik:

(4) *Holnap elmegyek hozzátok.*

(5) *Megyek Sándorhoz.,*

az északkeleti nyelvjárási régióban, valamint a kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran így hallható:

(6) *Holnap elmegyek nálatok.*

(7) *Megyek Sándornál.*

7.2.2.6. A hasonlítás kifejezése

A hasonlító határozó standard ragja a *-nál/-nél*. Kálmán Béla szerint (1966: 58) a palóc és a csángó nyelvjárásban a hasonlítás kifejezésére a *-tól/-től* ragot használják. Balogh Lajos (1993a: 119) a kárpátaljai magyar nyelvhasználatból is adatozza a *-tól/-től*-t hasonlító határozói szerepben. Ez a fajta raghasználat a NyKk. (II: 250) szerint a belső népmozgások hatására Budapesten és a szépirodalomban is terjed, a nyelv művelő kéziszótár szerint (NymKsz., 402–403) pedig a rádió és a televízió nyelvében is. Mindkét nyelv művelő kiadvány egyetért abban, hogy a *-tól/-től* hasonlító határozói ragként való használata értelemzavart okozhat, ezért azt ajánlják, ilyen szerepben a *-nál/-nél* ragot használjuk. A MMNyR. (II: 258) azt írja a *-tól/-től* ragos változatról, hogy „a köznyelvből ma már csaknem teljesen kivesztült”. Lanstyák és Szabó Mihály (1997: 95–97) empirikus adatok segítségével kimutatták, hogy a szlovákiai magyar középiskolások körében szignifikánsan magasabb a nem-standard *-tól/-től* ragos alak előfordulása, mint a magyarországi gimnazistáknál, s ennek véleményük szerint részben a palóc nyelvjárási háttér, részben pedig a szlovák nyelvi kontaktus a magyarázata. Molnár Csikós László (1998: 231) szerint a hasonlító határozói szerepben használt *-tól/-től* rag a vajdasági magyar nyelvhasználatban is gyakori, és használatát (részben) a kontaktushatással magyarázza; Kossa János (1978: 295) is úgy véli, hogy a nyelvjárási jelenséget a szerb(horvát) hatás is erősíti. Mi sem zárhatjuk ki a nyelvi kontaktust mint megerősítő tényezőt.

7.2.2.7. Lexikai kölcsönzések használata

Vizsgálatunkban a lexikai kölcsönzés három típusának (közvetlen kölcsönzés, jelentéskölcsönzés és hangalakkölcsönzés) teszthelyzetben való használatáról gyűjtöttünk adatokat.

Kérdőívünkben az *elektricska* 'a magyarországi HÉV-nek megfelelő helyközi elektromos vonatjárat', a *bulocska* 'zsemle' és a *kraszovki* 'edzőcipő' szavakat vizsgáltuk. A vizsgálat során azonban kiderült, hogy az *elektricska* és a *kraszovki* szó Kárpátalja magyar lakta területének jelentős részén nem ismert, ezért itt csak a *bulocska* használatát tárgyaljuk, amely szóról *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza* I. kötetében ezt olvashatjuk: „Általános használatú az újabb *bulocska* megnevezés, amely az utóbbi évtizedekben igen elterjedt mind a fiatalok, mind az idősebbek nyelvhasználatában az orosz *бублик* 'ua.' átvételeként. A kutatópontok

többségében párhuzamosan előfordul a *zsemle* lexéma is. Az adatközlők megjegyezték, hogy a *bulocska* mindenféle alakú zsemlét jelöl” (Lizanec 1992: 676; lásd még Csernicskó szerk. 2003: 128., 133., 185., 186. és 191. oldal, Márku 2004).

A kérdőívünkben vizsgált két hangalakkölcsönzés az oroszban *празин*, illetve *бүфет* alakban használatos, a standard magyarban pedig *grúz*, illetve *büfé* formában. A kárpátaljai magyar nyelvhasználatban gyakran hangalakkölcsönzésként *gruzin* és *bufet* alakban fordulnak elő.

A *kiírat* (‘újságot előfizet’ jelentésben) szó az orosz *вынucать*, ukrán *винucати*, a *becsenget* ‘telefonon felhív, telefonál’ pedig az orosz *позвонить*, ill. ukrán *подзвонити* egyik hasonló jelentésében használatos Kárpátalján. Mindkét jelentéskölcsönzéssel többször foglalkozott a helyi nyelvművelő szakirodalom, stigmatizálva használatukat (Horváth 1991, Kótyuk 1995: 63–64).

Az egyes változókat az alábbi feladatokkal vizsgáltuk.

Suksükölés (SUK)³⁹:

V_112. Ha Béla rosszul válogassa meg a barátait, pórul jár. (MJ) Standard: *válogatja*.

V_202. Én látom az összefüggéseket, de ő nem lá... (MK) Standard: *látja*.

V_309. Menj odébb, mert Mari nem lássa téled a tévét. (MJ) Standard: *látja*.

V_412. (a) Gyorsan megkössük az egyezséget, és már megyünk is.

(b) Gyorsan megkötjük az egyezséget, és már megyünk is. (MV) Standard: *megkötjük*.

Szükszükölés (SZUK):

V_101. A plakátragasztó egész nap ragassza a plakátokat. (MJ) Standard: *ragasztja*.

V_203. Attila mindig időben megcsinálja a leckét, Mónika pedig elhala..... másnapra. (MK) Standard: *elhalasztja*.

V_310. Mikor osszátok már el a kártyát? (MJ) Standard: *osztjátok*.

V_405. (a) A jó testvérek mindig igazságosan osszák el a csokit?

(b) A jó testvérek mindig igazságosan osztják el a csokit? (MV) Standard: *osztják*.

Nákozás (NÁK):

V_110. Én nem tudnák úgy viselkedni, mint te. (MJ) Standard: *tudnék*.

V_207. Szívesen táncoln..... veled – mondta Péter Tamarának. (MK) Standard: *táncolnék*.

V_402. (a) Ha lenne időm, várnák még egy kicsit.

(b) Ha lenne időm, várnék még egy kicsit. (MV) Standard: *várnék*.

V_410. (a) Tudnék én jobban is tanulni, ha akarnék.

(b) Tudnák én jobban is tanulni, ha akarnák. (MV) Standard: *tudnék*.

-e kérdőszó szórendi helye (E KÉRDŐSZÓ):

V_304. Csak azt akarom kérdezni, hogy nem-e jössz te is moziba? (MJ) Standard: *nem jössz-e*.

³⁹ Zárójelben és nagybetűvel jelöltük a típusváltozók rövidített elnevezését, ahhoz hasonlóan, ahogyan a független (szociológiai) változókat is (lásd pl. NEM2, ARÁNYOK2 stb.).

V_415. (a) Nem-e akarsz te is enni egy fagyit?

(b) Nem akársz-e te is enni egy fagyit? (MV) Standard: *nem akarsz-e*.

A *kell* állítmány jövő ideje (KELL LESZ):

V_102. A jövő héten el kellesz utazni Budapestre. (MJ) Standard: *el kell majd*.

V_403. (a) Kellesz nekem egy új cipő.

(b) Kelleni fog nekem egy új cipő. (MV) Standard: *kelleni fog*.

A *hová?* kérdésre felelő *-nál/-nél* határozórag *-hoz/-hez/-höz* helyett (*nálunk/hozzánk*) (HOVÁ?):

V_105. Mikor jössz már el nálunk? (MJ) Standard: *hozzánk*.

V_406. (a) Tegnap voltam nálatok vagy tegnapelőtt?

(b) Tegnap voltam hozzátok vagy tegnapelőtt? (MV) Standard: *hozzátok*.

A hasonlítás kifejezése (HASONLÍTÁS):

V_111. Ez a fiú nagyobb Pétertől. (MJ) Standard: *Péternél*.

V_201. Patrícia magasabb Klaudiá..... (MK) Standard: *Klaudiánál*.

V_206. Éva idősebb János....., hiszen a nővére. (MK) Standard: *Jánosnál*.

V_411. (a) Okosabb vagyok téled.

(b) Okosabb vagyok nálad. (MV) Standard: *nálad*.

Lexikai kölcsönzések (KÖLCSÖNZÉS):

V_302. (a) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: *zsemlét*.

V_302. (b) Friss bulocskát hoztak a bufetbe. (MJ) Standard: *büfébe*.

V_113. Van egy gruzin barátom, akit nyáron ismertem meg. (MJ) Standard: *grúz*.

V_306. Edit becsengetett a vasútra, hogy megkérdezze, késik-e a vonat. (MJ) Standard: *telefonált*.

V_308. Sándor egész évre kiíratta a Kárpáti Igaz Szót. (MJ) Standard: *előfizette*.

7.2.3. Az eredmények

A kárpátaljai magyar középiskolások feladattól függően 1,5 és 40,5% közötti arányban hagyták javítatlanul/választották/produkálták a nem-standard, suksükölő változatot. Átlagosan a minta csaknem egynegyede suksükölt.

A suksükölők aránya még magasabb: a nem-standard válaszok feladatonként változó arányban 16,5 és 58,5% között fordultak elő. Átlagosan az adatközlők több mint egyharmada suksükölt.

A náközö középiskolások aránya a minta egyötöde és kétharmada között ingadozik. Átlagosan a minta 38,3%-ánál illeszkedett a toldalék a töhöz.

Az egyik feladatnál a minta 17,7%-a, a másikonál 46,8%-a, átlagosan pedig 32,3%-a választotta, illetve hagyta javítatlanul az *-e* kérdőszó nem-standard, a tagadószóhoz illesztett pozícióját (6. táblázat).⁴⁰

A nyelvjárási *kell lesz* állítmány a minta nagyobb része számára teljesen normatív: az adatközlők kétharmada hagyta javítatlanul, illetve 85%-a választotta.

A kárpátaljai magyar középiskolások túlnyomó többsége a helyi nyelvjárási normának megfelelően *valakinél*, nem pedig a standard norma szerint *valakihez* megy vendégségbe.

⁴⁰ Erről a kérdésről részletesebben lásd Csernicskó-Márku (2001).

A hasonlító határozó nem standard (nyelvjárási) változata feladattípustól függően 22,1 és 80,3 % között fordul elő. Átlagosan a minta fele-fele arányban használta a standard és nem-standard változatot.

A lexikai kölcsönzések különböző változópéldányainak javítási aránya 7 és 53 százalék között váltakozik. A legtöbben a *bufet* és a *bulocska* szavakat javították, a többi kölcsönszót azonban a többség javítatlanul hagyta (24. táblázat).

24. táblázat. A standard és nem-standard válaszok aránya a magyar tannyelvű iskolában tanuló kárpátaljai magyar középiskolások körében (N=626)

	Standard		Nem-standard	
	n	%	n	%
V_112.	369	59,5	251	40,5
V_202.	606	98,5	9	1,5
V_309.	377	61,2	239	38,8
V_412.	539	87,6	76	12,4
Oszlopösszeg	1891	76,7	575	23,3
V_101.	262	42,6	353	57,4
V_203.	510	83,5	101	16,5
V_310.	255	41,5	359	58,5
V_405.	485	79,1	128	20,9
Oszlopösszeg	1512	61,6	941	38,4
V_110.	214	34,7	402	65,3
V_207.	456	75,7	146	24,3
V_402.	481	78,3	133	21,7
V_410.	354	58,2	254	41,8
Oszlopösszeg	1505	61,7	935	38,3
V_304.	329	53,2	289	46,8
V_415.	505	82,3	109	17,7
Oszlopösszeg	834	67,7	398	32,3
V_102.	222	35,7	400	64,3
V_403.	91	14,9	521	85,1
Oszlopösszeg	313	25,4	921	74,6
V_105.	108	17,5	508	82,5
V_406.	177	28,7	439	71,3
Oszlopösszeg	285	23,3	947	76,7
V_111.	119	19,7	486	80,3
V_201.	479	77,9	136	22,1
V_206.	375	61,3	237	38,7
V_411.	276	44,9	339	55,1
Oszlopösszeg	1249	51,0	1198	49,0

V_302. (a)	326	52,9	290	47,1
V_302. (b)	364	59,1	252	40,9
V_113.	46	7,4	577	92,6
V_306.	112	18,1	506	81,9
V_308.	135	22,0	480	78,0
<i>Oszlopösszeg</i>	983	31,8	2105	68,2
Összesen	8572	51,7	8020	48,3

Ezek az eredmények azt mutatják, hogy a kárpátaljai magyar középiskolások reprezentatív mintájának jelentős része (esetenként túlnyomó többsége; az adatokat összesítve mintegy fele) egy évvel az érettségi előtt, illetve egy évvel a grammatika-oktatás befejezését követően írásbeli tesztfeladatok megoldása közben erősen stigmatizált, nem-standard változatokat használ vagy fogad el helyesnek, melyek használatát a magyar nyelvművelés megbélyegzi. A nem-standard válaszok előfordulási/produkálási/választási aránya 1,5% és 92,6% között ingadozik.⁴¹

Ám ezek az adatok az egyes feladatok elfogadási/produkálási/választási eredményeit mutatják. Az élő nyelvhasználatban azonban a nyelvi jelenségek nem izoláltak, hanem csoportosan jelennek meg. Ezért most nézzük meg a legstigmatizáltabb változókat vizsgáló feladatokat úgy, hogy a diákok mekkora része oldotta meg valmennyi feladatot oly módon, hogy a standard változatot választotta/produkálta, ill. standardra javította a nem-standard mondatot.

A vizsgált változóknál a teljes mintából kiindulva (N=626) vontuk le azokat, akik az első feladatnál a változó nem-standard változatát ítélik helyesnek, majd azokat, akik a második feladatnál teszik ezt, és így tovább.

A suksükölést vizsgáló első mondatot (V_112. feladat) 369 adatközlő ítélte helytelennek és javította a standardnak megfelelően. Közülük 345-en a következő (V_202.) mondatot is a standard normának megfelelően egészítették ki. 291 tanuló a V_309. feladatot is standardra javította, 283-an pedig a megadott két mondat közül (V_412. feladat) a standardnak megfelelő másodikat tartották természetesebbnek.

A szuksükölés vizsgálatakor az első mondatot (V_101.) 262 adatközlő a standard norma szerint javította. Ebből 182-en a másodikat is (V_203.) a standardnak megfelelően egészítették ki. A V_310. feladatot 140 tanuló vélte hibásnak, és 131 tanuló döntött a második mellett a V_405-ben megadott mondatok közül.

A 626 adatközlő közül 214-en javították a V_110. mondatot standardra. Ebből 172-en a V_207. feladatot is a kodifikált standard szerint egészítették ki. Az eddig két standard választ adó diákok soraiból 168 tanuló döntött a nem nákozó mondatok mellett a V_402. számú feladatban, és ebből 147 tanuló a V_410.-ben megadott mondatpár közül is a standardnak megfelelőt választotta.

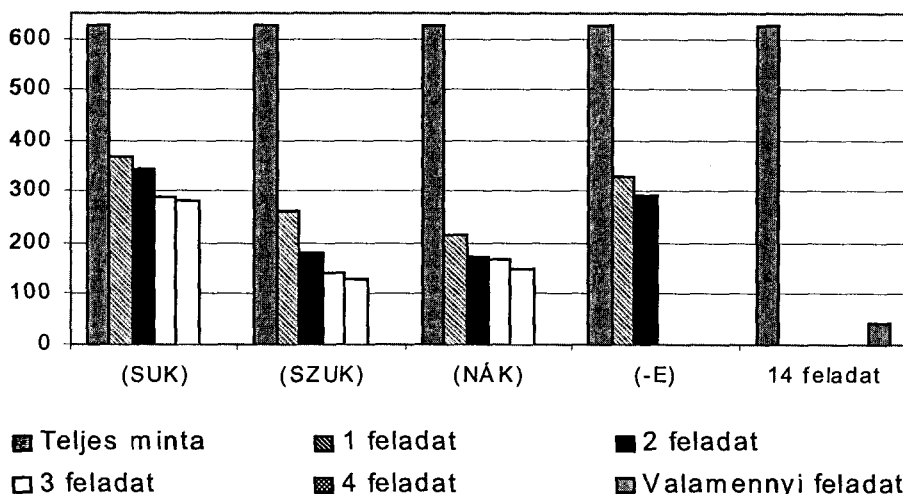
Az -e kérdőszócska szórendi helyét két feladattal vizsgáltuk. A V_304. számmal jelölt mondatról 329 tanuló vélekedett úgy, hogy javításra szorul, a második

⁴¹ A szemlélet kárpátaljai eredménytelenségének igazolására lásd még Beregszászi 2004, Csernicsekó 1996, Csernicsekó-Márku 2001, Csernicsekó szerk. 2003: 179–207, Márku 2004.

feladatnál pedig ezen a 329 diákból a V_415.-ben megadott mondatok közül 292-en választottak a kodifikált standard normának megfelelően.

Ha egymás után kizárjuk a teljes, 626 fős mintából azokat, akik a kodifikált normától eltérően ítélték meg a vizsgált változópéldányokat, akkor mindössze 43 adatközlő marad, vagyis mindössze a minta 6,9%-a ítélt, javított, választott a standard norma szerint. Ennyien voltak tehát, akik mind a 14 feladattal a standardnak megfelelően boldogultak (lásd 5. ábra).

5. ábra. A teljes mintából (N=626) egy, két, három vagy négy feladatot a standard változatra javítók/a standard változatot produkálók/választók típusváltozónként, ill. a valamennyi feladatot a standard norma szerint megoldók

A vizsgált típusváltozókat nem-standard változatuk jellege szerint három csoportba soroltuk. Az elsőbe tartozónak azokat a típusváltozókat tekintettük, amelyek nem-standard változata az egész magyar nyelvterületen előforduló nem-standard nyelvhasználati jegy, azaz egyetemes változók (E-változók). Ide a (SUK), (SZUK), (-E KÉRDŐSZÓ) és (NÁK) típusváltozókat soroltuk.⁴² A második csoportba azok a változók kerültek, melyek nem-standard változata a kárpátaljai magyar nyelvjáráások (területi alapú dialektusok) jellegzetes eleme (D-változók). Ez a csoport: (KELL LESZ), (HASONLÍTÁS), (HOVÁ?).⁴³ Végül a harmadik csoporthoz tartozónak azokat a változókat tekintettük, amelyek nem-standard változata a nyelvi kontaktusok hatása, vagy gyakoriságukat a másodnyelvi kontaktus jelentősen erősít(het)i. Ezek az ún. kontaktusváltozók (K-változók); ide a (KÖLCSÖNZÉS) tartozik.⁴⁴

⁴² Tettük ezt annak alapján is, hogy a *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába* című kötet Sándor Klára által írott 'nemsztenderd magyar' szócikkében (Trudgill 1997: 53) a következőket olvashatjuk: „Jellegzetesen nemsztenderd magyar forma például az ún. sukszükölés és szukszükölés (a kijelentő módú *lássuk*, illetve *válasszuk* típusú alakok); a nem az állítmányhoz kapcsolódó -e kérdőszó; a nákolás, azaz a toldalék illeszkedése az alanyi ragozású, feltételes módban lévő igealakok egyes szám első (az idézett helyen tévesen 3. személy szerepel – a szerzők) személyében, pl. (én) *látánk*; stb.”

⁴³ A változók e típusba sorolásának kérdéséhez lásd: P. Lakatos-Tukácsné (1997: 491, 2002: 31), Beregszászi-Csernicskó (2004a).

⁴⁴ A szókölcsönzés nyilvánvalóan a nyelvi kontaktus eredménye (lásd pl. Bárcki 1963, Trudgill 1997: 41).

A 25. táblázatban a fenti csoportosítás szerint mutatjuk be az eredményeket.

25. táblázat. A standard és nem-standard válaszok változótípusok szerint a magyar tannyelvű iskolában tanuló kárpátaljai magyar középiskolások körében (N=626)

Változótípus	Típusváltozó	Feladat	Standard		Nem-standard	
			n	%	n	%
E VÁLTOZÓK	SUK	V_112.	369	59,5	251	40,5
		V_202.	606	98,5	9	1,5
		V_309.	377	61,2	239	38,8
		V_412.	539	87,6	76	12,4
	SZUK	V_101.	262	42,6	353	57,4
		V_203.	510	83,5	101	16,5
		V_310.	255	41,5	359	58,5
		V_405.	485	79,1	128	20,9
	NÁK	V_110.	214	34,7	402	65,3
		V_207.	456	75,7	146	24,3
		V_402.	481	78,3	133	21,7
		V_410.	354	58,2	254	41,8
	E KÉRDŐSZÓ	V_304.	329	53,2	289	46,8
		V_415.	505	82,3	109	17,7
Oszlopösszeg			5742	66,8	2849	33,2
D VÁLTOZÓK	KELL LESZ	V_102.	222	35,7	400	64,3
		V_403.	91	14,9	521	85,1
	HOVÁ?	V_105.	108	17,5	508	82,5
		V_406.	177	28,7	439	71,3
	HASONLÍTÁS	V_111.	119	19,7	486	80,3
		V_201.	479	77,9	136	22,1
		V_206.	375	61,3	237	38,7
		V_411.	276	44,9	339	55,1
Oszlopösszeg			1847	37,6	3066	62,4
K VÁLTOZÓK	KÖLCSÖNZÉS	V_302. (a)	326	52,9	290	47,1
		V_302. (b)	364	59,1	252	40,9
		V_113.	46	7,4	577	92,6
		V_306.	112	18,1	506	81,9
		V_308.	135	22	480	78
Oszlopösszeg			983	31,8	2105	68,2

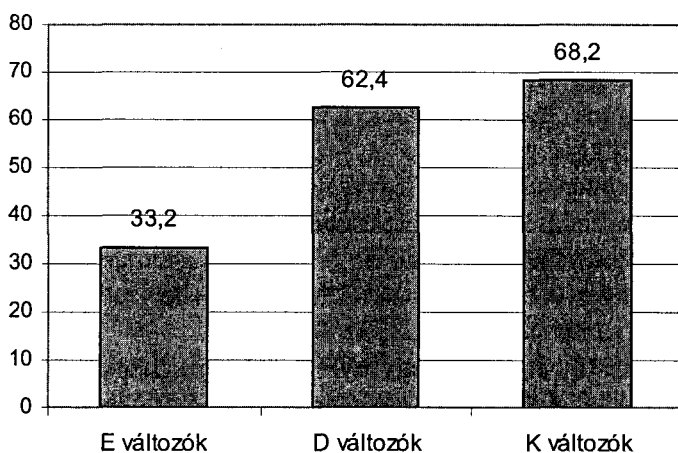
Ha megvizsgáljuk a 25. táblázatot, illetve a 6. ábrát, ahol az oszlopösszegekből készítettünk diagramot, jól látható, hogy a standard nyelvváltozat iskolai elsajátításának hatékonysága éppen azon nyelvi jegyek terén a legalacsonyabb, melyek a helyi, kárpátaljai magyar nyelvváltozatok jellemzői (D és K változók).

Vagyis: bár egyes nyelvészek és a laikusok hosszú ideje a nyelvjárások visszaszorulásáról, pusztulásáról beszélnek (erről lásd pl. Kiss 2002), illetve annak ellenére, hogy az iskolai anyanyelvi nevelés évtizedekig üldözte (és sajnos sok helyütt, így

Kárpátalján üldözi ma is) a nyelvjárásokat, középiskolásaink formális teszhelyzetben, iskolai tanórán sem képesek a standard normának megfelelni. S hogy ebben az iskolai anyanyelvoktatás szemléletének és módszereinek vezető szerepe van, alátámasztják Kiss Jenő akadémikus szavai: „A nyelvjárások Magyarországon meglehetősen széles körű lenézettségnek 'örvendenek'. Ennek egyik, nem is legfontosabb oka az iskolai magyartanítás korábbi, nagyjából általánosnak mondható azon gyakorlata volt, amely a tanulók nyelvjárásiasságát nem ésszerűen kezelendő és felhasználható, de legalábbis felhasználható, hanem csupán kiiktatandó, kigyomlálandó, sőt üldözendő tényezőnek tekintette” (Kiss 1998: 934).

Annak dacára, hogy a tantervekben elvileg nagy hangsúlyt kapnak a „nyelv-helyességi” kérdések (Kárpátaljára vonatkozóan lásd pl. Tanterv 1981, Imre szerk. 1987), az iskolai oktatásban évtizedek óta használt magyarnyelv-tankönyvek – amint elemzésünk kimutatta (Beregszászi–Csernicskó 1996) – szinte kizárólag a grammatika oktatására fordítanak figyelmet. Ha szólnak is a helyi tantervek, tankönyvek a nyelvjárások vagy más nem-standard nyelvváltozatokról jelenségeiről, akkor azt szinte kivétel nélkül szubtraktív (felcserélő) szemléletben teszik: a standard változatot egyedül helyesként kezelve a nem-standard jegyeket ki akarják irtani a tanulók nyelvhasználatából.⁴⁵ Mivel azonban a nem-standard változatokról csak általános-ságokban, felszínesen szólnak, és nem konfrontálják a standard és nem-standard (például a nyelvjárási vagy a nyelvi kontaktusokból eredő) nyelvi jegyeket, így nem tudatosítják a tanulóknál, mely nyelvi elemek tartoznak a standard, s melyek a nem-standard változathoz. Azaz: tudományosan megalapozatlan sztereotípiákat, babonákat közvetítenek, s nem hasznosítható tudást.⁴⁶

6. ábra. A nem-standard változatok %-os aránya a magyar tannyelvű iskolában tanuló kárpátaljai magyar középiskolások körében (N=626) változótípusok szerint

⁴⁵ Az egyik kárpátaljai magyar iskolában korábban használt tanterv például a következőképpen fogalmaz, megbélyegezve a dialektusokat: „a tanulók beszédmodora vidékenként változik, vagyis más-más hibákat követnek el” (Tanterv 1981: 11; a szerkesztők kiemelése).

⁴⁶ A nyelvművelés terjesztette babonákról, sztereotípiákról és azok tudományos cáfolatáról lásd pl. Lanstyák 2003/2004.

7.3. A felcserélő (szubtraktív) nyelvszemlélet tarthatatlansága: nyelvtudományi, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi érvek

Azt a fajta nyelvszemléletet tehát, mely értéktelennek, kiirtandónak tartja a nyelvjárási nyelvhasználati jegyeket, alacsony hatékonyság jellemzi. Ám eredménytelensége mellett egyéb érvek is ellene szólnak.

7.3.1. Nyelvtudományi ellenérvek

Közhely, hogy nyelvészeti értelemben minden nyelv és nyelvváltozat egyenértékű, valamennyi önálló, saját funkciókkal rendelkező rendszer (lásd pl. Crystal 1998: 39). Ha nem így lenne, ha például a nyelvjárásoknak nem lenne saját, logikus normarendszere, megtanulhatatlanok lennének. Alapvető nyelvtudományi tételt ignorál tehát az, aki a standardot és a köznyelvet magasabbrendűnek, a nyelvjárásokat pedig alacsonyabbrendűnek tekinti vagy tünteti fel: „a nyelvjárások nyelvileg egyenrangúak a köznyelvvel, e szempontból köznyelv és nyelvjárások mellérendelő viszonyban vannak egymással” (Kiss szerk. 2001: 204).

Nyelvészetileg igazolhatatlan állítást terjeszt az is, aki a standardot logikusabbnak, szebbnek állítja be. Mint ahogyan tudományosan megindokolhatatlan álláspontot képvisel az is, aki egyes nyelvi jegyeket helyesnek, másokat pedig helytelennek minősít. Nyelvtudományi értelemben nincs értékkülönbség az egyes nyelvváltozatok között, illetve nyelvészeti értelemezhetetlen, hogy mi helyes és mi helytelen; a helyesség kontextusfüggő: bizonyos nyelvi elem ebben a beszédhelyzetben helyénvaló, másik egy következőben. Gombocz Zoltán (1931: 11) így fogalmaz erről: „Helyes az a nyelvi kifejezés, amely egy nyelvközösség szokásával megegyezik, helytelen az, ami vele ellentétben áll. A nyelvszokás, a nyelvállapot relatív egyformasága helyhez és időhöz van kötve. Ebből természetszerűleg következik, hogy nincs egyetemes érvényű nyelvhelyességi norma; a nyelvhelyesség is tér és idő függvénye”.

Jelentős az eltérés viszont az egyes nyelvváltozatok és egyes nyelvi jelenségek társadalmi presztízsében, megítélésében. Az iskolának tehát nem a standard felsőbbrendűségét kell hirdetnie, hanem arra kell megtanítania a tanulókat, hogy melyek az egyes nyelvváltozatok funkciói, hol, milyen helyzetben használható egy-egy nyelvi elem (Kontra szerk. 2003: 331–335).

Megengedheti-e magának egy nyelvészeti képzett magyartanár, hogy nyelvtudományi alapigazságokat figyelmen kívül hagyva oktassa a tanulóknak saját anyanyelvüket?

7.3.2. Nyelvpedagógiai ellenérvek

A magyar gyermekek jelentős hányada ma is nyelvjárási háttérrel kerül az iskolába.⁴⁷ Tudjuk, hogy – mivel a nyelv egyik legfontosabb funkciója az identitásjelzés – a

helyi nyelvváltozatok használata gyakran a lokális azonosságtudat egyik markáns jegye, az összetartozás, a szolidaritás szimbóluma: „a nyelvjáráshoz való viszonyulás a szűkebb közösséggel való azonosulásnak és közösségvállalásnak egyik kifejezője” (Kiss 1996: 142; lásd még Kiss 2002: 6, Csernicskó szerk. 2003). A nem standard nyelvi jegyeket használó gyermeket megbélyegző iskola azt üzeni a gyermeknek, hogy az a közösség, amelyből érkezett, az a kultúra, amit környezete képvisel, értéktelen, megbélyegzett, szégyellnivaló. „Az otthoni nyelve okán megszegyenített gyermek ugyanis nemcsak otthona nyelvével kerül konfliktusba, hanem mindazzal, ami e nyelv mögött van” – írja Kiss Jenő akadémikus (2003: 297). *A magyar nyelvten nevelőereje* című munkájában Papp István (1935: 16–17) így fogalmaz (idézi Kontra szerk. 2003: 332–333):

„A legelső dolog, ami a gyermeket meglepi az iskolában, az, hogy az a magyar nyelv, melyet otthon tanult az édesanyjától, s melyet szülei, testvérei és játszópajtásai beszélnek, nem helyes, hanem szégyellnivaló. Minden erejét összeszedi hát, hogy egy-kettőre elfelejtse szülőfaluja paraszti beszédmódját, mely az első napokban annyi pirulást és lelki gyötrelmet szerzett neki. El is felejt mihamar, s ha később felnőtt korában a gyermekkori anyanyelv hangja találja megütni fülét, rögtön feltámad lelkében az első iskolai napok szorongó, kellemetlen érzése. Ez az érzés fogja színezni lelkében állandóan szülőfaluja nyelvjárásának képét, s hogy megszabaduljon a kellemetlen emlékektől, igyekezni fog fölé emelkedni gúnyal és megvetéssel. Meggondolták-e az iskola emberei, mit rombolnak itt a növendék lelkében?”

Az iskola tehát a gyermek csoport-hovatartozásának egyik legfőbb jegyét, s ezzel együtt azonosságtudatát, közössége hagyományai iránti tiszteletét, szolidaritását rombolja a nyelvjárás megbélyegzésével. Mindez nemcsak nyelvjárásvesztéssel jár. Globalizálódó, homogenizálódó világunkban ugyanis a helyi értékek, beleértve ebbe a regionális nyelvi értékeket is, segíthetnek azonosságtudatunk megőrzésében, tradícióink megtartásában. Kárpátalján pedig, ahol a magyar közösség kisebbségben él, a nyelvjárásvesztés együtt járhat a nyelvcserevel, hiszen számos településen a nyelvjárás az egyetlen használt változata a magyar nyelvnek (Kiss 2002: 16–17). Egyértelmű, hogy „a szűkebb pátria múltjára és jelenére vonatkozó, nyelv(járás)i alapú információk elősegíthetik a fiataloknak szűkebb páttriájukhoz való kötődését, értékeinek tudomásulvételét és megbecsülését, s ezzel a kiegyensúlyozott haza-szemléletnek és az egészséges személyiségképnek a kialakulását” (Kiss szerk. 2001: 153).⁴⁷ Felfoghatatlan ellentmondás, hogy miközben a népi építészetet, öltözködést, táplálkozást, a népszokásokat, a népi hagyományokat megmentendő értéknek tekintjük, épp ezt a népi kultúrát éltető és évszázadokon át továbbhagyományozó népi beszédmódot, a nyelvjárást irtja hiszen az iskola évtizedek óta.

⁴⁷ A Magyar dialektológia c. egyetemi tankönyvben olvashatjuk: „a 6–14 éves korú magyar anyanyelvű gyermekeknek több mint fele (ma is) nyelvjárási háttérű és környezetű (a maga változatos nyelvi, nyelvhasználati következményeivel)” (Kiss szerk. 2001: 151).

⁴⁸ Ehhez lásd még: „A dialektusokat továbbra is a kortárs népi kultúrára és annak történeti háttérére vonatkozó legfontosabb információforrásnak tekintik” (Crystal 1998: 40).

Pedagógiaiilag sehogyan sem indokolható, hogy az iskola igyekszik elfeledtetni a tanulókkal a nyelvjárási szókincset, miközben az iskolai magyarórák egyik központi feladata a szókincs bővítése, fejlesztése. Vajon mikor gazdagodik a szókincs: ha kigyomláljuk belőle a tájszavakat, vagy ha a tájszavak mellé tanulják meg a gyermekek a köznyelvi megfelelőket?

Az iskolai anyanyelvi oktatásnak tehát – ahogyan azt már a 20. század elején is vallották például a ma már klasszikusnak számító prágai nyelvész kör tagjai – „nagyon gondosan kell ügyelni arra, hogy a tanulóknak ne támadjon *bizalmatlanság a saját anyanyelvi ismerettel szemben*; ezt az ismeretet az iskolának nem szabad vitatnia, hanem arra kell támaszkodnia” (Antal szerk. 1989: 50).

Joga van-e az iskolának ahhoz, hogy rombolja a rábízott gyermekek azonoságtudatát, és saját közössége tradíciói ellen fordítsa őket? Vajon összeegyeztethető-e mindez az iskola pedagógiai céljaival?

7.3.3. Nyelvi emberi jogi ellenérvek

Ma már a nemzetközi jog számos dokumentuma az alapvető nyelvi emberi jogok között rögzíti az anyanyelv használatának jogát a privát szférában.⁴⁹ A tanulók anyanyelvváltoztatának iskolai megbélyegzése erkölcsileg és jogilag semmivel sem kevésbé súlyos cselekedet, mint egy nyelv megbélyegzése, használatának tiltása és kiirtása. Meggyőződésünk, hogy a szabad nyelvválasztás joga magában foglalja a nyelvváltozat megválasztásának szabadságát is. Ez pedig azt jelenti, hogy az a pedagógus, aki megbélyegzi, megszegyeníti tanulóit nyelvhasználatuk miatt, sérti azok nyelvi emberi jogait.

S hogy az iskolai nyelvórák valóban életre szóló negatív élménnyel járhatnak, igazolja Illyés Gyula esete, melyet az Elszakadás c. írásában olvashatunk:

„A végzet egy mértan-órán ért utól.

Ezt a tantárgyat rokonszenves fiatalember tanította. Őszintén vonzódtam hozzá. Lelkesülten bámultam rá, ha a padok közti sétájában néha mellettem állt meg. Ruhájának illata még ma is az orromban van. Magas szőke fiú volt, később elesett a háborúban.

A táblánál álltam, körzövel, vonalzóval s a jó tanulók biztonságával szerkesztettem az ábrát, az asznapi leckét. Egyenest húztam a B és F pontok között. «Mondd is, amit csinálsz» – szólt hozzám a tanár.

– Egyenest húzok a bé és áff pontok között – feleltem. A tanár mosolyogva felütötte a fejét. «Mi között?»

– A bé és áff pontok között, – ismételtem. Kicsit tájszólásban beszéltem.

– Nem áff, hanem eff.

⁴⁹ Lásd pl.: „valamely regionális vagy kisebbségi nyelv magánéleti és közeleti gyakorlásának joga az Egyesült Nemzeteknek a Polgári és Politikai Jogokról szóló Nemzetközi Egyezségokmányában foglalt elveknek megfelelően és az Európa Tanácsnak az Emberi Jogok és Alapvető Szabadságjogok Védelméről szóló Egyezménye szellemében elidegeníthetetlen jog” (A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája, Preambulum).

- Igenis.
- Mondd ki, hogy eff.
- Áff, – mondtam tisztán és félreérthetetlenül.
- Nem áff! Mondd, ahogy kell.

Hallgattam. Tudtam, hogy nálunk tájszólásban beszélnek, nem ő-vel, amit később igen szépnek találtam, hanem az e-t, hol egész zártan ě-nek, hol nyíltan csaknem á-nak ejtve; közönségesebb szavainkat, például, ha a pusztaiak módjára morzsolás helyett zsurmolást mondtunk, anyánk elég gyakran kijavította, de csak a szavakat, mert a hangokat ő is úgy ejtette, mint mindenki. Nagypapa is gúnyolódott néha velünk, mert ő alföldiesen beszélt; igaz, hogy néha mi is nevettünk az ő szavain.

- No mondd hát.

Nyelvem megbénult. Hirtelen meggyűlöltem a kiejtésemet.

- Mi lesz?

– Áff, – nyögtem ki végre halkán, végső erőfeszítéssel. Az osztály fölrohögött.

- Hová való vagy? – kérdezte a tanár.

Nem válaszoltam.

- Pusztai! – kiáltotta valaki.

- Bregócs!

Így gúnyolják a pusztaiak is a pusztaiakat. A kifejezést a falusiak nem ismerik. Ezt csak valamelyik pusztai társam mondhatta, az általános derűtség növelésére.

A tanár leintette őket. Kétszer-háromszor szépen, világosan kiejtette előttem a helyes e-t. De hasztalan biztatott, hogy utánozzam. Aztán megmagyarázta, hogy okvetlen meg kell tanulnom, mert különben hogy tudhassa ő, melyik betűre gondolk?

– Holnapra megtanulod a rendes kiejtést, – mondta kicsit türelmetlenül. – És jelentkezni fogsz.

Egész délután a Kapos partján a fűzfabokrok közt föl-alájárva gyakoroltam magam. Néha úgy éreztem, sikerült. Tátogtam, hápogtam, égre fordított arccal a torkom szorígtattam.

Reggel első dolgom volt, hogy próbát tegyek. Sírni szerettem volna. Kétségbeejtő gikszer szökött ki a torkomból s mint egy bosszúálló jelenés, szinte megállt előttem a levegőben.

Az óra előtt nem jelentkeztem s most már nemcsak a szerencsétlen hang, de az ég-világon semmi sem jött ki a számon. Elég hosszas rábeszélés után, melyet az osztály helyeslő harsány nevetése tarkított, a fiatal tanár végre dühbe gurult s kiutasított az osztályból. Nem emlékszem, mi volt az utolsó szava. «Az olyan buta tuskónak, aki még beszélni sem tud», – valami ilyesmit mondhatott – «nincs helye az iskolában». Azt értettem belőle, hogy örökre kitétek a gimnáziumból? Később azzal magyaráztam viselkedésemet. Ma nem hiszem; nem voltam oly együgyű. Hirtelen kimondhatatlan fáradtság úrhodott el rajtam, erre emlékszem.”

A tanulók nyelvhasználatuk alapján való megszegyenítése tulajdonképpen nem más, mint hátrányos megkülönböztetés, nyelvi alapú diszkrimináció. S mivel tudományosan igazolt tény, hogy az egyes nyelvváltozatok hierarchizálása nem nyelvészeti, hanem társadalmi alapon történik, a tanulók nyelvi jegyeik alapján való meg-

különböztetése lingvicizmus (Sándor 2001a: 155). Neves emberi jogi szakértők szerint pedig a lingvicizmus a rasszizmussal és az etnicizmussal együtt olyan „ideológiák, struktúrák és cselekvési módok, amelyeket a hatalomnak és a (mind materiális, mind nem materiális) forrásoknak 'faj', etnikum-kultúra vagy nyelv alapján meghatározott csoportok közti egyenlőtlen elosztásának legitimálására, kialakítására és újratermelésére használnak” (Phillipson–Skutnabb-Kangas 1997: 24–25, Skutnabb-Kangas 1997: 19–20). A lingvicizmus és a rasszizmus párhuzamba állítása egyáltalán nem erőltetett túlzás; „Amikor valakit megszegyenítenek azért, ahogyan beszél, emberségében sértik meg. Ha bárkit, de különösen ha egy gyermeket így megszegyenítenek, az annyira menthetetlen, mint amikor valakit a bőrszíne miatt szegyenítenek meg” – írja Halliday, McIntosh és Strevens (1964: 105; idézi Kontra 2006b: 96).

Vajon ha pedagógusaink tudatában lennének annak, hogy sértik a rájuk bízott tanulók nyelvi emberi jogait, amikor rombolják otthonról hozott nyelvváltozatukat, folýtatnák-e ezt a gyakorlatot?

7.4. Hogyan oktassuk akkor a nyelvjárásokat és a standardot?

7.4.1. A szemléletváltás szükségessége

Véleményünk szerint az anyanyelvi nevelés hatékonysága és a standard változat elsajátításának sikeressége is nagyobb lehetne, ha a tanárok, a tankönyvek és a tantervek az eddigi szubtraktív (felcserélő) helyett az *additív* (*hozzáadó*) szemléletet alkalmaznák: a standard változatokat nem a nem-standard elemek *helyett*, hanem *mellé* sajátíttatnák el, mégpedig úgy, hogy megtanítanák, mely szituációkban melyik változat használata *helyénvaló* (vö. Lanstyák 1994). A nem-standard elemeknek is megvan a maguk helye, ahol használatuk helyénvaló. A nyelvművelés azonban (amely az iskolai oktatást és a tanárképzést is gyakorlatilag egyedül uralta egészen a legutóbbi időkg Magyarországon és Kárpátalján is) ideológiai okokból (lásd Sándor 2001a elemzését) erről nem kívánt tudomást venni.

A kárpátaljai magyarnyelv-oktatásnak az kell legyen a célja, hogy az iskolából kikerülők nyelvhasználata automatikusan igazodjék a beszédhelyzethez. S ezzel a céllal más kisebbségi közösségek nyelvészei is egyetértenek (lásd Lanstyák 1994, 1996). A nyelvi stigmatizáció ugyanis kisebbségi helyzetben súlyosabb, mint egy nyelvű környezetben: a határon túli magyar kisebbségi polgárként és anyanyelve használata közben is megbélyegzés, diszkrimináció áldozata lehet (lásd pl. Beregszászi 2004, Kiss szerk. 2001: 154). Az iskolának tehát azt kellene közvetítenie, hogy az egyes nyelvváltozatok nyelvészetileg egyenértékűek, használatuk meghatározott helyzetekben helyénvaló, de társadalmi megítélésük és szerepük eltérő. Ehhez azonban az anyanyelvi oktatásnak és a pedagógusoknak szakítani kell az egy-normájú szemlélettel. Iskoláinkban olyan tanterveket, tankönyveket kell alkalmazni, amelyek részletesen foglalkoznak a kárpátaljai magyar nyelvhasználat értékeivel,

sajátosságaival, és segítenek használati körük meghatározásában, ám a választást a tanulóra, a nyelvhasználó kommunikatív kompetenciájára bízják.

A kommunikatív kompetencia Dell Hymes amerikai antropológiai nyelvész terminusa (lásd Trudgill 1997: 38). Hymes arra hívta fel a figyelmet, hogy a beszélőnek a sikeres kommunikációhoz nem elég az adott nyelv grammatikáját, szókészletét és hangtanát ismerni: tudni kell azt is, mikor melyik nyelvváltozatot kell vagy lehet használni, kinek hogyan kell köszönni, miről illik és miről nem szabad beszélni, hogyan lehet átvenni vagy átadni a szót egy párbeszéd során stb. Vagyis a kommunikatív kompetencia (a nyelvi kompetenciával szemben) a nyelv használati szabályainak az ismerete, amely szabályoknak természetes része az, hogy bizonyos szituációkban nem-standard változatot lehet, illik használni.

A szociálpszichológia szerint az emberek éntudatának egyik legfontosabb összetevője a csoport-hovatartozás (Smith–Mackie 2001: 321). Viselkedésünknek természetes része, hogy tartozni szeretnénk valahová. Sok mindent megteszünk azért, hogy az áhított szűkebb vagy tágabb csoport (legyen az egy család, egy klub, egy baráti társaság vagy éppen egy munkahelyi kollektíva) befogadjon bennünket, hogy megfeleljünk normáinak. Ha pedig megbecsült tagjai vagyunk egy csoportnak, büszkén fejezzük ki hovatartozásunkat olyan jegyekkel, amelyeket az adott közösség jellemzőinek tekintünk. Amennyiben nem így viselkedünk, fennáll a veszélye a kiközösítésnek.

Az emberek egyidejűleg több csoportnak, közösségnek is részei. Egyszerre lehet tagja valaki a férfiak közösségének (ki ne hallott volna a nemi identitásról, a férfi szolidaritásról), egy nemzetnek, egy vallási közösségnek, a kárpátaljai magyarságnak, de tartozhat mondjuk ugyanakkor a Ferencváros szurkolói közé is. Az egyes konkrét szituációk határozzák meg, identitásunknak mikor melyik része kerül előtérbe, csoporttagságunknak mikor melyik része releváns. Amikor éppen a titkárnővel kávézó kollégánkat keresi telefonon a felesége, és mi azt mondjuk, fontos megbeszélésen van a főnöknél, épp nemi szolidaritásunknak megfelelően cselekszünk. Sok más nemzetiségű között magyar identitásunk válhat fontossá. Vallási hovatartozásunk határozza meg, melyik templomba járunk, milyen imákat mondunk, mely vallási ünnepeket tartjuk. Magyarországon járva nem elsősorban magyarnak, hanem kárpátaljai magyarnak érezzük magunkat. Amikor kedvenc csapatunknak szurkolunk, természetes, hogy nem elsősorban férfinak, magyarnak vagy reformátusnak, hanem drukkernek érezzük magunkat.

Csoport-hovatartozásunkat nyelvhasználatunkkal is kifejezhetjük. A nyelv egyik legfontosabb funkciója ugyanis az identitásjelzés. „A társas szemléletű nyelvészet egyik alaptétele a rendszernyelvészetével szemben az, hogy gondolataink kifejezése mellett van a nyelvnek egy másik, szintén elsődleges feladata is: annak jelzése, hogy a közösséghez tartozunk, s hogy a közösségen belül milyen pozíciót töltünk be. (A kettő együtt jár, hiszen a közösséghez csak úgy tartozhatunk szervesen, ha meghatározott szerepünk van benne.) Másképpen fogalmazva: a nyelv kommunikatív funkciójának nemcsak a gondolatok, érzelmek közlését tekinti, hanem az identitásjelzést is” (Sándor 2001b: 19–20).

Nemcsak azzal fejezhetjük ki egyező vagy különböző identitásunkat, melyik nyelven szólalunk meg (ez esetben nemzeti identitásunkat mutatjuk ki), hanem azzal is, melyik nyelvváltozatot választjuk, milyen nyelvi jegyeket használunk. Ha például valaki olyan családban nő fel, olyan településen szocializálódik, ahol általános valamilyen nem-standard jegy használata (például a suksükölés és szukszükölés), természetes, hogy szeretteivel, barátaival, ismerőseivel beszélve ő is használja a nem-standard változatokat. Ezzel jelzi, hogy közéjük tartozik, hogy szolidáris velük. Amennyiben a standard változatokat részesíti előnyben szűk családi vagy baráti körben, könnyen előfordulhat, hogy affektálónak, kényeskedőnek tartják, kiközösítik, megszégyenítik. P. Lakatos Ilona és T. Károlyi Margit (2006: 214) többek között kárpátaljai vizsgálataik alapján számolnak be arról, hogy a nyelvjárási beszélők egy része, „A legidősebbek a nem saját nyelvváltozatukban való beszélést ’urizálásnak’ tartják”.

Eric Knight *Lassie hazatér* című regényében hasonlóval találkozhatunk:

„– Hé, fiú! Hol találd meg a kutyádat?

A férfi a legparasztosabb yorkshire-i tájszólással beszélt, és Joe ugyanebben a tájszólásban válaszolt. Igaz ugyan, hogy az iskolában a legtisztább irodalmi angol-sággal beszélgettek a gyerekek, de az udvariasság megkívánta, hogy a felnőtteknek tájszólásra tájszólással válaszoljanak.”

Ez a fajta nyelvi (s egyben társadalmi) viselkedés nem véletlen: „Az, hogy hogyan mondunk valamit, legalább olyan fontos, mint az, hogy mit mondunk; a tartalom és a forma elválaszthatatlan, ugyanannak a tárgynak a két oldala. (...) Bizonyos nyelvi döntésekkel egy beszélő azt a társadalmi kapcsolatot jelzi, amely szerinte közte és a hallgató vagy a hallgatók között fennáll” (Wardhaugh 1995: 233). *Lassie* ifjú gazdája a nyelvjárásban beszélő felnőtt nyelvhasználatához igazodva azt jelezte, amit Rudyard Kipling *A dzsungel könyve* című könyvében a másik nyelven elmondott „*egy vérből valók vagyunk, ti meg én*” mondattal fejezett ki Maugli.

A csoportoknak ugyanis szokásuk, hogy büntetik azokat, akik megsértik a közösségi normákat, akik kilógnak a sorból, akik különböznek, és ellenkezőleg: értékeli a csoport irányába kifejezésre juttatott szolidaritást. S a közösségi konvencióknak nyelvi vonatkozásai is vannak. Gondoljunk arra, milyen következményei lennének annak, ha egyik napról a másikra senkinek sem köszönnénk az utcán, vagy esetleg sortban és pólóban mennénk el barátunk templomi esküvőjére! Joggal gondolnánk rólunk, hogy felrúgtuk azokat a szokásokat, amelyek a közösség szemében fontosak, és nem csodálkozhatnánk azon, ha kiközösítenének (esetleg még elme-gyengének is gondolnának) bennünket.

A nyelvhasználat a viselkedés része. Azzal, kihez hogyan szólunk, könnyen szerezhetünk barátokat és ellenségeket egyaránt.

Az a pedagógusi szemlélet, amely a nyelvjárási és egyéb nem-standard jegyek kiirtását tűzi ki céljául, ahelyett, hogy azok mellé sajátíttatná el a standard elemeket, attól a lehetőségtől kívánja megfosztani neveltjeit, hogy nyelvhasználatukkal kifejezhessék identitásukat: szolidaritásukat azok iránt, akiktől beszélni tanultak, az iránt a szűk közösség iránt, amelyhez tartoznak.

De honnan ered az a szemlélet, amely a nyelvük, nyelvhasználatuk alapján tesz különbséget emberek között? Amióta van emberi nyelv, valószínűleg létezik a nyelvi jegyek alapján történő megkülönböztetés is, hiszen a közös nyelv (és a közös nyelvváltozat) használata összekapcsolódik az azonos csoportba tartozással. Általános iskolai tananyag, hogy a rómaiak mindazokat, akik nem latinul beszéltek, barbároknak nevezték, és természetesnek tartották leigázásukat, az ellenük való harcot.

Az Ótestamentum számol be arról, hogy amikor Gileád megszállta a Jordán folyó gázlóit Efraimmal szemben, a menekülő efraimbeliak végzetét jellegzetes kiejtésük okozta: „És elfoglalák a Gileádbeliak Efraim előtt a Jordán réveit, és lőn, hogy mikor az Efraim közül való menekülők azt mondják vala: Hadd menjek átal: azt kérdezték tőlük a gileádbeli férfiak: Efraimbeli vagy-é? És ha azt mondotta: Nem! Akkor azt mondták néki: Mond: Sibboleth! És ha Szibbolethet mondott, mert nem tudta úgy kimondani, akkor megfógták őt és megölték a Jordán réveinél, és elesett ott abban az időben az efraimbeliak közül negyvenkétezer.” (Bírák könyve 12: 5–6. Vers)

Bár a megbélyegzés alapja mindkét említett esetben a nyelvi eltérés, a megkülönböztetés mégsem nyelvi, hanem a hatalmi szempontok alapján történt: a nagyobb hatalommal, erővel bíró csoport a nyelvi különbségeket (is) felhasználva szilárdította meg pozícióit.

A nyelvi alapon történő megkülönböztetés ma is ezen az alapon történik, akár arról van szó, hogy egy többségi nemzet diszkriminál egy kisebbséget, akár a standard beszélők különböztetik meg hátrányosan azokat, akik nem a standardot beszélik. A hivatkozás mindig a nyelv, ám a háttérben társadalmi, politikai és gazdasági érdekek húzódnak meg. Annak ellenére, hogy nyelvészeti közhely: egyetlen nyelv vagy nyelvváltozat sem jobb, szebb a másiknál, nap mint nap találkozhatunk a nyelvi alapú hátrányos megkülönböztetéssel. James Milroy (1998: 64–65) egyenesen úgy véli, hogy „Abban a korban, amikor a faj, a bőrszín, a vallás vagy a nem alapján történő hátrányos megkülönböztetés nyilvánosan nem fogadható el, a nyílt társadalmi diszkrimináció utolsó bástyája az emberek nyelvhasználata alapján történő diszkrimináció”. Nyilvánvaló, hogy egyikünknek sem jut eszébe odalépni valakihez, és elítélő véleményt mondani a frizurájáról vagy az öltözkészéről; de az nem szokatlan, hogy valakit amiatt figyelmeztetünk, mert szerintünk nem helyesen ejt bizonyos hangokat, helytelenül használ egyes nyelvi elemeket.

Az iskola által preferált standard nyelvváltozat tehát semmivel sem értékeesebb nyelvészeti szempontból, mint bármely másik változat. Presztízse, kitüntetett helyzete társadalmi tekintélyéből, nem pedig nyelvi, nyelvészeti tulajdonságaiból fakad: ez a hatalmat birtokló elit alapnyelvváltozata. A prágai nyelvész kör tagjai így fogalmaztak erről:

„Az irodalmi nyelv⁵⁰ jellegzetesen kettős tendenciát mutat: egyfelől a *kiterjedés tendenciáját*, azt, hogy a *koiné* szerepét játssza, másfelől azt a tendenciát, hogy az *uralkodó osztály monopóliuma legyen*” (Antal szerk. 1989: 36).

Ahhoz, hogy belássuk: a standard egyáltalában nem logikusabb, mint a nem-standard változatok, két példát hozunk fel. Az egyik az úgynevezett nákozás, a másik pedig a suksükölés, illetve a vele nyelvészeti analóg szukszükölés.

⁵⁰ Azaz mai terminológiával a standard nyelvváltozat.

Amint azt az előzőekben már említettük, mindkét változó nem-standard változata erősen stigmatizált.

A nákozó változatot azért ítélik el a nyelvművelők (és hatásukra az iskolai anyanyelvoktatás), mert ha a jelen idő, alanyi iktelen ragozás egyes szám első személyében a feltételes mód jele hangrendileg illeszkedik a mély hangrendű igetőhöz (pl. *én tudnák*), akkor a létrejövő forma egybeesik a feltételes mód, jelen idejű, tárgyas ragozás többes szám harmadik személyű alakkal (*ők tudnák*). Azért nevezik tehát helytelennek az illeszkedő toldalék használatát és azért bélyegzik meg azokat, akik használják, mert az illeszkedés „elmosná a különbséget a feltételes módon belül az alanyi ragozás egyes 1. személye (*én várnék*) és a tárgyas ragozás többes szám 3. személye (*ők várnák*) között” (Grétsy szerk. 1976: 46). Most pedig (amellett, hogy leszögezzük: nincs az az épeszű magyar anyanyelvi beszélő, aki a szövegkörnyezet alapján ne tudná megállapítani, hogy egyes szám első vagy többes szám harmadik személyű igealakról van szó) ellenőrzésképpen ragozzuk el alanyi (általános) és tárgyas (határozott) ragozásban (s természetesen feltételes módban) a *vár* igét:

	alanyi ragozás	tárgyas ragozás
én	<i>várnék</i> vagy <i>várnák</i>	<i>várnám</i>
te	<i>várnál</i>	<i>várnád</i>
ő	<i>várna</i>	<i>várná</i>
mi	<i>várnánk</i>	<i>várnánk</i> ⁵¹
ti	<i>várnátok</i>	<i>várnátok</i>
ők	<i>várnának</i>	<i>várnák</i>

A nyelvművelés és az iskola által helytelenített egybeesés mellett további kettőt találhatunk (ezeket félkövér betűtípussal kiemeltük), mégpedig olyanokat, amelyek személyben és számban is megegyeznek. Rejtélyes módon ez az egybeesés nem zavarja a nyelvművelőket, s itt nem tartanak attól, hogy az egyes és többes számú alakot valaki esetleg összekeveri.

S hogy teljessé tegyük a fent idézett sorokkal szembeni értetlenségünket, ragozzuk el hasonló módon példának okáért a *néz* magas hangrendű igét:

	alanyi ragozás	tárgyas ragozás
én	<i>néznék</i>	<i>nézném</i>
te	<i>néznél</i>	<i>néznéd</i>
ő	<i>nézne</i>	<i>nézné</i>
mi	<i>néznénk</i>	<i>néznénk</i> ⁵²
ti	<i>néznétek</i>	<i>néznétek</i>
ők	<i>néznének</i>	<i>néznék</i>

Amellett, hogy ez esetben is megtaláljuk a *vár* ragozásakor jelölt egybeeséseket, itt azt is észrevehetjük, hogy a magas hangrendű igéknél senkit sem zavar a

⁵¹ Itt most tekintsünk el NyKk. (I: 626) által is „erősen választékos”-nak tartott *várnók* alaktól. Még akkor is, ha a helyi nyelvjárásokban is megtalálható (lásd Horváth 2007).

⁵² Itt is tekintsünk el az erősen választékos, már-már modoros *néznők* alaktól.

vastag betűvel és aláhúzással jelölt azon egybeesés (alanyi ragozás egyes szám 1. személy = tárgyas ragozás többes szám 3. személy), amely a mély hangrendű igék-nél olyannyira szúrja sokak szemét.

A suksükölés és szukszükölés a NyKk. (I: 618) szerint káros és szegényíti a nyelvet, mert egybemossa a különbséget a *-t* végű igék kijelentő és felszólító módja között tárgyas ragozás, egyes szám 3. és többes szám 1., 2., 3. személyben. Ismét azt mondhatjuk: kevéssé valószínű, hogy egy magyar anyanyelvű beszélő nem tudja megkülönböztetni egymástól a kijelentő és felszólító módot a szórend és a szövegkörnyezet segítségével az adott természetes beszédhelyzetben. Nézzük meg továbbá a *lát* és a *vár* igék kijelentő és felszólító módú alakjait tárgyas (határozott) ragozásban!

	Kijelentő mód	Felszólító mód
én	<i>látom</i>	<i>lássam</i>
te	<i>látod</i>	<i>lássad</i> vagy <i>lásd</i>
ő	<i>látja</i> vagy <i>lássá</i>	<i>lássá</i>
mi	<i>látjuk</i> vagy <i>lássuk</i>	<i>lássuk</i>
ti	<i>látjátok</i> vagy <i>lássátok</i>	<i>lássátok</i>
ők	<i>látják</i> vagy <i>lássák</i>	<i>lássák</i>
	Kijelentő mód	Felszólító mód
én	<i>várom</i>	<i>várjam</i>
te	<i>várod</i>	<i>várjad</i> vagy <i>várd</i>
ő	<i>várja</i>	<i>várja</i>
mi	<i>várjuk</i>	<i>várjuk</i>
ti	<i>várjátok</i>	<i>várjátok</i>
ők	<i>várják</i>	<i>várják</i>

Láthatjuk, hogy ugyanazokat az egybeeséseket, amelyeket a *-t* végű igék esetében elítélnek a nyelv művelők, más igéknél teljesen természetesnek tartják, és nem tekintik nyelvrontásnak, értelemszavaronak stb.

Talán a példák segítségével sikerült bemutatnunk, hogy gyakran a nem-standard változatok a szabályos formák, és a standard alakok számítanak kivételnek. Azaz: az iskolai anyanyelvoktatás épp a nyelvészeti szabálytalan, kivételnek számító változatokat preferálja; azon tanulóktól tehát, akik otthon nem a standard nyelv-változatot sajátítják el a szüleiktől, plusz szabályok elsajátítását követelik meg.

Vagyis aki a szüleitől a nem-standard változatokat tanulta meg gyermekként, és nem akar suksükölni és szukszükölni, annak a magyar igeragozási sorból kilógó kivételként újabb szabályokat kell megtanulnia és alkalmaznia (lásd Kontra szerk. 2003: 139–141, Kontra 2005, 2006b: 89–90); hasonló a helyzet a nákozást alapnyelvükben használó, de elkerülni kívánókkal is: le kell küzdeniük a magyar nyelv egyik legősibb és legáltalánosabb szabályát, a magánhangzó-illeszkedést (vö. Kontra 2006b: 89). S hogy ne csak ezen nyelvi változókról essék szó, nézzük, mit ír É. Kiss Katalin (2004: 20) arról a szabályról, amely a standard nyelv-változatban kijelöli az *-e* kérdőszó szórendi helyét: „Az a szabály, mely az *e* szórendi helyét meghatározza, olyan, úgynevezett diszjunktív szabály, mely a különféle mondatípusokra kü-

lönféle előírást tartalmaz. Az ilyen szabályok nagy megterhelést jelentenek az emberi memória számára, ezért a nyelvek igyekeznek elkerülni őket”.

Kontra Miklós (2005: 182) Chambersre (1992/1998) hivatkozva írja: „a nyelvi szabályok komplexitásának nagy szerepe van abban, hogy az emberek mennyire könnyen sajátítják el anyanyelvüknek egy másik nyelvjárását”. A suksükölésről, szüksükölésről, nákozásról és az *-e* kérdőszó szórendi helyéről pedig a következőket állapítja meg (Kontra 2005: 188):

„– vannak erősen stigmatizált változataik,
– ezek ’természetesek’, megfelelnek a magyar (nem előíró) szabályainak,
– iskolában vagy később nehéz a standard változataikat megtanulni,
– használatuk állandó figyelmet kíván,
– az iskolázottsági mobilitás csak korlátozott mértékben tudja kiiktatni a stigmatizált változatokat”.

S hogy akkor miért fordít kiemelt figyelmet az iskolai anyanyelvoktatás ezen jegyekre? Peter Trudgill (1996: 3), neves brit nyelvész így ír erről: „ha egy nyelvtani szabály bekerül egy anyanyelvi beszélőknek szánt tankönyvbe, akkor ez biztos jele annak, hogy az anyanyelvi beszélők megszegik az adott szabályt”. Pléh Csaba (2003: 260) pszicholingvista úgy véli, hogy „Ha két lehetséges megoldás van, a norma képviselői az egyiket igyekeznek kiválasztani, mint a helyes formát, mégpedig – s elemzésükben ez a döntő mozzanat – azt, amelyik a ’természetes tendencia’ leküzdését igényli”.

Mindebből tehát nem az következik, hogy az iskolába nem-standard nyelvváltozattal érkező gyerekek nem akarják vagy értelmi képességeik hiányából fakadóan képtelenek megtanulni a standard normát, míg a többiek igen. Kisgyermekkorban, az anyanyelv elsajátításának fázisában bármilyen nehéz nyelvi szabály elsajátítása könnyen megy. Később azonban, amikor már a gyermek elsajátította anyanyelvét, ezen pótlólagos szabályok megtanulása időbe és energiába kerül. Vannak olyan standard nyelvi jegyek, melyek az alapnyelvváltozat rögzülése után már megtanulhatatlanok; például a nyelvjárási kiejtés az artikulációs bázis kialakulását követően (10–14 éves kortól) már nem változtatható meg, így például a palócos, illabiális *a* hangok helyett a standard labiális *a* ejtése már nem sajátítható el felső tagozatban (lásd Kontra 2005, 2006b).

Összefoglalva tehát elmondhatjuk: a standard változat nem nyelvi értékei, szabályossága miatt, hanem szociális presztízse miatt élvez támogatottságot az iskolában. Mindazok a tanulók, akiket nyelvhasználatuk miatt hátrányok érnek az iskolában, tulajdonképpen a nyelvi alapú diszkrimináció áldozatai. A nákozás és a suksükölés/szüksükölés (és voltaképpen minden más nem-standard elem használatának) tilalma tehát nem azért került be az iskolai tantervekbe, tankönyvekbe, mert nyelvészeti szempontból a standard alakok értékesebbek vagy jobbak. Egyszerűen azért, mert a standard változat a társadalmi elit saját változata, amit otthonról hoz az iskolába, és ez az elit (többek között) a nyelvi különbségeket és az iskolai oktatást is felhasználva tartja fenn és termeli újra hatalmát.⁵³

⁵³ Vö.: „Az iskolák a fő eszközei azon konszenzus kialakításának, mely szerint a standardizált nyelvek állítólag felsőbbrendűek” (Wiley 1996: 113; idézi Kontra 2006b: 85).

Azaz: iskoláink tulajdonképpen nem a nyelvi alapú egyenlőtlenségek csökkentéséhez, hanem fenntartásához járulnak így hozzá.⁵⁴

7.4.2. Az ajánlható szemlélet

A fentiek természetesen nem azt jelentik, hogy nyelvészként ellene vagyunk a standard nyelvváltozat iskolai oktatásának. A társasnyelvészet egyik legnagyobb alakja, William Labov véleményét idézzük:

„A nyelvészek támogatják a standard változat használatát annyiban, amennyiben az a lakosság széleskörű kommunikációjának eszköze, de ellenzik annyiban, amennyiben a standard változat a társadalmi mobilitás akadálya” (Labov 1982: 186; idézi Kontra 2006b: 100).

Gyakorló pedagógusokban azonban a fentiek olvastán nyilván felmerül a kérdés (s joggal): ha az eddigi szemléletben és módszerekkel nem, akkor mégis hogyan oktassuk a standardot az iskolában, hiszen az iskolai anyanyelvi nevelésnek egyik központi feladata épp ennek a nyelvváltozatnak elsajátíttatása?

Nyelvészetileg az egyetlen elfogadható álláspont az, ha elismerjük és a tanulókkal megismertetjük valamennyi nyelvváltozat értékeit, szépségeit, valamint használati körét. Azt tehát, hogy mely nyelvváltozat, mely nyelvi elem használata hol, milyen körülmények között helyénvaló. Nyelvpedagógiaiilag a standardot nem a nyelvjárások helyére, hanem mellé sajátíttatjuk el, azaz nem szubtraktív (felcserélő), hanem additív (hozzáadó) szemléletben oktatjuk. Ha a kisdíák nem standard jegyet használ, akkor nem szégyenítjük meg, hanem elmagyarázzuk: ezt másképpen is lehet mondani, és vannak olyan helyzetek, amikor ennek a változatnak a használata a helyénvaló. Ahogy a gyermekek megtanulnak az alkalomhoz illően öltözködni, viselkedni, azt is gyorsan megtanulják, hogyan igazítsák nyelvhasználatukat is az adott szituációhoz. Nyelvi emberi jogi szempontból nézve is ez az egyetlen járható út.

Kiss Jenő (2003: 298) akadémikus *A magyar nyelv kézikönyve* című kiadványban a következőképp foglalja össze a nyelvjárások és az iskola kapcsolatáról írottakat: „ami az anyanyelvet oktató pedagógusoknak teljes tudományos meggyőződéssel ajánlható, az a következő: nyelvjárási háttérű, nyelvjárási elsődleges nyelvváltozatú tanulókat funkcionális-szituatív kettősnyelvűsége érdekében érdemes nevelni, messzeemenően figyelembe véve a gyermekek nyelvjárási meghatározottságát. A nyelvjárást célszerű tudatosan s kontrasztív szemlélettel beépíteni a köznyelv oktatásába. A nyelvjárás ebben az esetben nem üldözendő, kiírtandó akadály, hanem ésszerűen felhasználandó tényező. Olyan lehetőség, amellyel az anyanyelvi órák didaktikailag megalapozottabbak, egyszersmind színesebbek lehetnek. Olyan lehetőség, amellyel a tanulók előítéletmentes, egészséges nyelvszemléletét meg lehet alapozni” (lásd még Kiss 2006, Kontra szerk. 2003: 334).

⁵⁴ Lásd még: „Az iskolai nyelvhasználat a társadalmi egyenlőtlenségek konzerválásában óriási szerepet játszhat; nem kevésbé lehetnek káros következményei a tanárok nyelvi babonáinak” (Kontra szerk. 2003: 332). A kárpátaljai magyar iskolákra vonatkozóan lásd még Beregszászi–Csernicskó 2004a, 2004b: 155–167.

A németországi dialektológiai kutatások tapasztalatait a következőképpen foglalja össze a *Magyar dialektológia* című kötet (Kiss szerk. 2001: 147):

„1. Ha az esélyegyenlőség elősegítését komolyan vesszük, s nemcsak hangoztatjuk, akkor a nyelvjárás-függőségű nyelvi hátrányoknak az iskolai oktatásban való ignorálása egyszerűen (szakmai és emberi) felelőtlenség.

2. Tudatosítandó, hogy a nyelvjárások nyelvrendszer-tani értelemben a köznyelvi változatokkal egyenértékűek. (...) Tudatosítani kell, hogy a köznyelv használata bizonyos helyzetekben nagy előnyökkel jár, illetőleg hogy vannak olyan helyzetek, amelyekben a köznyelvet, s vannak olyanok, amelyekben a nyelvjárást célszerű, érdemes használni.

3. A köznyelv minél eredményesebb és gyorsabb megtanítása a legrövidebb úton s a leginkább fájdalommentes módon kontrasztív szemlélettel, a tanulók nyelvjárási meghatározottságára való tekintettel lehetséges.”

Feladatunk tehát az, hogy „a köznyelv és a nyelvjárás viszonyának tudományos alapú (nem pedig mindenféle tudatlanság és előítélet után igazodó) megismertetésével, illetőleg a nyelvjárások hasznosságának, szerepkörének, értékeinek a tudatosításával segítsük a nyelvjárási (hátterű) beszélők anyanyelvi otthonosságérzetének kialakulását s szegyenérzettől mentes, kreatív nyelvhasználatát” (Kiss szerk. 2001: 146).

A kárpátaljai magyar iskolákban oktató pedagógusok figyelmébe és megfontolásra ajánljuk továbbá Lanstyák István (1996: 13) felvidéki magyar nyelvész szavait is: „A sikeres nyelvfenntartás és -fejlesztés érdekében az anyanyelvi nevelésben szigorúan el kell különíteni egymástól a nyelvelsajátításnak még teljesen be nem fejezett voltából, bizonyos struktúrák elégtelen beidegzettségéből következő *hibákat* (vö. Réger 1976: 223) és azokat a *jelenségeket*, amelyek a gyermek által használt informális regiszterekben helyesek, de iskolai környezetben – mivel ott a standard nyelvváltozat normáját kell(ene) érvényesíteni – helytelennek számítanak (ezekre vö. Szemere 1968: 20–21). Ami a tökéletlen nyelvelsajátításból eredő hibákat illeti, ezeket valóban *ki kell küszöbölni*, tekintet nélkül arra, hogy milyen jellegű megnyilvánulásokban fordulnak elő (szó- vagy írásbeli, informális vagy formális). Ami viszont a mindennapi beszélt nyelv szokásos jelenségeit – a kontaktusjelenségeket, nyelvjárásiasságokat, ún. nyelvhelyességi hibákat – illeti, a helyzet egészen más: ezeket *nem kiirtani kell, hanem tudatosítani stílusértéküket*, meghatározni használati körüket”.

A kisebbségi anyanyelvi oktatásról és a nyelvjárásokról szólva a nyelvjárastani egyetemi tankönyv egyértelműen foglal állást: „a bátorító anyanyelvoktatás úgy tudatosítja és közvetíti a magyar standardot a tanulóknak, hogy egyúttal pozitív viszonyt alakít ki nyelvjárási(as) nyelvhasználatukhoz is. A nyelvjárások irtása, de még stigmatizálása szóba sem jöhet. Mert ne feledjük: a beszélőknek a nyelvváltozatokhoz való viszonya milyen fontos nyelvhasználat-befolyásoló tényező! Tudvalevő például, hogy a nyelvjárások megbélyegződése a nyelvjárások visszaszorulásának egyik legfontosabb tényezője. Kisebbségi körülmények között a nemzetiségi beszélők nyelvjárásával legalább két presztízsváltozat áll szemben: az idegen állam-

nyelv és az anyanyelvi (a mi esetünkben a magyar) standard. Ebben a helyzetben a nyelvjárási beszédet bármely formában stigmatizálni annyit jelent, hogy nem annyira a magyar köznyelvnek, hanem az államnyelvnek az elsajátítását siettetjük. Tévedés ne essék: ebben nem az a baj, hogy magyar anyanyelvű emberek megtanulják az államnyelvet. Hanem az, hogy nyelvjárásuk stigmatizálásával anyanyelvi komfortérzésük, nyelvi otthonosságérzetük sérül meg, következésképpen anyanyelvük visszaszorulása, illetőleg eróziója gyorsul föl” (Kiss szerk. 2001: 154).

7.4.3. A dialektológiai alapfogalmak és a helyi nyelvváltozatok ismeretének szükségességéről

Ahhoz azonban, hogy eredményesen közvetíthessük a nyelvjárások értékeit, ugyanakkor a köznyelvet is hatékonyan elsajátíttassuk, ismernünk kell a helyi nyelvváltozatok jellegzetességeit. „Didaktikai közhely ma már, hogy a nyelvjárási háttérű gyerekek esetében a kontrasztív szempontokat megfelelő arányban érvényesítő anyanyelvoktatás a legeredményesebb. Ezért a magyartanár szakmai véteztetéséhez a dialektológiai ismeretek is hozzátartoznak. (...) Hogy ennek ellenére 'a kartársak tekintélyes hányada egyáltalán nem teremt kapcsolatot a tanulók nyelvjárása és a tankönyv anyaga között' (Szabó 1977: 163), nemcsak szakmai hiba, hanem emberi mulasztás is” (Kiss szerk. 2001: 152).

A helyi nyelvjárások ismerete azért lényeges, mert „A legnagyobb hatással az van a tanulók szó- és írásbeli nyelvhasználatára egyaránt, amit környezetük beszélt nyelvében rendszeresen, szó szerint napról napra hallanak, illetőleg amit ebből nem éreznek nyelvjárásinak” (Kiss szerk. 2001: 148). Azaz: a tanulók iskolai nyelvi produkciójában (szóban és írásban egyaránt) azért jelennek meg nyelvjárási jegyek, mert otthon, barátaik körében ezeket hallják, s alapnyelvváltozatuk (mondhatjuk úgy is: anyanyelvjárásuk) nyelvjárási elemeket tartalmaz. A kárpátaljai magyar gyermekek jelentős része tehát nem azért mondja és írja például azt, hogy *tíz*, *tüz*, *sír*, *hid* stb. a *tíz*, *tüz*, *sír*, *hid* helyett, mert rossz tanuló, hanem mert környezetében szinte mindenki (gyakran a magyartanárt is beleértve) így ejti. S ha a pedagógus nem ismeri a helyi nyelvjárás jellemzőit, arra sem képes, hogy szembeállítsa egymással a nyelvjárási és a köznyelvi normát, s így tudatosítsa, melyik elem hova tartozik.

A nyelvjárástani ismeretek iskolai felhasználása ma már teljesen természetesnek, módszertani alapkövetelménynek tekinthető a világ számos táján. *A nyelvenciklopédiájában* (Crystal 1998: 40) olvashatjuk:

„A dialektológia napjainkban valószínűleg legfontosabb alkalmazásának az oktatásban lehetünk tanúi: a nyelvjárási 'öntudat' kifejlesztése széles körben elismert módszere annak, hogy a gyermekkorban tudatosítsák a kortárs társadalom heterogenitását, és benne elfoglalt helyüket (...). A tanárok gyakran kerülnek szembe a gyermekek által spontánul használt dialektusbeli alakok és a – főként írásban – megtanítandó standard nyelv ellentétével. Ez az ellentét csak úgy oldható fel, ha

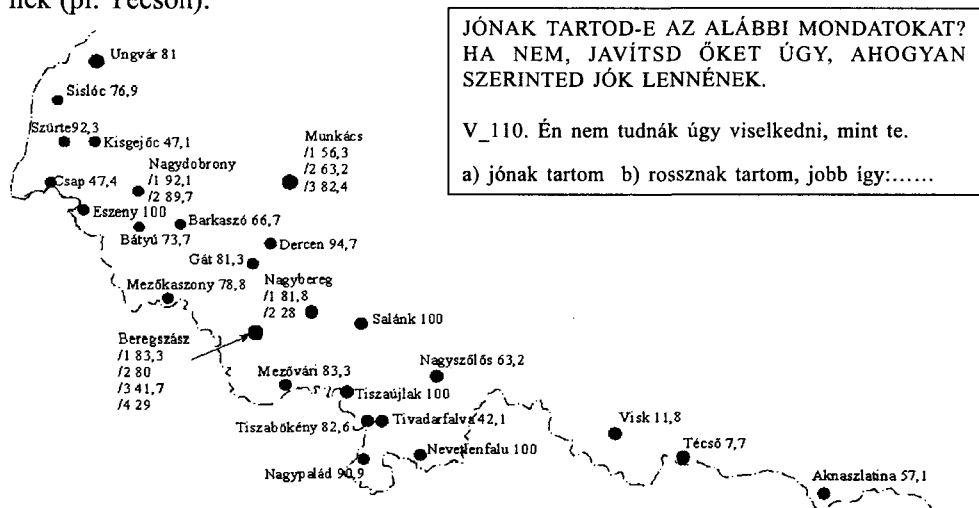
kifejlesztik a nyelv e két válfaja közötti viszony érzékét, így a gyermek képes lesz mindkét nyelvváltozat értékét jobban felismerni. Szükség van a kortárs dialektusok történetének, szerkezetének és funkciójának ismeretére, melynek megszerzésében a dialektológia tud segítséget nyújtani”.

Kárpátaljai szerzőtől olvasható az alábbi idézet: „Egy-egy nyelvjárási jelenség a pedagógusoknak jó támpontot nyújthat a szülőföld megismer(tet)éséhez, az anyanyelv-járás értékeinek és szépségeinek bemutatásához, megőrzéséhez” (Horváth 2007).

Számos kutatás igazolja, hogy a tanulók iskolai produkcióiban a köznyelv felől nézve hibának minősített nyelvi alakok jelentős része a gyerekek nyelvjárási hátterével magyarázható. Egy 1999-ben végzett magyarországi vizsgálat eredményei szerint például egy felső tagozatos általános iskola tanulói helyesírási hibáinak harmada nyelvjárási hatás (lásd Kiss 1999). Ahogyan azonban nincs általában vett nyelv, nincs átlagos nyelvjárás sem. Minden magyartanárnak a helyi nyelvi környezet jelenségeire kell elsősorban összpontosítania. Például a környezet nyelvjárásiasságának fokától függően ez az arány jelentősen magasabb, de alacsonyabb is lehet.

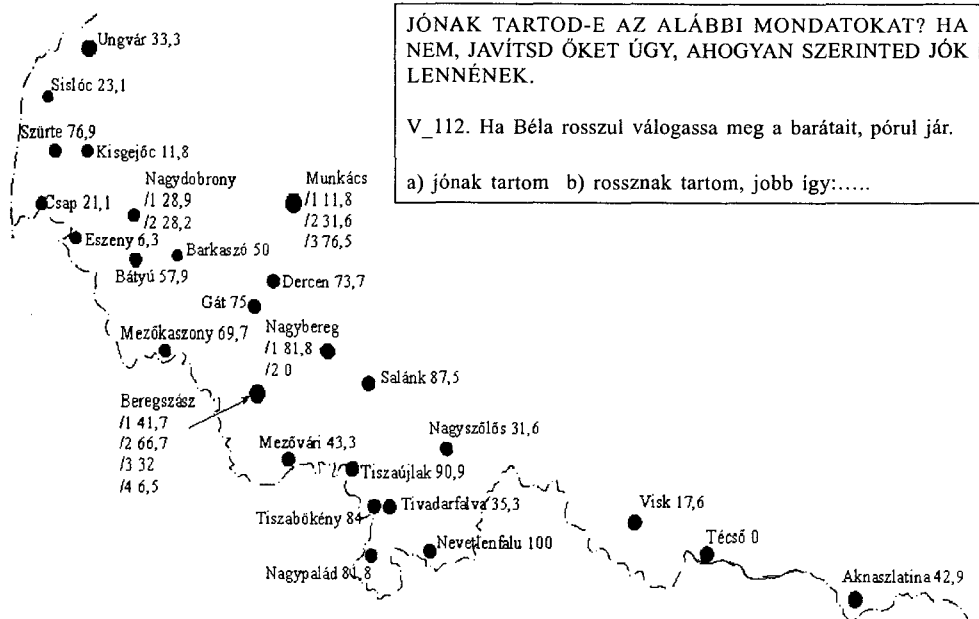
2000-ben a kárpátaljai magyar középiskolások, illetve 2003-ban a kárpátaljai magyarság 18 éven felüli reprezentatív mintáján végzett vizsgálataink⁵⁵ egyértelműen igazolják, hogy még a viszonylag kis területű Kárpátalján belül is vannak területi eltérések egyes nyelvjárási jegyek elterjedésében, gyakoriságában.

A 14–22. térképek például azt ábrázolják, hogy milyen különbség van néhány nyelvi változó nem-standard változatának elfogadása között iskolánként Kárpátalján. Világos, hogy abban az iskolában, ahol például a tanulók 100%-a helyesnek fogadja el a nákozó mondatot (pl. Eszenyben és Nevetlenfaluban), más kihívást jelent e jelenség oktatása, mint ott, ahol megkérdezettek kevesebb, mint 8%-a tartotta ugyanazt a mondatot helyesnek (pl. Técsőn).

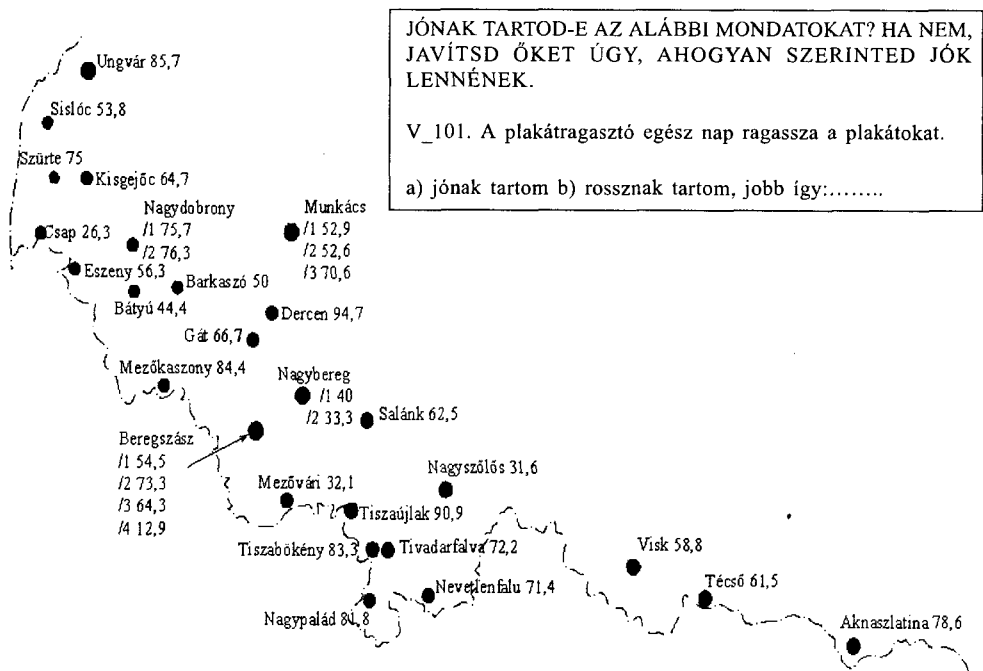

14. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (nákozás)

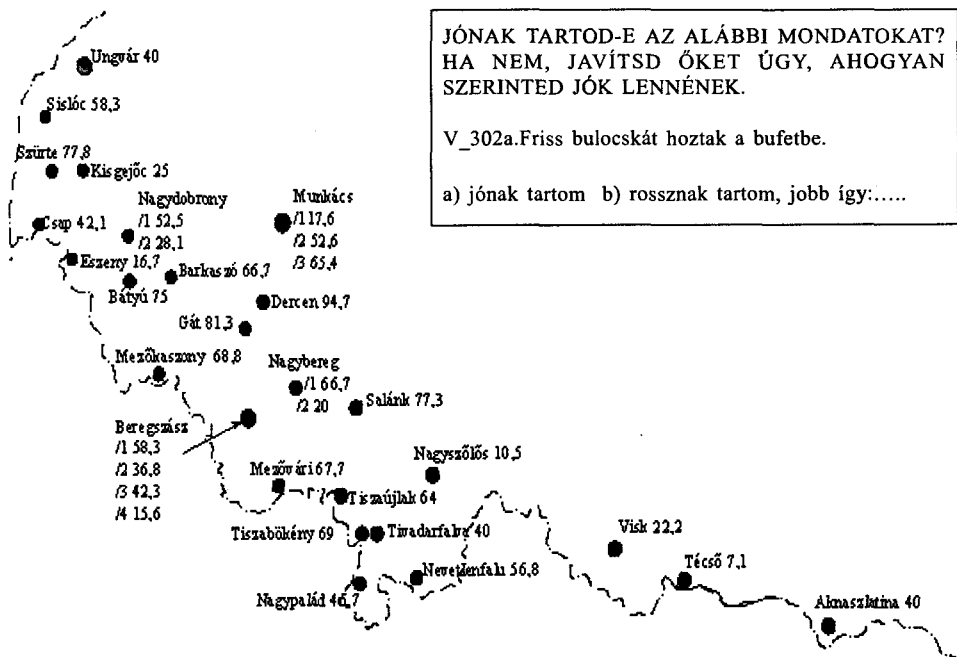
⁵⁵ A kutatásról és előzetes eredményeiről lásd Beregszászi–Cserniczkó 2006.

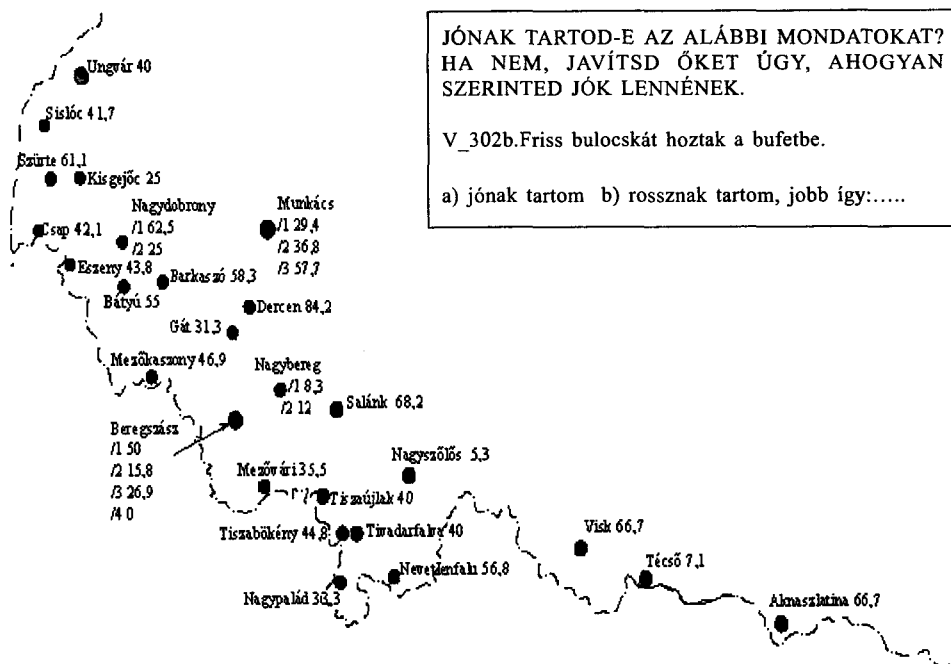
15. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (suksükölés)

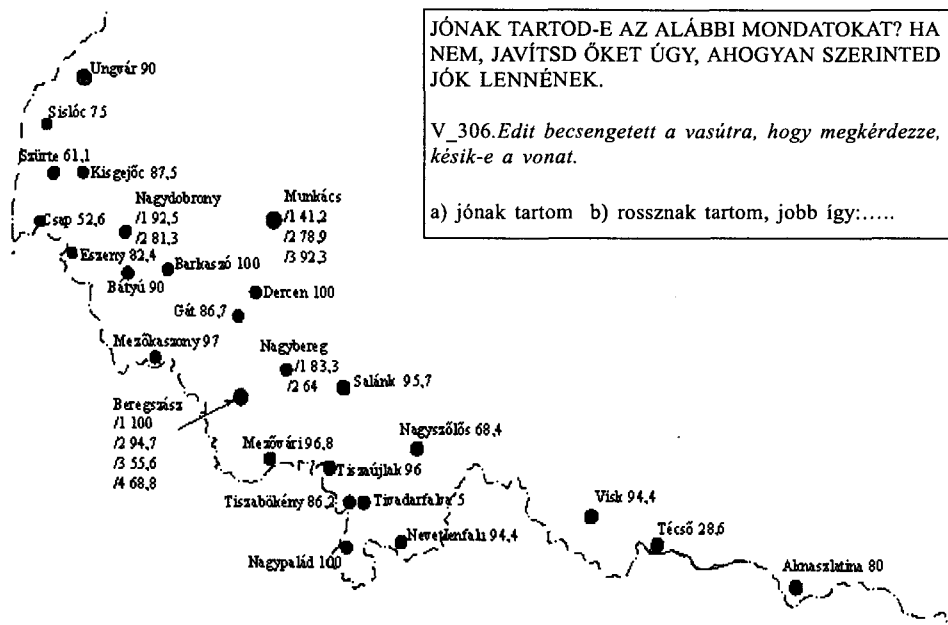
16. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként

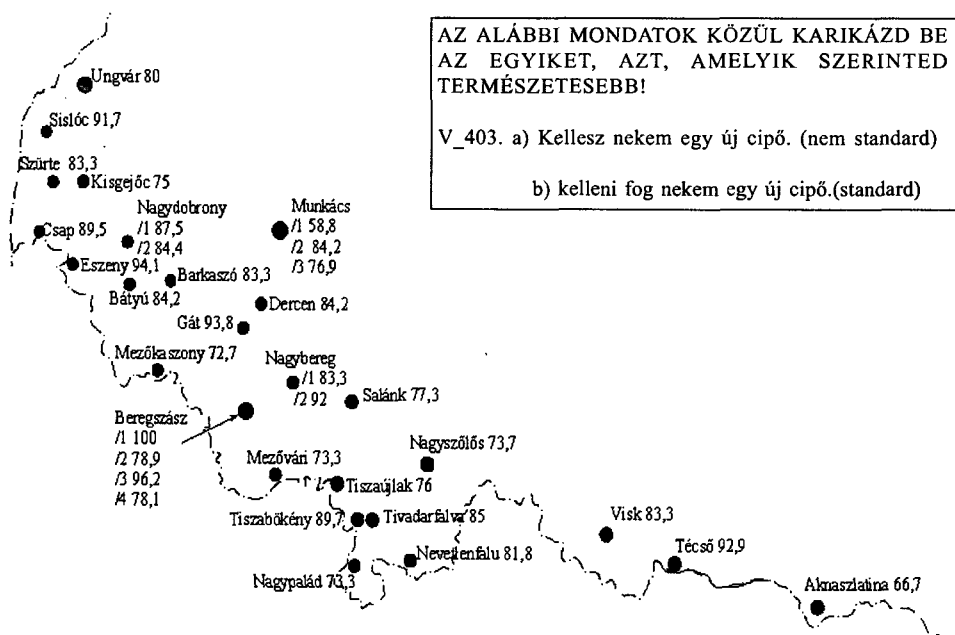
17. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (bulocska)

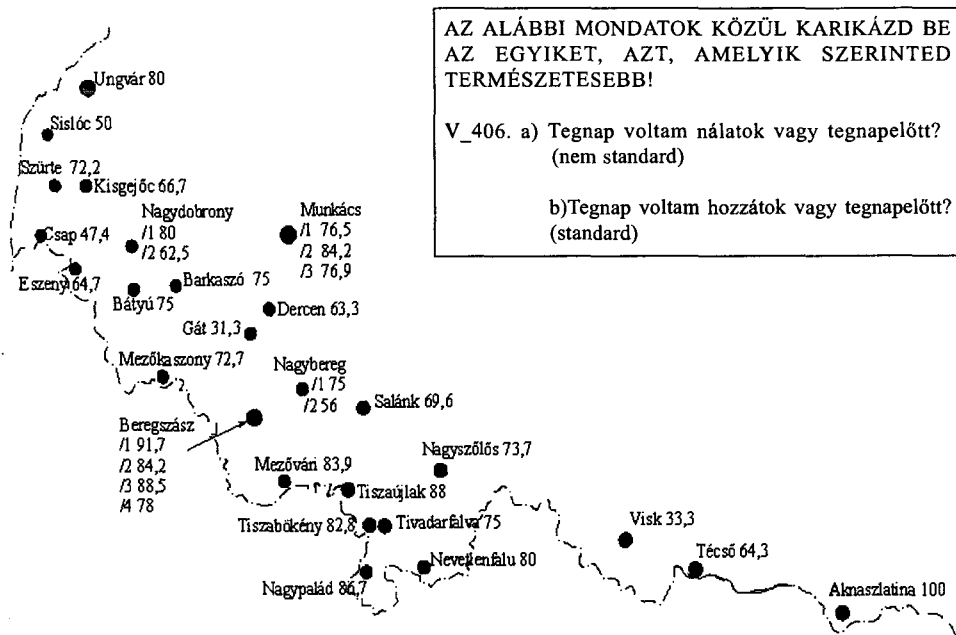
18. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (bufet)

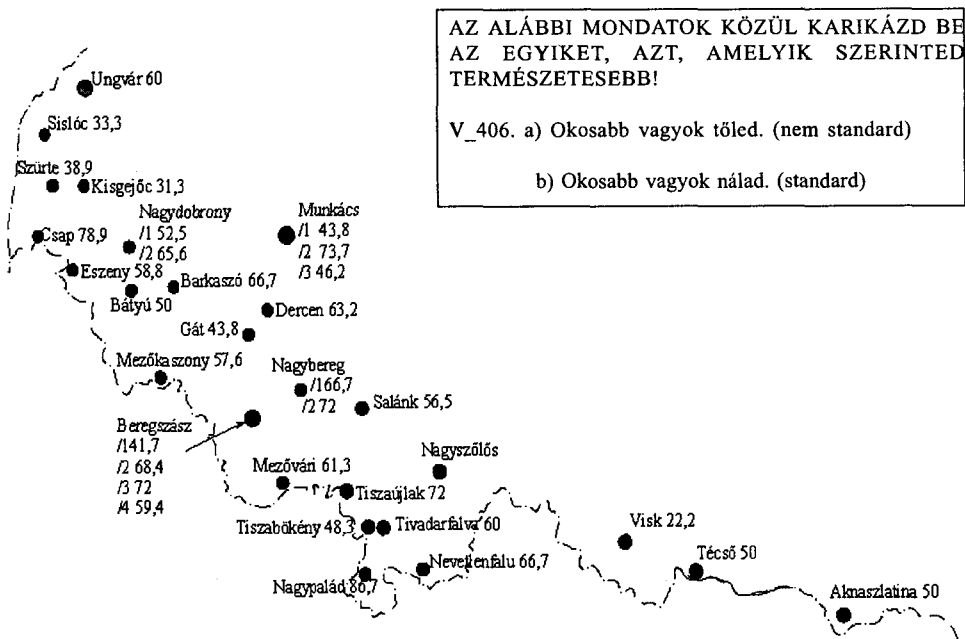
19. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (becsengetett)

20. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (kell lesz)

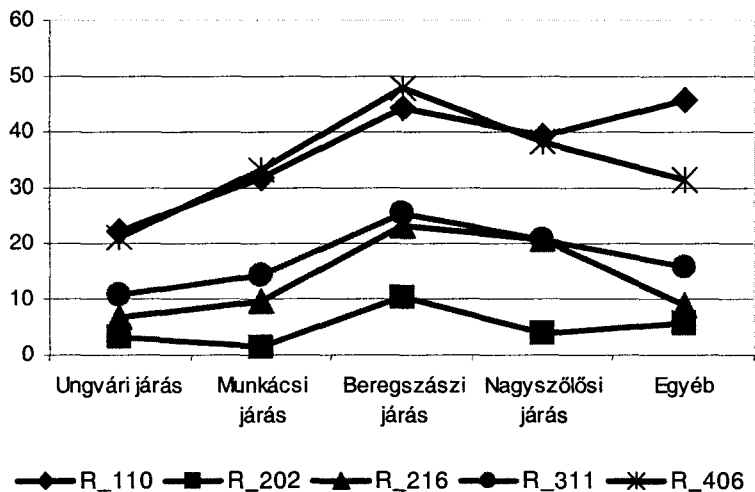
21. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (nálatok)

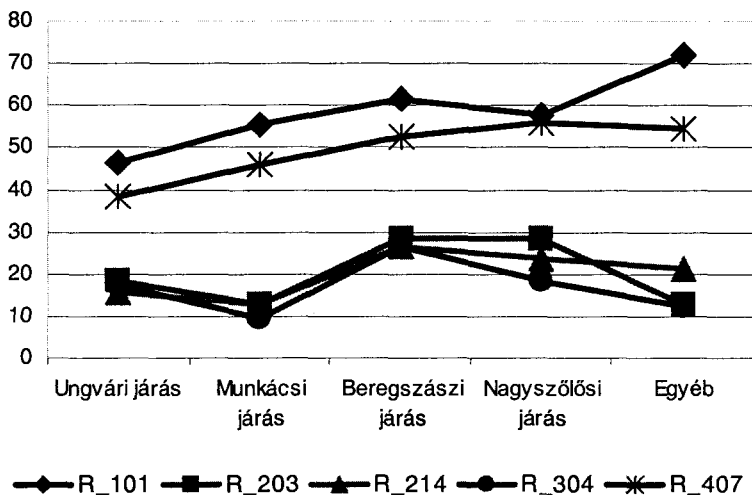
22. térkép. A nem-standard válaszok (nem javítottak vagy mást javítottak) %-os aránya iskolánként (hasonlítás)

Ha megvizsgáljuk a 7. és a 8. ábrát, melyek a kárpátaljai magyar közösség reprezentatív mintája alapján mutatja be a suksükölő és szukszükölő változatok előfordulási gyakoriságát járásonkénti bontásban, kiderül, hogy a Beregszászi és a Nagyszőlősi járásban inkább részei a nyelvjárási normának ezen változatok, mint például az Ungvári vagy Munkácsi járásban.

7. ábra. A nem-standard (suksükölő) változatok %-os aránya a 18 éven felüli kárpátaljai magyarság reprezentatív mintájában (N=518)

8. ábra. A nem-standard (szukszükölő) változatok %-os aránya a 18 éven felüli kárpátaljai magyarság reprezentatív mintájában (N=518)

A nyelvészeti kutatások tanulsága alapján az is nyilvánvaló, hogy bár a suksükölés és szukszükölés nyelvészetileg teljesen analóg, a két jelenség társadalmi megítélése mégis eltérő: jóval többen szukszükölnek, mint ahányan suksükölnek; a két nyelvi jegy szociális értékelése különbözik (lásd Kontra 1992, Váradí-Kontra 1994, Kontra szerk. 2003, Csernicskó 2002, Csernicskó szerk. 2003: 170–179, Beregszászi-Csernicskó 2006: 92–99). Ha pedig mindezt tudjuk, akkor ezt az iskolai anyanyelvi oktatásban is szem előtt kell tartanunk: nyilván nagyobb figyelmet kell fordítanunk a kevésbé stigmatizált, ezért a beszélők nagyobb része számára észrevehetően szukszükölésre, mint a suksükölésre.

7.4.4. Egy ajánlható módszer

A gyakorló magyartanárt, tanítót nyilván az is érdekli, hogyan alkalmazható a mindennapokban ez a szemlélet, illetve hogyan működtethető a kontrasztív módszer. Minthogy erre vonatkozólag nincs, nem is lehet általánosan érvényes minta, a magunk tapasztalataiból idézünk néhány példát.⁵⁶ Bár nyilván sokan azt várják, mégsem lehet az a célunk, hogy kész sablonokat adjunk a pedagógus kezébe, hiszen – amint azt az előzőekben láthattuk – akár iskoláról iskolára, településről településre változhat, milyen nyelvi jegyekre kell külön felhívnia a tanárnak az órákon a figyelmet.

A társasnyelvészeti szemléletet, illetve a kontrasztív módszert nemcsak azokon az órákon kell alkalmaznunk, ahol a nyelv és társadalom kapcsolatáról, a nyelvi változatosságról, a nyelvjárásokról és azok értékeiről esik szó, hanem minden nap, valamennyi órán. Csak úgy tudják elsajátítani tanítványaink, hogy mely nyelvi elem melyik nyelvváltozat jellemzője, csak akkor válhat a tanulók kommunikatív kompetenciájának szerves részévé a beszédhelyzethez automatikusan igazodó nyelvhasználat képessége, ha mi, pedagógusok következetesen segítjük őket ebben.

Mindenekelőtt saját magunk számára kell világossá tennünk, hogy az iskolai magyarórákon *nem általában „A” MAGYAR NYELV grammatikáját tanítjuk*, illetve tanuljuk (hiszen tudjuk: nem is létezik általában vett nyelv, minden nyelv nyelvváltozatok összessége), *hanem a magyar nyelv standard változatának (vagy ahogyan az iskolai tankönyvek és tantervek nevezik: az irodalmi és köznyelvnek) a normáit közvetítjük* tanítványaink felé.⁵⁷ Ami tehát nem egyezik a standard normával, éppúgy lehet helyes, szabályos és jó magyarul, csak épp nem a standard nyelvváltozat szabályai szerint. A mi feladatunk épp az, hogy felhívjuk a standard és nem-standard nyelvváltozatok közötti különbségekre a figyelmet, és tudatosítsuk, melyik nyelvi elem tartozik az egyik, s melyik a másik változathoz, melyik nyelvi jelenség használható az egyes beszédhelyzetekben; ám egyetlen pillanatra sem feledkezhetünk meg arról, hogy

⁵⁶ Saját tapasztalatunk a szemlélet és a módszer gyakorlati alkalmazásából származik. Ez azt jelenti, hogy a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán a Mai magyar nyelv című tárgy magyar szakos hallgatóknak tartott előadásain rendszeresen felhívjuk a figyelmet a standard norma és a más nyelvváltozatok közötti, a helyi nyelvváltozatokban releváns eltérésekre.

⁵⁷ Lanstyák István (2006) egyik tanulmányában abbéli reményét is megfogalmazza, hogy hamarosan el kell jönnie annak a korszaknak, „amely a magyarországi magyar kutatókat is arra ösztönzi, hogy tisztázzák: leírásuk tárgya az egyetemes magyar nyelv-e vagy a magyarországi magyar nyelv, ill. ezek melyik változata, változatai”.

mindezt nem felcserélő (szubtraktív), hanem hozzáadó (additív) szemléletben tegyük, tanulóink nyelvhasználatának megőrzése nélkül.

Lássunk most néhány konkrét példát arra, hogyan valósítható meg mindez! Ne feledjük azonban, hogy nem általános módszert, hanem csupán példákat szeretnénk szemléltetni! Azt, hogy hogyan alkalmazzuk a szemléletet a gyakorlatban, mindig az adott helyzet (az óra tananyaga, az osztály összetétele, a helyi nyelvjárási norma és nyelvhasználat, a tanár személyisége stb.) határozza meg.

Példáinkat a Magyar nyelv 5–12. osztály című tantervből (Kótyuk és mtsai 2005) választottuk, a 7. osztály anyagából. Itt *A beszéd tárgyköre* című részben több helyen is utal a tanterv arra, hogy a tanulónak: 1) ismernie kell az irodalmi nyelvi normát; 2) tudnia kell azt alkalmazni a meghatározott helyzetben; 3) képesnek kell lennie a szituációhoz igazítani a nyelvhasználatát; 4) tudnia kell megfelelően válogatni a rendelkezésére álló nyelvi eszközök közül. *A nyelvtan tárgyköre* című részben az igével kezdik az ismerkedést a tanulók. Ez a tananyag kitűnő alkalmat kínál ahhoz, hogy bemutassuk, hogyan alkalmazhatjuk a kontrasztív módszert. A tanterv több helyen közvetlenül is utal erre. Az egyes témakörök után található *Nyelvművelés* c. részben felhívja a pedagógusok figyelmét arra, mire kell odafigyelni az anyag átadása során. *Az ige-igék c.* rész után például ezt olvashatjuk: „A köznyelvi normáknak nem megfelelő tövváltozatok felismerése, kiküszöbölése a nyelvhasználat során (pl. *nől, föl, megynek* stb.)”. Az ige nyelvtani kategóriáinak tárgyalását követően pedig ezt találjuk: „A feltételes mód jelének helyes használata (*nákolás*). A kijelentő és a felszólító módú alakok helyes használata a *-t* végű igék esetében (a *suksükölés* és a *szukszükölés*)”.

Elsőként nézzük, hogyan értelmezzük ezeket a szavakat! Nyilvánvalóan nem úgy, hogy az említett nyelvjárási vagy archaikus tövváltozatok használatát, illetve hogy a nákolást vagy a suksükölést és szukszükölést minden lehető eszközzel ki kell irtanunk tanítványaink nyelvhasználatából! A pedagógusnak – a nyelvtudományi, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi alapelvekből adódóan – úgy kell értelmeznie a tanterv útmutatásait, hogy feladata a standard norma elsajátíttatása a már meglévő nyelvi alapok mellé, egymás mellé állítva a nyelvi változó változatait, tudatosítva azok használati körét. De hogyan?

A *nől, föl* nyelvjárási igealakok nyelvjárásiasságára például úgy hívhatjuk fel tanulóink figyelmét, ha a *v*-s változatú ige-igék kapcsán megjegyezzük: az irodalmi nyelvben csak két tövváltozatuk van, a szótári *nő, fő*, illetve a nem szótári, *v*-vel bővülő *növ-, főv-*; ám idősebb emberek beszédében esetleg hallhatják azt is, hogy *nől, föl*. Ezek nyelvjárási alakváltozatok, melyeket ne használjunk akkor, ha választékosan beszélünk, hiszen az irodalmi és köznyelvben a már említett két tövváltozatuk használatos.

Némileg másként járhatunk el a *megynek* (valamint a tanterv által nem említett további, pl. *mensz, mensztek, mégytek*) nyelvjárási igealak esetében. Tudjuk, hogy a *megy* rendhagyó ige-igé, s ennek megfelelően tövváltozatait úgy tudatosíthatjuk a leghatékonyabban, ha elragoztatjuk az igét kijelentő mód jelen időben (s természetesen alanyi ragozásban, hisz tárgyatlan ígéről van szó):

én *megy-ek*
te *mé-sz* vagy *mégy*⁵⁸
ő *megy*

mi *megy-ünk*
ti *men-tek*
ők *men-nek*

Ezt követően megkérdezzük, milyen tövváltozatait találhatjuk az igének az adott ragozási sorban. Négy tövváltozattal találkozhatunk: *megy, mégy, mé-, men-,* s ehhez járul még a *me-*, amely a ható igei származékokban jelentkezik: *me-het*. A tövváltozatok azonosítása után feltehetjük a kérdést: a fentiek mellett hogyan szokták még használni ezt az igét egyes szám 2., illetve többes szám 2. és 3. személyben?⁵⁹ Ha jól kérdezzünk, illetve ha a helyi nyelvhasználati normában előfordulnak, a következő nyelvjárási igealakokra számíthatunk: te *mensz*, ti *mensztek*, ti *mégytek*, ők *megynek*. Ezen változatokat összevetve a standard változatokkal arra is felhívhatjuk a figyelmet, hogy a nyelvjárási alakok szerkesztése is abszolút logikus, hiszen valamennyi létező tövváltozattól indul ki.

Az ún. náközásra, azaz a mély hangrendű ige-tőhöz az alanyi iktelen ragozás egyes szám 1. személyében a standard normával ellentétben hangrendileg illeszkedő feltételes mód jelére a 7. osztályos tananyagban az igemódok oktatásánál térhetünk ki.⁶⁰ A feltételes mód jelének ismertetése után hívjuk fel a tanulók figyelmét arra: a mély hangrendű igékhez (pl. *tud, vár, akar*) a köznyelvben alanyi ragozás egyes szám 1. személyben nem illeszkedik a módjel: *én tudnék, várnék, akarnék*; bizonyos nyelvjárásokban azonban az illeszkedés előfordul, s a beszélők azt mondják: *én tudnák, várnák, akarnák*.⁶¹

A suksükölésre és a szukszükölésre⁶² a 7. osztályos tananyagban az igeragozás tanítása és az igemódok tárgyalása során hívhatjuk fel a figyelmet.⁶³

Hogy mi módon kapcsolható az alanyi és tárgyaz ragozás tanításához a suksükölés és szukszükölés kérdése, kitűnően foglalja össze az MTA Nyelvtudományi Intézetének igazgatója, Kenesei István (2004: 79) *A nyelv és a nyelvek* című könyvében:

⁵⁸ Vegyük észre: a standard nyelvváltozatban is van változatosság: a *mégy* és a *mész* igealak egyaránt standard (lásd Rác szerk. 1971: 102, Keszler szerk. 2000: 101–102).

⁵⁹ Kicsit is rutinos pedagógus tudja: nem feltétlenül ilyen formában kell megfogalmaznunk a kérdést. Kérdezhetjük például így, azt várva, hogy a gyerekek kiegészítik a kérdést: Hogy szokták még mondani: te *me...*, ti *mé...*, ők *me...*? Vagy a következőképpen: Hallottátok-e már, hogy valaki így mondja: te *mensz*, vagy azt, hogy ti *mégytek*, *mensztek*, ők *megynek*? (Nyilvánvaló, hogy azokra a változatokra kell rákérdeznie a pedagógusnak, melyek a helyi nyelvhasználatban relevánsak.) A további kérdészi változatoknak szinte csak a tanár kreativitása szab határt. Illetve már eleve az ige elragozása során is felmerülhet egy vagy több nyelvjárási alakváltozat is.

⁶⁰ De már korábban is szót ejthetünk a kérdésről. Például az 5. osztályban az illeszkedés tanításánál (Kótyuk és mtsai 2005: 20).

⁶¹ Semmiképp se mondjuk azonban azt a tanítványainknak, hogy azért ne használják a köznyelvben az illeszkedő alakokat, mert az illeszkedés eltüntet a különbséget a tárgyaz ragozás többes szám 3. személyű és alanyi ragozás egyes szám 1. személyű igealakok között! Amint erre a 7.4.1. alpontban rámutattunk, az egybeesés más számban és személyben, illetve a magas hangrendű igéknél természetes és teljességgel standard, tehát nem lehet értelemszaváró.

⁶² Valamint a nyelvészeti analog csukeszükölésre (lásd pl. *tanítja – tanítsa*; lásd a 23. térképet) is.

⁶³ De természetesen korábban és később is említést tehetünk erről a jelenségről. Például az 5. osztályban, amikor a hasonulást és összeolvadást és azok írásban jelölt eseteit tanítjuk (Kótyuk és mtsai 2005: 20), vagy amikor a 11. osztályban a nyelv változatosságáról, a nyelvi változatokról, a nyelvjárások jellemzőiről ejtünk szót.

„A magyar igéknek kétféle ragozásuk van (a világon nem sok ilyen nyelv van), alanyi és tárgyas: *Vár-tok (egy embert)*, de *Vár-já-tok az embert*. A többes számban a tárgyas ragozásnak ez a *J* morféma az igék egy nagy csoportjában teljesen egybeesik a felszólító mód *J* morfémaival, illetve annak allomorfjaival: *Vár-já-tok meg az embert!*, továbbá: *Megvár-j-uk az embert* és *Vár-j-uk meg az embert!*; *Megvár-j-ák az embert* és *Vár-j-ák meg az embert!* Mind a két *J* morfémanak egyik azonos alakú változata az *-s*. Az olvasások szóról nem tudjuk eldönteni, hogy az *Elolvassátok a leckét* formájú kijelentő vagy az *Olvassátok el a leckét!* Felszólító mondatból vettük-e ki. Mármost a *t*-re végződő igéknél a két *J* morféma változatai eltérnek egymástól: a tárgyas ragozás *J*-je *-j* alakban jelenik meg: *Elront-já-tok a játékot*; a felszólító módé pedig *-s*-ként fordul elő: *Ront-sá-tok el a játékot!* Nyilvánvaló, hogy a többi igénél fellelhető allomorfok közti azonosság rendkívüli erővel igyekszik a *t* végű igéket is beilleszteni a sorba, hiszen a különbség elmosása még értelemzavarónak sem mondható (a többi igénél fel sem tűnik). Az egyszerűbb hasonulási szabály pedig nehezen tűri el a kivételt. Megemlíthetjük, hogy a magas hangrendű igéknél ez az egybeolvadás nem fordulhat elő ilyen gyakran, mivel a kérdéses végzések egy része nagymértékben különbözik egymástól: *értsétek*, de *értitek*. Ezért nem hallunk olyan nyelvhelyességi hibákat, mint: *Értsétek a feladatot?* Itt az egyetlen „veszélyes” forma a többes szám első személyű *értjük, vetjük*, melyek az egyalakú *lessük* mintájára változhatnak *értsük* és *ves-sük* alakokra”.

Bemutathatjuk, hogy a tárgyas ragozás többes szám 1. személyében a kijelentő módú és felszólító módú igealak egybeesik⁶⁴; további igéknél pedig az egyes szám 3., valamint a többes szám 1., 2. és 3. személyében is megvan ez az azonos alakúság.⁶⁵ Rá kell világítanunk ugyanakkor, hogy a *-t* végű igéknél a köznyelvben (a standard norma szerint) ez az egybeesés nincs meg: tárgyas ragozás, egyes szám 3. személy, ill. többes szám 1–3. személy kijelentő módban: *futja, futjuk, futjátok, futják*; *ragasztja, ragasztjuk, ragasztjátok, ragasztják*; *tanítja, tanítjuk, tanítjátok, tanítják*, ellenben felszólító módban: *fussa, fussuk, fussátok, fussák*; *ragassza, ragasszuk, ragasszátok, ragasszák*; *tanítsa, tanítsuk, tanítsátok, tanítsák*. Vannak azonban olyan nyelvjárások, melyekben a *-t*-re végződő igéket is úgy ragozzák tárgyas ragozásban, hogy egybeesik a kijelentő és felszólító módú változat. A Magyar Nyelvjárások Atlaszában (MNYA.) 861. térképlapja például a *tanítja* igealak nyelvjárási megfelelőit mutatja be (23. térkép), a 487. térképlap pedig a *ringatja* szóét (24. térkép).

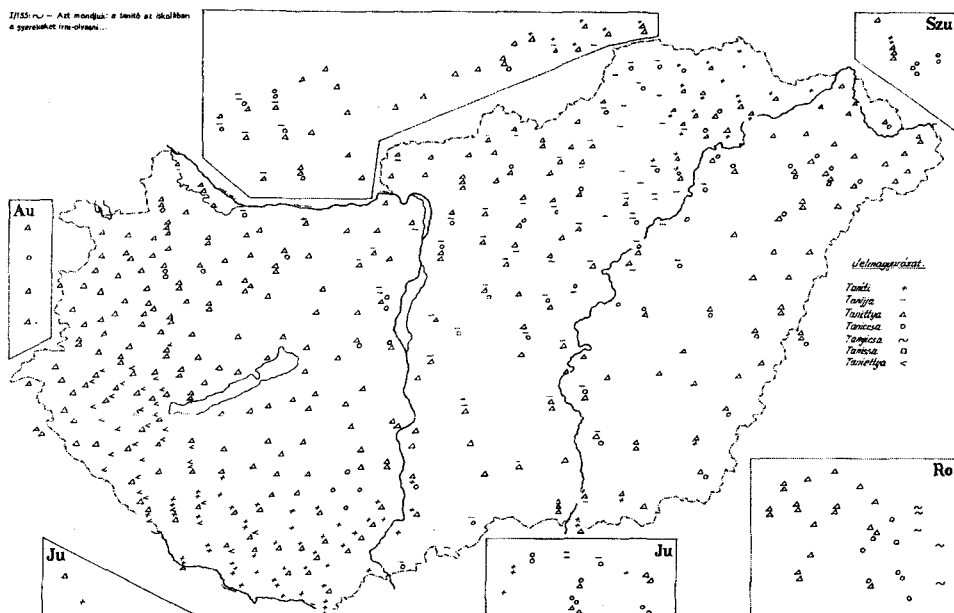
Természetes, hogy az új anyag átadása során a fentiek szó szerinti ismétlése nem vezethet eredményre, hiszen a magyarázatot a 7. osztályos gyerekekhez kell igazítanunk.

⁶⁴ Tárgyas ragozásban többes szám 1. személyben a kijelentő mód és felszólító mód egyaránt: *mi nézzük, mérjük, kérjük* stb.

⁶⁵ Tárgyas ragozás egyes szám 3. személy, kijelentő és felszólító mód egyaránt: *ő várja, tudja, akarja*; többes szám 1., 2. és 3. személy: *mi várjuk, tudjuk, akarjuk*, *ti várjátok, tudjátok, akarjátok*, *ők várják, tudják, akarják*.

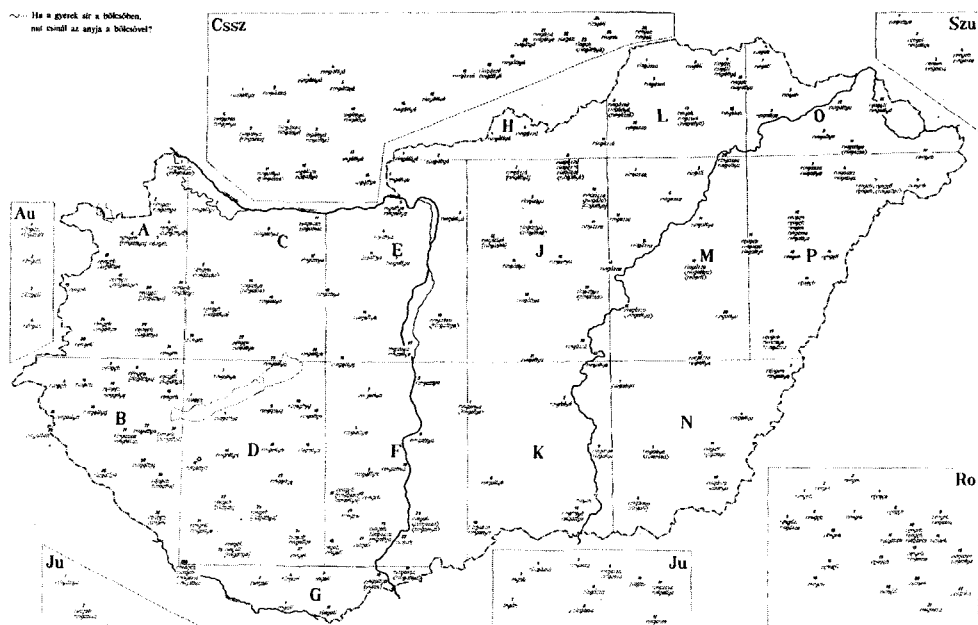
Írások: Az ország: a tanít az iskolán

a gyereket ír-olvas...

23. térkép. A *tanítja* nyelvjárási alakváltozatai a MNyA. 861. térképlapján (Szabó 1979 térképmelléklete)

Ha a gyerek az a polcsón, név van az anyja a bőlcsón?

24. térkép. A *ringatja* nyelvjárási alakváltozatai a MNyA. 487. térképlapján

S hogy amit elmondunk, ne csak száraz elméleti anyag legyen, a begyakorlás során merjünk elszakadni a tankönyvben található anyagtól, és akár egy-két saját magunk szerkesztette feladattal térjünk vissza a tanári magyarázatban elmondottakhoz. Példának okáért néhány olyan feladatot mutatunk be, melyek a fentiekben ismertetett anyag begyakorlását segíthetik. Egy feladatot nemcsak egy, hanem több jelenség begyakorlására is használhatunk. Az 1. feladat például a korábban tárgyalt és a tantervben külön is említett nyelvjárási igetövek nyelvjárási alakjainak felismer-tetését éppúgy segítheti, mint néhány szintén, a dialektu**u**mokban élő névszótó azono-sítását. Éppen ezért nem közvetlenül az igetövek témaköre után, hanem valamely összefoglaló órán célszerű alkalmazni, amikor már a névszótövek típusait is átvették a tanulók. A névszótövek kapcsán ugyanis szintén fel kell hívnunk a tanulóink figyel-mét arra, hogy vannak olyan névszótövek, melyek a köznyelvben egyalakúak, ám a nyelvjárások egy részében többalakúak, illetve fordítva: egyes tövek egyalakúak néhány dialektusban, miközben az irodalmi norma szerint több tőváltozatuk van. Az itt bemutatott feladatban a *butrot*, *motrok*, *feheret* szóalakok nyelvjárásiak, mert a standard magyarban ezen töveknek egyetlen tőváltozatuk van: a szótári *bútor*, *mo-tor*, *fehér*, s ezekhez járul valamennyi toldalék: *bútort*, *bútorok*, *bútoros*, *motort*, *motorok*, *motoros*, *fehéret*, *fehérek*, *fehéredik*. A *tehen*, *vereb*, *tűz*, *husszor* szintén nyelvjárási, ám azért, mert ezek a tövek a helyi dialektusok egy részében csak egy-alakúak, a köznyelvben viszont többalakúak: szótári tővük hosszú magánhangzója bizonyos toldalékok előtt megrövidül (*tehén* – *tehenek*, *veréb* – *verebek*, *tűz* – *tűzet*, *hús*z – *huszadik*).

A 2. feladatot az igemódok témakörének tanítása után használhatjuk. A 3. feladat az alanyi és a tárgyas ragozás begyakorlása közben emlékezteti a tanulókat a kijelentő és felszólító mód egybeesésének eseteire, miközben a személyrag, illetve a módjel azonosítását is gyakorolják, s felidézik a tőtípusokat is.

1. Válasszátok ki a szavak közül a nyelvjárási alakokat, majd írástok melléjük a köznyelvi megfelelőjüket! Függőleges vonallal válasszátok el a szótövet a toldalé-koktól! Határozzátok meg két kiválasztott szó tőtípusát!

nől, *lövés*, *tehen*, *higgy*, *megynek*, *vereb*, *butrot*, *tűzben*, *vinnem*, *hús*zas,
fől, *feheret*, *fát*, *bokrok*, *ehet*, *öregszik*, *motrok*, *vidd*, *husszor*, *igyad*

2. Szerinted az alábbi mondatok megfelelnek-e a köznyelvi normának? Ame-lyik véleményed szerint nem, azt alakítsd át úgy, hogy köznyelvi legyen!

- Tudnák én jobban is dolgozni, ha akarnák.*
- Menj odébb, mert nem lássuk tőled a tévét!*
- Sajnos Mari mindig minden feladatát elhalassza másnapra.*
- Bodrit hiába tanítsuk már hetek óta erre a mutatóványra.*

3. Osszátok három oszlopra a füzetlapot! Az alábbi igék közül (melyek mind kijelentő módban vannak) írástok ki az első oszlopba az alanyi, a másodikba pedig a tárgy-as ragozású igéket! A harmadik oszlopban tüntessétek fel a második oszlopba

kiírt szavak felszólító módú alakját (a szám és személy megtartása mellett)! Figyeljétek meg, mely szavaknál és milyen számban és személyben esik egybe a kijelentő és felszólító módú igealak! Magyarázzátok meg, mely igék esetében (és milyen személyben és számban) tér el egymástól a kijelentő és felszólító mód!

Végül válasszatok ki egy olyan szót a második oszlopból, melynél egybeesik a kijelentő és a felszólító módú alak, és bontsátok elemeire (függőleges vonallal határolva el egymástól a szótövet és a toldalékokat)! Ugyanezt az elemzést végezzétek el a felszólító módú változaton is! Milyen hasonlóságokat és különbségeket találtok? Mely tőtípusba tartozik az elemzett igető?

úszik, várja, nézzük, kap, lép, néz, ragasztjuk, nézi, látja, repülsz, esik, tanít, tanítjátok, hozzuk, lépünk, látok

Ezek mellett vagy helyett természetesen más típusú feladatokat, gyakorlatokat is alkalmazhatunk. Kiválóan alkalmasak például a nyelvi változók különböző nyelvváltozatokban realizálódó változatainak tudatosítására a szituációs feladatok, gyakorlatok, melyek során a tanulónak mindig egy konkrét beszédhelyzethez kell igazítania szóban és/vagy írásban a nyelvhasználatát, figyelembe véve a szituáció kötelező elemeit (ki, mikor, hol, miről beszél). A 4., 5. és 6. feladat olyan szituációt teremt, melyben a tanulóknak különböző nyelv- és stílusváltozatokat kell aktívan használniuk.

4. Képzeld el, hogy tanúja voltál annak, amint az egyik osztálytársad kerékpárral véletlenül nekiment egy szénásszekérnek. Bár a bicikli összetört és a széna egy része leborult, s a bakon ülő bácsi nagyon dühösen kiabált a kétségbeesetten magyarázkodó barátodra, szerencsére senkinek nem lett semmi baja. Neked mint szemtanúnak, többször is el kell mesélned a történetet:

- a) *osztálytársaidnak;*
- b) *az osztályfőnöknek;*
- c) *osztálytársad szüleinek;*
- d) *nagymamádnak;*
- e) *a helyszínre érkező rendőröknek;*
- f) *a balesetbe keveredett osztálytársad legjobb barátnőjének.*

5. A barátod kerékpáros balesetének rajtad kívül tanúja volt még:

- a) *egy kb. 20–25 éves számítógépes szakember;*
- b) *egy kb. 60 esztendős, a piacon saját maga termelte zöldségeket árusító néni;*
- c) *egy 13 éves csinos lány.*

Ők hogyan adják tovább otthon, amit láttak?

6. Mit gondolsz, hogyan látták az esetet maguk az érintettek? Hogyan mondja el ugyanazt a történetet a saját szemszögéből:

- a) *a kerékpárját sajnáló osztálytársad a barátainak,*
- b) *illetve a szétszóródott széna miatt kesergő bácsi a feleségének?*

Adamikné Jászó Anna (2001: 15) *Anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig* című kötete előszavában írja az alábbiakat: „Korunk prakticista szemlélete a módszertant is elérte: a tanárok – szerencsére még nem mindegyikük – nem szemléletet, nem elveket akarnak elsajátítani, hanem recepteket követelnek, kész feladatsorokat, melyekkel nem kell bajlódni, csak a gyerek elé kell őket tenni”. Mi azonban bízunk a kárpátaljai magyar pedagógusok szaktudásában és kreativitásában, ezért további feladatok kiötlése helyett emlékeztetni szeretnénk a kollégákat arra, hogy nincs egyedül üdvöztető módszer, nincs olyan feladat, amely mindig, minden körülmény között biztos eredményre vezet. A pedagógus feladata és felelőssége, hogy az adott helyzethez igazítsa magyarázatát, példáit, a begyakorláshoz használt feladatokat. S ha az osztályba belépő tanár következetesen alkalmazza a társasnyelvészeti szemléletet és a kontrasztív módszert, meggyőződésünk, hogy anyanyelvi nevelésünk hatékonyabb lesz, nyelvtanóráink pedig színesebbek, tanítványaink számára érdekesebbek és hasznosabbak lesznek.

7.4.5. A felsőoktatás felelőssége

A fentiek alapján nyilvánvalóan egyet kell értenünk Péntek Jánossal: „Alapvető szakmai követelmény, hogy mind az oktatási szakemberek, mind a pedagógusok pontosan ismerjék a környezet nyelvét (...) a nyelvhasználatnak a közmagyartól eltérő tüneteit (regionalitás, interferencia-jelenségek, archaikus jelleg, hiperkorrekció, a nyelvérzék bizonytalanságai, pszichikai eredetű gátlások, nyelvi attitűd). Mindezek ismeretében a cél a nyelvi öntudat erősítése, a nyelvhasználat bátorítása” (Péntek 1999: 41).

Természetesen e téren a felelősség nem kizárólag az iskolai magyartanároké. Az iskolákban anyanyelvet oktató pedagógusokat ugyanis a „tudomány fellelőgveirai-ban”, felsőoktatási intézményekben: egyetemeken és főiskolákon képzik. Kontra Miklós írja az iskolai nyelvi megőlyegzés kapcsán az alábbiakat:

„Tanárképzésünk sok egyetemen és főiskolán a 21. század elején is fenntartja, illetve továbbörökíti a megőlyegzést. Nyilvánvalóan nem azért, mert az egyetemi tanárok, nyelvészek és módszertant oktatók tudatosan ’rombolni akarják növendékeik lelkét’ (Papp István), avagy romboltatni akarják az általuk képzett magyartanárokkal a növendékek lelkét, hanem azért, mert a hagyomány rabjai, akik nem teszik kritika tárgyává az évszázados elveket és tanári praxist. (...) A megőlyegzett beszédű embereket sokszor diszkriminálják is. Az ilyen nyelvi alapú diszkrimináció gyakran rejtve marad, de attól még működik. A diszkrimináció megszüntetésének, vagy legalábbis csökkentésének nem az a módja, hogy az embereket beszédük megváltoztatására készítjük, hanem az, hogy a diszkriminációt tápláló előítéleteket próbáljuk megváltoztatni. (...) Amiként a magyar iskola ma is a nyelvi alapú diszkrimináció kialakításának legfőbb színtere, úgy válhatna a jövőben az előítéletek táplálta diszkrimináció csökkentésének intézményéve” (Kontra szerk. 2003: 333–335).

Az iskolai anyanyelvoktatás csak úgy szabadulhat meg régi beidegződéseitől, nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból egyaránt tarthatat-

lan, alacsony (vagy inkább negatív) hatékonyságú szemléletétől és módszereitől, ha a pedagógusképzés a szakmailag (nyelvtudományi módszerekkel alátámasztott) és didaktikailag megalapozott szemléletet és módszereket közvetíti a jövő oktatói felé; illetve ha az oktatás irányítói olyan tantervekkel, tankönyvekkel és oktatási segédletekkel, módszertani útmutatókkal látják el őket, melyek nem a nyelvi alapú diszkriminációt éltetik tovább, nem nyelvművelői babonákat terjesztenek, hanem ismereteket és hasznosítható tudást közvetítenek.

Mindez nem példa nélküli. Luxemburgban, Svájcban vagy éppen Norvégiában régóta a tolerancia jellemzi az anyanyelvi nevelést; olyannyira, hogy Norvégiában egy törvény szerint a tanároknak tilos megváltoztatni azt a nyelvet, amelyet a gyerek az osztályban használ (lásd Trudgill 1996: 9). A sokak által sztereotip módon konzervatívnak és elitistának tartott Angliában is megtörtént a szemléletváltás: az országban olyan tantervet dolgoztak ki, amely a hozzáadó szemléletet támogatja (lásd Hudson–Walmsley 2005: 613, Kontra 2006b: 103).

Öröndöletes, hogy ezen az úton már Kárpátalján is megtörténtek az első lépések a 2005-ben megjelent új magyar nyelv tanterv (Kótyuk és mtsai 2005) és a már ennek alapján elkészült 5. osztályos tankönyv (Kótyuk 2005) révén.

A felsőoktatásban oktató nyelvészek (Kótyuk István és Csermicskó István), valamint gyakorló iskolai tanárok (Hnatik-Riskó Márta, Horkay Zsuzsanna és Nagy Sándor) által készített tanterv az útmutatóban meghatározza: „Az anyanyelv oktatásának *fő célja* annak elérése, hogy a tanuló birtokolja az anyanyelv eszközeit, annak változatait, stílusait és műfajait, szabadon és a kommunikációs célnak megfelelően tudja alkalmazni ezeket a beszédevékenység minden szférájában (szövegértés, olvasás, beszéd, írás), azaz elérje a kommunikatív kompetencia megfelelő szintjét”. Azaz: „A tanár fő feladata az, hogy megtanítsa a tanulókat a legmegfelelőbb nyelvi eszköz kiválasztására és annak meghatározására, hogy azok milyen mértékben felelnek meg a beszédhelyzetnek”. Ebben a folyamatban a nyelvtani (grammatikai) ismeretek oktatása – amelyekre a korábbi tantervekben a legnagyobb figyelem jutott – nem cél, hanem eszköz: „A nyelvtanítás és a beszédfejlesztés szerves összekapcsolásának elve azt jelenti, hogy a nyelvtani fogalmak, helyesírási szabályok, kiejtési normák megtanítása eszköz az oktatás legfontosabb céljának elérésére. Ezért a nyelvtani fogalmakat, nyelvi jelenségeket, törvényszerűségeket és normákat nem a beszédől elszigetelve, hanem a szöveg alapján kell oktatni, s a tanult ismereteket a beszéd folyamatban kell alkalmazni. A nyelvi kompetenciát aktuális, a tanulók számára személy szerint is lényeges és fontos oktatási és közéleti problémák elemzése során kell kialakítani és fejleszteni, aminek következtében kialakul bennük a nyelvtanulás motivációja”.

Ha nyelvtudományi megközelítésben vizsgáljuk meg a tanterv útmutatójában megfogalmazott és a tananyag tartalmában, bemutatásának szemléletében és szerkezetében többé-kevésbé következetesen alkalmazott koncepciót, akkor azt mondhatjuk: az új tanterv révén a kárpátaljai magyar iskolai anyanyelvi nevelés a modern nyelvtudomány és nyelvpedagógia alapelveire épül. A korábbi tantervekkel ellentétben nem a grammatika oktatását tekinti fő feladatának, hanem azt, hogy az iskolából

kikerülők képesek legyenek minden helyzethez megtalálni a megfelelő nyelvi változatokat és grammatikai formákat. Ez pedig nem más, mint a kommunikatív kompetencia, a helyzethez igazodó nyelvhasználat, vagyis: a nyelvhasználat *helyénvalóságának* ismerete. Ez a hozzáállás mindenképpen új a korábbi tantervek grammatika-központúságához képest, ami azonban nem jelenti azt, hogy a nyelvtani rendszer megismertetésére nem fordítanak kellő figyelmet a szerzők. A szemléletváltás azt jelenti, hogy a nyelvtant nem öncélúan, nem azért kell tanítani, hogy a gyerekek kapásból tudjon elemezni többszörösen összetett mondatokat, hanem azért, hogy könnyen, magabiztosan és tudatosan tudjon válogatni a rendelkezésére álló nyelvi elemek közül, amikor egy konkrét élethelyzetben kell szóban vagy írásban megnyilvánulnia.

Mindenképpen új, a nemzetközi és magyar nyelvtudomány szellemiségével egyező az új tanterv szemléletváltása a magyar nyelv különböző változataival, a nyelvi változatossággal kapcsolatban. Ebben a tantervben csak néhol, nyomokban bukkan fel az egynormájú, diszkrimináló nyelvszemlélet, amely a standard nyelvváltozat (az ún. irodalmi és köznyelv) felsőbbrendűségét hirdeti, és amely a többi nyelvváltozatot és használót elítéli. Hiába is keresnénk a tantervben olyan részeket, amely arra buzdítja a tanárokat, hogy irtsák ki a tanulók nyelvhasználatából a nyelvjárási jelenségeket vagy a magyar nyelv kárpátjai helyzetéből adódó kontaktusnyelvi hatásokat. Azaz: a tanterv nem a felcserélő (szubtraktív), hanem a modern nyelvészeti és nyelvpedagógiai álláspont által képviselt, nyelvi emberi jogi szempontból is támogatandó hozzáadó (additív) nyelvszemléletet alkalmazza és ajánlja a pedagógusoknak. Azt, hogy ha egy tanuló például *lábtó*-t mond *létra* helyett, vagy azt mondja: *mi szeressük a fagyit*, ahelyett, hogy *mi szeretjük a fagyit*, a pedagógus nem bélyegzi rossznak, helytelennek a nyelvjárási jelenségek használatát, hanem – ahogyan a tanterv útmutatója javasolja – rámutat arra, hogy ezek a nyelvi elemek mely beszédhelyzetben lehetnek helyénvalóak, s melyek azok a szituációk, ahol helyettük célszerűbb, ajánlatosabb az iskolában elsajátított, kodifikált standard változatokat használni, mert ahhoz a helyzethez az illik, ott annak az alkalmazása a helyénvaló.

Ám ahhoz, hogy a tanulók tudják, mely nyelvi elemek tartoznak a standard, melyek pedig a nem standard nyelvváltozatokhoz, ez utóbbiak jellemzőit is meg kell ismerniük. Korábbi tanterveink (és az ezek nyomán született tankönyvek is) gyakorlatilag semmit sem mondtak a nem-standard nyelvváltozatokról (a nyelvjárásokról, a szlengről, a kisebbségi helyzetben élők kontaktusváltozatairól stb.), vagy ha mégis, akkor azt felcserélő szemléletben tették. A most megjelent tantervben először jelennek meg olyan témakörök, mint például az alábbiak: *Nyelv és nyelvváltozatok. A nyelv változékonysága és viszonylagos állandósága. Egy ember – több nyelvváltozat. A nyelvváltozatok virtuális egyenlősége és aktuális egyenlőtlensége. A nyelvi alapú diszkrimináció és a nyelvi tolerancia. A helyi magyar nyelvváltozatok jellemző sajátosságai (nyelvjárási jellemzők, a nyelvi kontaktusok hatásai: kölcsönzés, kódváltás, pragmatikai sajátosságok); a magyar nyelv más változataihoz viszonyított különbségek. A szituatív (beszédhelyzethez igazodó) nyelvhasználat.*

Elmondhatjuk továbbá, hogy a pedagógusok képzése terén is történt előrelépés. A beregszászi II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskolán olyan nyelvi szemléletben képzünk magyartanárokat, hogy oktatási intézményeink ne terjesszék, hanem csökkentsék a nyelvészeti, nyelvpedagógiai és nyelvi emberi jogi szempontból is tarthatatlan előítéleteken alapuló diszkriminációt.

Erre már csak azért is szükség van, mert nyelvjárások, a standardtól eltérő nyelvi elemek mindig lesznek. Egyik adatközlőnk így fogalmazott: „hiába repülsz te akárhová, akkor is az otthonod itt van, ahol születted”. Az otthon tanult, a családban, a közvetlen környezettől elsajátított nyelvváltozatainkra is érvényes mindez: „hiába repülsz te akárhová”, a nyelvi alapok a sírig elkísérnek.

Felhasznált irodalom

- A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja.* Uzsgorod: Kárpáti Kiadó, 1986.
- A. Jászó Anna szerk. 1995. *A magyar nyelv könyve.* Budapest: Trezor Kiadó.
- Adamikné Jászó Anna 2002. *Az anyanyelvi nevelés az ábécétől az érettségiig.* Budapest: Trezor Kiadó.
- Antal László szerk. 1989. *Modern nyelvészeti szöveggyűjtemény I.* (A prágai iskola). Budapest: Tankönyvkiadó.
- Balogh Lajos – Debreceni Anikó 1995. Nagydobrony helye a kárpátaljai magyar nyelvjárások rendszerében. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 155–161. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk. 1990. *Élőnyelvi tanulmányok.* Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Balogh Lajos 1991a. A suksükölés. *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 12., 3. lap.
- Balogh Lajos 1991b. Palócok a Kárpátalján? In: Hajdú Mihály – Kiss Jenő szerk., *Emlékkönyv Benkő Loránd hetvenedik születésnapjára*, 63–66. Budapest: ELTE.
- Balogh Lajos 1993a. Néhány megjegyzés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról. *Magyar Nyelv* LXXXIX: 225–229.
- Balogh Lajos 1993b. A magyar nyelv Kárpátalján. In: Lizanec Péter és Horváth Katalin szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 107–121. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Balogh Lajos 1994a. A magyar nyelv Kárpátalján. *Magyar Nyelvőr* 118: 26–38.
- Balogh Lajos 1994b. A magyar köznyelv problémái Kárpátalján. *Felső-Magyarországi Szemle* 1994/4: 96–101.
- Balogh Lajos 1996. A magyar településnevek használatának problémái Kárpátalján. In: Gadányi Károly és mtsai szerk., *Nyelvi tudat, identitástudat, nyelvhasználat*, 133–137. Szombathely: BDTF.
- Balogh Lajos 1997. A magyar nyelvjárások és a suksükölés. *Magyar Nyelv* XCIII/3: 354–360.
- Bárczi Géza 1963. *A magyar nyelv életrajza.* Budapest: Gondolat.
- Bartha Csilla 1991. Az erdélyi menekültek magyar nyelvi viszontagságai. *Regio* 1991/1: 77–87.
- Bartha Csilla 1993. *Egy amerikai magyar közösség nyelvhasználatának szociolingvisztikai megközelítései.* Kandidátusi értekezés. Budapest: ELTE, kézirat.

- Bartha Csilla 1995. Nyelvcseré, nyelvvesztés: szempontok az emigráns kétnyelvűség vizsgálatához. In: Kassai Ilona szerk., *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*, 37–47. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Bartha Csilla 1995/1996. Social and linguistic characteristics of immigrant language shift: The case of Hungarian in Detroit. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43, No. 3–4: 405–431.
- Bartha Csilla 1996. A társadalmi kétnyelvűség típusai és főbb vizsgálati kérdései. *Magyar Nyelvőr* 120: 263–282.
- S. Benedek András 1991. Immár nem terra incognita! In: Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged: Mandátum–Universum.
- Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk. 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*. Kolozsvár: Anyanyelvapolók Erdélyi Szövetsége.
- Beregszászi Anikó 1995/1996. Language planning issues of Hungarian place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* Vol. 43, No. 3–4: 373–380.
- Beregszászi Anikó 1997. Kárpátaljai szavak a Magyar Értelmező Kéziszótárban? *Pánsíp* V/2: 24–27.
- Beregszászi Anikó 2002. *Magyar nyelvi tervezés Kárpátalján. Célok, problémák és feladatok*. PhD-értekezés. Budapest: kézirat.
- Beregszászi Anikó 2004. Anyanyelvoktatásunk hatékonyságáról. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*, 79–97. Beregszász: PoliPrint – Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 1996. A magyar nyelv változatai és stílusrétegei a kárpátaljai magyar nyelvtankönyvekben. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 29–38. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004a. Egy új iskolatípus mint társadalmi és nyelvi strukturáló tényező? *Magyar Nyelv* C/2: 195–203.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2004b. *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István 2006. *A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződése*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Orosz Ildikó 2001. *Nyelv, oktatás, politika*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk. 2004. *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatról*. Ungvár: PoliPrint.
- Beregszászi Anikó – Papp Richárd szerk. 2005. *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Borbély Anna szerk. 2000. *Nyelvek és kultúrák érintkezése a Kárpát-medencében*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.
- Botlik József 2005. *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján I–II*. Nyíregyháza: Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai tanszéke és a Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara.
- Brenzovics László 1998. Nehéz körülmények között. A Kárpátaljai Magyar Tannyelvű Tanárképző Főiskola alapításának rövid története. In: *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*, 74–84. Ungvár: Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség.
- Chambers, J. K. – Trudgill, Peter 1998. *Dialectology*. (Second Edition) Cambridge: University Press.

- Chambers, J. K. 1992/1998. Dialect acquisition. In: Trudgill, P. and Cheshire, J. eds., *The Sociolinguistics Reader: Multilingualism and Variation*, 145–178. London: Arnold.
- Chambers, J. K. 2002. Patterns of Variation including Change. In: J. K. Chambers, Peter Trudgill and Natalie Schilling-Estes eds., *The Handbook of Language Variation and Change*, 349–372. Blackwell Publishers.
- Chomsky, Noam 1965. *Aspects of the Theory of Syntax*. Cambridge, Mass.: MIT Press.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Budapest: Osiris.
- Csapodi István 1907. Máramarosi nyelvjárás. *Magyar Nyelvőr* XXXVI: 31–34.
- Cseresnyési László 2004. *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Csernicskó István 1996. Hogyan tehetjük hatékonyabbá az anyanyelvi oktatást Kárpátalján. *Közoktatás* 1996/2: 12–13.
- Csernicskó István 1997. Kárpátaljai szójegyzék. *Pánsíp* V/2: 28–29.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Budapest: Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Csernicskó István 1999. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről. *Közoktatás* VI/2: 19–20.
- Csernicskó István 2000. A kárpátaljai magyar nyelvhasználat társadalmi rétegződéséről egy szociolingvisztikai vizsgálat adatai alapján. *Acta Beregsasiensis* Vol. I: 23–37. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó István 2002. A -i végű igék kijelentő módja mint egyetemes változó? *Magyar Nyelv* XCVIII (2002)/3: 313–320.
- Csernicskó István 2004. A kárpátaljai magyar beszélt nyelv tudományos vizsgálata: előzetes egy most induló kutatás anyagából. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: *...itt mennyit ér a szó? Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 174–177. Ungvár: PoliPrint.
- Csernicskó István 2005. Kárpátaljai magyar beszélt nyelvi vizsgálatok: előzetes a Kárpátaljai Magyar hanganyagtár adatbázisából. In: Beregszászi Anikó–Papp Richárd szerk., *Kárpátalja. Társadalomtudományi tanulmányok*, 101–114. Budapest–Beregszász: MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet–II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola.
- Csernicskó István 2006. Határon túli magyar élőnyelvi kutatások, támogatáspolitikai és magyar–magyar tudományos együttműködés. In: Berényi Dénes szerk. *Tudományos konferencia az MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság megalakulásának 10 éves évfordulója alkalmából*, 123–132. Budapest: Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 2006.
- Csernicskó István szerk. 2003. *A mi szavunk járása. Bevezetés a kárpátaljai magyar nyelvhasználatba*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola.
- Csernicskó, István – Fenyvesi, Anna 2000. The sociolinguistic stratification of Hungarian in Subcarpathia. *Multilingua* 19-1/2: 95–122.
- Csernicskó István – Márku Anita 2001. Hatékonyság a nyelvhelyességi kérdések oktatásában. In: Papp György szerk., *11. Élőnyelvi Konferencia*, 97–102. Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.
- Csernicskó István – Papp György – Péntek János – Szabó Mihály Gizella 2005. A szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól. *Magyar Nyelv* CI/ 105–113.
- Csernicskó István – Soós Kálmán 2002. Mozaik 2001. Gyorsjelentés – Kárpátalja. In: *Mozaik 2001. Magyar fiatalok a Kárpát-medencében*, 91–135. Budapest: Nemzeti Ifjúságkutató Intézet.

- Csernicskó István – Váradi Tamás szerk. 1996. *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Csúry Bálint 1929. A tiszaháti és ugocsai nyelvjárás nevezetesebb sajátságai. *Magyar Nyelv* XXV: 11–16.
- Debreceni Anikó – Balogh Lajos 1995. Magyar asszonynevek a Kárpátalján. *Magyar Nyelv* XCI: 340–345.
- Deme László 1974. Köznyelv és nyelvjárások viszonya nemzeti és nemzetiségi körülmények között. *Zbornik FF UK* 25: 191–198. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Fenyvesi Anna szerk. 2005. *Hungarian Language Contact Outside Hungary: Studies on Hungarian as a minority language*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Gabóda Béla – Orosz Ildikó 2003. Kárpátalja. In: Fábri István – Horváth Tamás szerk., *Oktatási és tudományos intézmények a Kárpát-medencében. A magyar nyelvű képzést folytató határon túli oktatási intézmények összehasonlító vizsgálata*, 45–66. Budapest: Márton Áron Szakkollégium Kutatások Koordinációs Irodája.
- Gal, Susan 1979. *Language Shift. Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria*. New York: Academic Press.
- Gal, Susan 1987. Linguistic Repertoire. In: Ammon, U. – Dittmar, N. – K. J. Mattheier eds., *Sociolinguistics. An International Handbook of the Science of Language and Society*. Vol. 1: 286–292. Berlin: Walter de Gruyter.
- Gal, Susan 1991. Kódváltás és öntudat az európai periférián. In: Kontra Miklós szerk., *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 123–157. Budapest: Magyar-sághkutató Intézet.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Budapest: Osiris.
- Gereben Ferenc 2005. A határon túli magyarság (anya)nyelvhasználati szokásai. In: Huszti Ilona és Koljádzsin Natália szerk., *Nyelv és oktatás a 21. század elején*, 40–52. Ungvár: PoliPrint.
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Budapest: Osiris.
- Glatz Ferenc szerk. 2003. *Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest: Europa Institut Budapest.
- Goebel, Hans et al eds., 1996–1997. *Contact Linguistics. An International Handbook of Contemporary Research*. Volumes 1 and 2. Berlin–New York: Walter de Gruyter.
- Gombocz Zoltán 1931. Nyelvhelyesség és nyelvtudomány. *Magyar Nyelv* XXVII: 1–11.
- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Budapest–Újvidék: Osiris Kiadó – Forum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Göncz Lajos 2000. Analitizáló és szintetizáló nyelvi megoldások Kárpát-medencei magyar beszélőközösségek körében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2000/3: 3–18.
- Göncz Lajos 2001. Nyelvi és szociológiai változók összefüggése a Kárpát-medencei magyar beszélőközösségeknél kisebbségi és többségi helyzetben. *Magyar Nyelv* XCVII: 152–171.
- Göncz Lajos 2004. *A vajdasági magyarság kétnyelvűsége. Nyelvpszichológiai vonatkozások*. Szabadka: Magyar-sághkutató Tudományos Társaság – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet.
- Grétsy László szerk. 1976. *Mai magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gumperz, John G. 1982. *Discourse Strategies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gúti Erika – Szépe György 2006. A szivárvány-koalíció nyelvpolitikája (Nyelvpolitika alulnézetben). In: Tóth Szergej szerk., *Hatalom interdiszciplináris megközelítésben*, 111–128. Szeged: Szegedi Egyetemi Kiadó – Juhász Gyula Felsőoktatási Kiadó.

- Halliday, Michael A. K. – McIntosh, Angus – Stevens, Peter 1964. *The Linguistic Sciences and Language Teaching*. London: Longmans.
- Harling, Jeffrey – Pléh, Csaba eds. 1995. *When East met West: Sociolinguistics in the Former Socialist Bloc*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Horváth Katalin (Горват, Е. И.) 1992. Венгерские говоры Закарпаття. *Acta Hungarica* I: 20–21.
- Horváth Katalin 1976. *A kárpátontúli magyar nyelvjárások magánhangzórendszere*. Uzshorod: Ungvári Állami Egyetem.
- Horváth Katalin 1991. Szebben beszélünk, mint Magyarországon? *Kárpáti Igaz Szó* 1991. november 13., 8.
- Horváth Katalin 1998. Újabb keletű szláv átvételeink. *Kárpáti Igaz Szó* 1998. február 14., 13.
- Horváth Katalin 2007. Learatnók a búzát. *igazi Kárpáti Igaz Szó* 2007. június 12., 5.
- Horváth Katalin – Lizanec Péter 1993. A kárpátaljai magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. In: Lizanec Péter – Horváth Katalin szerk., *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*, 57–74. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Horváth Katalin – Lizanec Péter – Szabó Erzsébet 1992. *Az Ungvári járás 14 településének helynevei*. Budapest: ELTE Magyar Nyelvészeti Tanszékcsoport.
- Hudson, Richard – Walmsley, John 2005. The English Patient: English grammar and teaching in the twentieth century. *Journal of Linguistics* 41: 593–622.
- Hungarológia* 3. (=Az 1992. évi nyitrai nyelvészeti konferencia előadásai) Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1993.
- Hungarológiai Közlemények* 21. évf. 3. szám. (=Az 1989. évi újvidéki nyelvészeti konferencia előadásai) Újvidék, 1989.
- Husztai Ilona szerk. 2004. *Idegennyelv-oktatás kisebbségi környezetben*. Ungvár: PoliPrint.
- Husztai Ilona – Koljadzsin Natália szerk. 2005. *Nyelv és oktatás a 21. század elején*. Ungvár: PoliPrint.
- Hymes, Dell H. 1975. A beszélés néprajza. In: Pap Mária és Szépe György szerk., *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*, 91–146. Budapest: Gondolat.
- Плутю, І. В. (Лютьо І. В.) szerk. 2003. *Національний склад населення та його мовні ознаки (статистичний бюлетень)*. Ужгород: Закарпатське обласне управління статистики.
- Imre Éva 1987. *Tanterv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái számára. Magyar nyelv 4–8. osztály*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola Kiadó.
- Imre Samu 1971. *A mai magyar nyelvjárások rendszere*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kálmán Béla 1966. *Nyelvjárásaink*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Kálmán László szerk. 2001. *Magyar leíró nyelvtan. Mondattan I*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- T. Károlyi Margit 2002. Az északkeleti régió nyelvjárásnak jellemzői. In: P. lakatos Ilona szerk., *Mutatványok a hármass határ menti nyelvhasználat kutatásából*, 19–26. Nyíregyháza: Besenyei György Könyvkiadó.
- Kassai Ilona 1994. Nyelvi norma és nyelvhasználat viszonyáról az -e kérdőszó mondatbeli helye(i) kapcsán. *Magyar Nyelv* XC(1994): 42–48.
- Kassai Ilona 1998. Csoda-e, ha suksükölnék? In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 23–25. Szeged: JGYF Kiadó.
- Kassai Ilona szerk. 1995. *Kétnyelvűség és magyar nyelvhasználat*. Budapest: MTA Nyelv-tudományi Intézet Élőnyelvi Osztálya.
- Kenesei István szerk. 2004. *A nyelv és a nyelvek*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Keszler Borbála szerk. 2000. *Magyar Grammatika*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiefer Ferenc 1998. Alaktan. In: É. Kiss Katalin – Kiefer Ferenc – Siptár Péter: *Új magyar nyelvtan*, 187–289. Budapest: Osiris.

- Kiefer Ferenc szerk. 1992. *Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan*. Budapest: Akadémiai könyvkiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2003. *A magyar nyelv kézikönyve*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiefer Ferenc szerk. 2006. *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Király Attila 1998. Tudnák én ez mellett mást is mondani – változás a változók megítélésében. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 189–202. Szeged: JGYF Kiadó.
- Kiss Jenő 1993. A magyar nyelv. In: Kósa László szerk., *A magyarságtudomány kézikönyve*, 77–161. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1995. *Társadalom és nyelvhasználat*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Kiss Jenő 1996. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* XCII: 138–151.
- Kiss Jenő 1998. A magyar dialektológia s újabb feladatai az ezredfordulón. *Magyar Tudomány* 1998/8: 929–935.
- Kiss Jenő 1999. Nyelvi intuíció és elfogadhatósági ítéletek. *Magyar Nyelv* XCV: 129–137.
- Kiss Jenő 2002. Dialektológia és nyelvtudomány: hagyomány és korszerűség. *Magyar Nyelvjárások* XL: 3–20.
- Kiss Jenő 2003. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 271–300. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő 2004. Egy régi-új nyelvi sikerkiadvány: a Magyar értelmező kéziszótár. *Magyar Tudomány* 2004/5.
- Kiss Jenő 2006. Nyelvjárások, regionális nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv*, 517–548. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kiss Jenő szerk. 2001. *Magyar dialektológia*. Budapest: Osiris.
- É. Kiss Katalin 2004. *Anyanyelvünk állapotáról*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter 1998. *Ethnic Geography of the Hungarian minorities in the Carpathian Basin*. Budapest: Geographical Research Institute – Research Centre for Earth Science – Minority Studies Programme Hungarian Academy of Sciences.
- Kolláth Anna 2005. Fejezetek a kisebbségi magyar nyelvhasználat összehasonlító vizsgálatából. *Magyar Tudomány* 2005/1: 156–163.
- Kolláth Anna – Z. Szentesi Orsolya – Szoták Szilvia 2005. Kiegészítés a szomszédos országok magyarnyelvi kutatóállomásairól szóló beszámolóhoz. *Magyar Nyelv* CI: 371–377.
- Kontra Miklós 1992. Fonológiai általánosítás és szociolingvisztikai realitás. In: Kontra Miklós szerk., *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*, 87–95. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézete.
- Kontra Miklós 2003a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *A magyar nyelv kézikönyve*, 301–321. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kontra Miklós 2003b. Élőnyelvi kutatások határainkon belül és kívül. *Magyar Tudomány* 2003/4: 504–512.
- Kontra Miklós 2004. A társadalomtudományi kutatások néhány etikai vonatkozása. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2004/3: 145–152.
- Kontra Miklós 2005. Mi a lingvicizmus és mit lehet ellene tenni? In: Gábrity Molnár Irén és Mirnics Zsuzsa szerk., *Közérzeti barangoló*, 175–202. Szabadka: Magyarságkutató Tudományos Társaság.
- Kontra Miklós 2006a. A határon túli magyar nyelvváltozatok. In: Kiefer Ferenc szerk., *Magyar nyelv*, 549–576. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kontra Miklós 2006b. A magyar lingvicizmus és ami körülveszi. In: Sipőcz Katalin és Szeverényi Sándor szerk., *Írások Bakró-Nagy Marianna tiszteletére*, 83–106. Sziged: SzTE Finnugor Nyelvtudományi Tanszék.
- Kontra Miklós szerk. 1991. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Kontra Miklós szerk. 1992. *Társadalmi és területi változatok a magyar nyelvben*. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Kontra Miklós szerk. 2003. *Nyelv és társadalom a rendszerváltás kori Magyarországon*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós – Hattyár Helga szerk. 2002. *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Kontra Miklós – Saly Noémi szerk., 1998. *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest: Osiris.
- Kontra Miklós – Várad Tamás 1997. *The Budapest Sociolinguistic Interview*. Version 3. Working Papers in Hungarian Sociolinguistics No. 2. Budapest: Linguistics Institute, Hungarian Academy of Sciences.
- Kossa János 1978. *A mi nyelvünk*. Újvidék: Forum Könyvkiadó.
- Kótyuk István 1995. *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Kótyuk István 2005. *Magyar nyelv, 5. osztály*. Csernyivci: Bukrek.
- Kótyuk István és mtsai 2005. *Magyar nyelv 5–12. osztály. Tanterv a magyar tannyelvű iskolák számára*. Csernyivci: Bukrek.
- Kugler Nóra 2000. Az igeragozás. In: Keszler Borbála szerk., *Magyar grammatika*, 104–126. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Labov, William 1982. Objectivity and commitment in linguistic science: The case of the Black English trial in Ann Arbor. *Language in Society* 11: 165–201.
- Laczko Krisztina – Mártonfi Attila szerk. 2004. *Helyesírás*. Budapest: Osiris, 2004.
- P. Lakatos Ilona szerk. 2002. *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából*. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 2002. Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területén a 80-as, 90-es években végzett nyelvjárási kutatások tapasztalatai. In: P. Lakatos Ilona szerk., *Mutatványok a hármashatár menti nyelvhasználat kutatásából*, 27–33. Nyíregyháza: Bessenyei György Könyvkiadó.
- P. Lakatos Ilona – Tukácsné Károlyi Margit 1997. Gondolatok egy most induló kutatássorozathoz. *Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle* 1997/4: 487–493.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2006. Hátrányos helyzet – pozitív attitűd (és ami mögötte van). In: Benő Attila és Szilágyi N. Sándor szerk.: *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*, 207–221. Kolozsvár: Anyanyelvpolitika Erdélyi Szövetsége.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit szerk. 2004. *Nyelvvesztés, nyelvjárásvésztes, nyelvcsere*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Lanstyák István 1991. A szlovák nyelv árnyékában (A magyar nyelv helyzete Csehszlovákiában 1918–1991). In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 11–72. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Lanstyák István 1994. Kétnyelvűség és nemzeti nyelv. *Irodalmi Szemle* XXXVII/2: 63–75.
- Lanstyák István 1996. Anyanyelvi nevelés a határon innen és túl. In: Csernicskó István és Várad Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 11–15. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Lanstyák István 1998. *A magyar nyelv szlovákiai változatainak sajátosságai*. Dunaszerdahely: Lilium Aurum.

- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Budapest–Pozsony: Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely.
- Lanstyák István 2003/2004. Helyi „értékes” nyelvváltozatok, „tisztos” idegen szavak, „visszás” jelentések, „agresszív” rövidítések, „kevercs” nyelv és társaik. Válogatás a nyelv művelői csacskaságok gazdag tárházából I–II. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2003/4: 69–98., 2004/1: 51–76.
- Lanstyák István 2004. Élőnyelvi szövegek fonematikai elvű átírása. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István: ...itt mennyit ér a szó? *Írások a kárpátaljai magyarok nyelvhasználatáról*, 181–185. Ungvár: PoliPrint.
- Lanstyák István 2006. Nyelvi változatosság a határon túli magyar szókincsben. *Kisebbségkutatás* 2006/1. szám.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1996. Contact varieties of Hungarian in Slovakia: a contribution to their description. *International Journal of the Sociology of Language* 120: 111–130.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1997. *Magyar nyelvhasználat – iskola – kétnyelvűség*. Pozsony: Kalligram Könyvkiadó.
- Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella 1998. Nyelvváltozó-típusok a magyar nyelv szlovákiai változataiban. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 99–112. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Lizanec, Petro 1992. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza I. kötet*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Lizanec, Petro 1996. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza II. kötet*. Ungvár: Patent Nyomdaipari Vállalat.
- Lizanec, Petro 2003. *A kárpátaljai magyar nyelvjárások atlasza III. kötet*. Ungvár–Debrecen: „Ethnica” Kiadó.
- Lizanec Péter főszerk. 2000. A kárpátaljai magyar nyelvjárások szótára (A–C). *Acta Hungarica* IX. évfolyam (1998): 95–242.
- Lizanec Petro – Horváth Katalin 1981. A kárpátontúli magyar nyelvjárások főbb sajátosságairól. *Magyar Nyelvjárások* XXIV: 3–18.
- Lizanec Péter – Horváth Katalin szerk. 1993. *Az Ungvári Hungarológiai Intézet tudományos gyűjteménye*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Márku Anita 2004. Kölcsönszók használata a kárpátaljai magyar fiatalok körében. In: Beregszászi Anikó – Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatáról*, 44–52. Ungvár: PoliPrint.
- Milroy, James 1998. Children can’t speak or write properly anymore. In: L. Bauer – P. Trudgill eds., *Language Myths*, 58–65. London: Penguin.
- MMNyR. I–II. Tompa József szerk., *A mai magyar nyelv rendszere* I. (1969), II. (1970). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- MNyA. Deme László – Imre Samu szerk. 1968–1977. *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Molnár Csikós László 1998. A középfok melletti -nál, -nél ragot helyettesítő -tól, -től rag régen és ma. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 229–234. Szeged: JGYF Kiadó.
- Molnár József 2004. Kárpátalja lakosságának nyelvi összetétele a 2001-es ukrainai népszámlálás adatai alapján. In: Beregszászi Anikó és Csernicskó István szerk., *Tanulmányok a kárpátaljai magyar nyelvhasználatáról*, 119–130. Ungvár: PoliPrint.
- Molnár József – Molnár D. István 2003a. A kárpátaljai magyarság népességszámlálási viszonyai a 2001-es ukrainai népszámlálás eredményei tükrében. *Pro Minoritate* 2003/Ősz: 83–107.

- Molnár József – Molnár D. István 2003b. Kárpátalja népessége és magyarsága a 2001. évi ukrainai népszámlálás hozzáférhető eredményeinek tükrében. In: Gyurgyík László – Sebők László szerk. *Népszámlálási körkép Közép-Európából 1989–2002*, 62–79. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Molnár József – Molnár D. István 2005. *Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében*. Beregszász: Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv- és Taneszköztanácsa.
- Molnár Zoltán Miklós 1999. *Nyelvföldrajzi-szociolingvisztikai vizsgálatok a magyar nyelvterület nyugati régióiban*. Szombathely: Berzsenyi Dániel Tanárképző Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- Nádor Orsolya – Szarka László szerk. 2003. *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NyKk. I–II. Grétsy László és Kovalovszky Miklós szerk., *Nyelvművelő kézikönyv I.* (1983), II. (1985). Budapest: Akadémiai Kiadó.
- NymKsz. Grétsy László és Kemény Gábor szerk., *Nyelvművelő kézisótár*. Budapest: Auktor Könyvkiadó, 1996.
- Orosz Ildikó 1997. Esettanulmány a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola születéséről. *Magyar Kisebbség* III/3–4: 60–83.
- Orosz Ildikó 2001. A kárpátaljai magyar érettségizők továbbtanulási szándékairól egy reprezentatív szociológiai felmérés adatai alapján. *UngBereg* 2001: 101–108.
- Orosz Ildikó 2004. A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola. *Jászkunság* 2004/1: 100–107.
- Orosz Ildikó 2005. *A magyar nyelvű oktatás helyzete Kárpátalján az ukrán államiság kialakulásának első évtizedében (1989–1999)*. Ungvár: PoliPrint.
- Orosz Ildikó – Csernicskó István 1999. *The Hungarians in Transcarpathia*. Budapest: Tinta Publishers.
- Orosz Ildikó – Soós Kálmán – Csernicskó István – Vass Ilona – Kohut Attila – Pallay Ferenc szerk. 2006. *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Évkönyve (1996–2006)*. Ungvár: PoliPrint.
- Papp György szerk. 2001. *11. Élőnyelvi Konferencia*. Újvidék: Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Tanszéke.
- Papp István 1935. *A magyar nyelv tan nevelőereje*. Budapest: Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.
- Péntek János 1999. *A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben*. Budapest: A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága.
- Péntek János 2004. A magyar nyelv szótárai, nyelvtanai, kézikönyvei és a határon túli magyar nyelvváltozatok. Az MTA határon túli kutatóállomásainak feladatait is ellátó nyelvi irodák állásfoglalása. *Magyar Tudomány* 2004/7: 724–726.
- Pete István 1988. A magyar nyelv állami változatai (Kárpátukrán változat). In: Kiss Jenő – Szűts László szerk., *A magyar nyelv rétegződése*, 779–789. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Phillipson, Robert – Skutnabb-Kangas, Tove 1997. Nyelvi jogok és jogsértések. *Valóság* 1997/1: 12–30.
- Pléh Csaba 2003. Stigmatizáció és nyelvi tudat. In: Kontra Miklós szerk., *Nyelv és társadalom a rendszerváltáskori Magyarországon*, 256–277. Budapest: Osiris.
- Pusztai Ferenc 1994. Leíró lexikográfiánk változó és változatlan feladatai. *Magyar Nyelv* XC: 413–421.
- Pusztai Ferenc főszerk. 2003. *Magyar értelmező kézisótár*. ÉKsz.² Budapest: Akadémiai Kiadó. Második, átdolgozott kiadás.
- Rácz Endre szerk. 1971. *A mai magyar nyelv*. Budapest, Tankönyvkiadó.

- Réger Zita 1976. Tervezet 6–10 éves korú magyar gyermekek nyelvelsajátítási szintjének tudományos vizsgálatára. In: Szépe György szerk., *Az anyanyelvi oktatás korszerűsítéséért. Tanulmányok, szakvélemény, javaslatok*, 223–227. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Révay Valéria szerk. 1999. *Útmutató a szabolcs-szatmár-beregi nyelvjárások tanulmányozásához*. Nyíregyháza: BGyTF Magyar Nyelvészeti Tanszéke.
- RMNyA. Murádin László (gyűjt.) – Juhász Dezső szerk. 1995–1999. *A romániai magyar nyelvjárások atlasza I–V*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság.
- Sándor Klára 1998. Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: Sándor Klára szerk., *Nyelvi változó – nyelvi változás*, 57–84. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2001a. Nyelvművelés és ideológia. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 153–213. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2001b. Szociolingvisztikai alapismeretek. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 7–48. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára 2001c. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola: a kisebbségi kétnyelvűség. In: Sándor Klára szerk., *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*, 83–110. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára szerk. 1998. *Nyelvi változó – nyelvi változás*. Szeged: JGYF Kiadó.
- Sándor Klára szerk. 2000. *Nyelv és hatalom, nyelvi jogok és oktatás*. Csíkszereda: „Apáczai Csere János” Pedagógusok Háza Kiadója.
- Sebestyén Árpád 1988. „A magyar nyelv területi tagolódása és társadalmi rétegződése” témakör tantervi helyzetéről. In: Hajdú Mihály szerk., *A magyar nyelv rétegződése, táji tagolódása I.*, 9–20. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Sinkovics Balázs 2006. Állítsátok meg a suksükölést! – Egy nyelvhelyességi ítélet kialakulása. In: Benő Attila – Szilágyi N. Sándor szerk. 2006. *Nyelvi közösségek – nyelvi jogok*, 298–311. Kolozsvár: Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Skutnabb-Kangas, Tove 1997. *Nyelv, oktatás és a kisebbségek*. Budapest: Teleki László Alapítvány.
- Smith, Eliot R. – Mackie, Diane M. 2001. *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Szabó Géza 1979. *A magyar nyelvjárások*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szabó Károly 1977. Tájnyelv és anyanyelvi nevelés. *Magyartanítás*, 163–166.
- Dr. Szabó László 1993. *Kárpátaljai demográfiai adatok*. Ungvár–Budapest: Intermix Kiadó.
- Szemere Gyula 1968. *A magyar nyelvtan tanítása*. Budapest: Tankönyvkiadó.
- Szépfolusi István 1991. Magyarul beszélők a mai Ausztriában. In: Kontra Miklós szerk. *Tanulmányok a határainkon túli kétnyelvűségről*, 73–121. Budapest: Magyarságkutató Intézet.
- Tanterv 1981. *Tanterv az USZSZK magyar tanítási nyelvű iskolái számára. Magyar nyelv 4–8. osztály*. Kijev–Uzsgorod: Ragyanszka Skola Kiadó.
- Törös Béla 1910. *A beregszászi nyelvjárás*. Budapest: Atheneum Irodalmi és Nyomdaipari Rt.
- Trudgill, Peter 1992. *Introducing language and society*. London: Penguin English.
- Trudgill, Peter 1996. Az olvasókönyvek és a nyelvészeti ideológia – szociolingvisztikai nézőpontból. In: Csernicskó István és Váradi Tamás szerk., *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*, 1–10. Budapest: Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt.
- Trudgill, Peter 1997. *Bevezetés a nyelv és társadalom tanulmányozásába*. Szeged: JGYTF Kiadó.
- Váradi Tamás – Kontra Miklós 1994. A stigmatizált magyar kijelentő mód társadalmi disztribúciójáról. In: Kemény Gábor szerk., *A magyar nyelvi norma érvényesülése napjaink nyelvhasználatában*, 115–124. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Váradi Tamás – Kontra Miklós 1995. Degrees of stigmatization: t-final verbs in Hungarian. In: Vierech, Wolfgang ed., *Proceedings of the International Congress of Dialectologists*. Bamberg, 29.7.-4.8. 1990, Vol. 4. Zeitschrift für Dialektologie und Linguistic. Beiheft 77. Stuttgart, 132–142.

- G. Varga Györgyi 1990. Presztízsváltozat, stigmatizált változat. In: Balogh Lajos – Kontra Miklós szerk., *Élőnyelvi tanulmányok*, 178–181. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Wacha Imre 1992. A nyelvi rétegződés kérdései. „Perújrafelvétel” a magyar szakirodalom alapján). In: Kemény Gábor szerk., *Normatudat – nyelvi norma*, 49–105. Budapest: MTA Nyelvtudományi Intézet.
- Wardhaugh, Ronald 1995. *Szociolingvisztika*. Budapest: Osiris – Századvég.
- Wiley, Terrence G. 1996. Language planning and policy. In: McKay, Sandra Lee – Nancy H. Hornberger eds., *Sociolinguistics and Language Teaching*, 103–147. Cambridge: Cambridge University Press.

ISBN 978-966-7966-57-7

9 789667 966577 >